

SZÍNHÁZ ÉS FILMMŰVÉSZETI EGYETEM

Film és Videóművészeti Doktori Iskola

Wisinger István

A TELEVÍZIÓ HÁBORÚBA MEGY

Fejezetek a televíziós újságírás és a társadalmi konfliktusok

párhuzamos történetéből

DLA disszertáció

Témavezető:

**Horvát János,
médiaszakértő**

BUDAPEST

2008

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETŐ	1.o.
1.a. THE THESES OF THE DISSERTATION	10.o.
2. HOGYAN MEHETETT EGYÁLTALÁN HÁBORÚBA A TELEVÍZIÓ?	19.o.
3. A „FÉLÉNK ÓRIÁS” HATALOMHOZ JUT	40.o.
4. HÁBORÚK ÉS MÉDIAÜTKÖZETEK A KÖZEL – KELETEN	74.o.
5. A VASLADY ESETE A BBC-VEL	97.o.
6. A GLOBÁLIS MÉDIAHÁBORÚK KORA	115.o.
7. ZÁRÓGONDOLATOK	227.o.
8. MELLÉKLET IRODALOMJEGYZÉK	234.o.
FILMOGRÁFIA	246.o.
SZAKMAI ÖNÉLETRAJZ	248.o.
9. KONZULENSI VÉLEMÉNY	251.o.
10. OPPONENSI VÉLEMÉNYEK ÉS A JELÖLT VÁLASZAI	
BÁRDOS ANDRÁS	253.o.
GYÓRFFY MIKLÓS	263.o.

„Egy hír igaz lehet, de ettől még ez nem maga az igazság, viszont a riporterek és a hivatalos személyek ritkán látják ezt azonos módon." - **James Reston**, amerikai újságíró. /1965 /

„Az a rezsim rendelkezik a legnagyobb hatalommal, amelyiknek sikerül kivennie az emberek fejéből azokat a problémákat, amelyek a rendszer fennmaradása szempontjából a legveszélyesebbek." – **W. J. M. Mackenzie**, angol szociológus. /1967/

„Európában a XX. század végén, minden forradalom egyben televíziós forradalom is.”–
Vaclav Havel, író, a Csehszlovák Köztársaság elnöke. / 1989 /

„Ebben a pillanatban közvetítette a televízió a nemzetnek azt a szöveget, amely végre megszabadítja az országot a diktatúrától. Az a kérésünk, hogy ezt azt, épületet óvjuk meg, mert a népé, amely most már ránk figyel. Szükségünk van erre az épületre, hiszen nekünk maga a világmindenség. Megküzdöttünk érte." - **Ion Caramitru**, színész, a bukaresti televízió épülete előtt 1989. december 22-én, Ceausescu menekülésének napján.

„1972. augusztus 5-én Jacques Duhamelhez, a kulturális miniszterhez intézett levelében Abel Gance rendező ezt írta: „...a mozi még nem találta fel saját atombombáját.” Most mintha a televíziónak sikerült volna feltalálnia a magáét. Azzal, hogy pillanatról pillanatra közvetíti az Öböl-háborút, mindenki részt is vesz benne, akár akarja, akár nem, még a szörnyű támadásokban is, s főleg mindenki folyamatosan részesül a harcok jellegében is, legyen az „hagyományos” vagy „nem hagyományos”, ennek minden etikai és politikai következményével együtt.” - **Paul Virilio**, francia szociológus /1991/

1. BEVEZETŐ,

amely tartalmazza a disszertáció alaptéziseit

A magyar lakosság jelentős része 2006. szeptember 18-án döbbenten nézte végig otthonában az első magyar hírtelevízió élő közvetítését a főváros szívéből. A Szabadság-téren azt láthatták, hogy egy pártucat felhergelt és önmagából kivetkőzött, többségében fiatal férfi, a mintegy spontánul összeverődött legfeljebb kétezer fős tömeg szeme láttára előbb pusztá kézzel majd a helyszínen utcakövekkel és a földből kirángatott vasrudakkal felfegyverkezve szembeszállt a nemzeti televízió központi épületét védő maroknyi, érthetetlenül gyáván viselkedő rendőrcsoporttal. Majd néhányórás küzdelem után a visszavonuló rendőrök által elbarikádózott főbejáratot áttörve a hajnalig kitartó tömeggel együtt elfoglalták az épületet.

A magyar nézők döbbenete nem csak a képek közvetlen brutalitásából fakadt: lángoló gépkocsik, gomolygó füstfelhők, percek alatt harcképtelenné tett vízágyú, nem csak mentálisan kivetkőzött, hanem fizikailag is félpucér emberek, a láthatóan parancs szerint viselkedő és a passzivitásuk miatt egyre több sérült rendőr. A televízió nézőinek rémülete vagy megrökönyödése abból az általános felismerésből fakadt, hogy az eddig csak külföldről átvett, de a képernyőről a nappalikba és hálósobákba betörő hasonlóan erőszakos képek, most hazai eseményről tudósítottak. Ez megelőzően ilyen tudósításokat legutóbb például a párizsi zavargásokról láthattak. Csakhogy azok a híradókban mentek, külpolitikai eseményként és nem élőben, tőlük párszáz méterre vagy kilométerre váratlanul megszakítva a televíziós csatornák előre kiadott műsorrendjét. Mire ezeket a képeket a nagyközönség megemésztette, a politikusok pedig megmagyarázták, sokak számára az is nyilvánvalóvá vált, hogy a békés átmenet több mint másfél évtizedes „magyar mítosza” súlyos sebeket kapott, sőt az ebből fakadó hazai és nemzetközi közéleti tekintély, mint bizalmi tőke egy része, a szemük láttára oszlott szét. A rendszerváltás úgynevezett „médiaháborús”

időszakában is előfordultak hasonló megmozdulások a Szabadság-téren, az MTV székháza előtt, de fizikai atrocitásokra soha nem volt példa. Ráadásul a nemzetközi írott és elektronikus sajtó helyszíni beszámolóí nyomán módosult a Magyarországról alkotott általános vélekedés.¹

Mindez meglepő módon akkor történt, amikor éppen tíz esztendeje szűnt meg a nemzeti televízió monopolhelyzete, amely elsődleges oka volt annak, hogy itt került sor a korábbi tüntetésekre. 2006-ban már a magyar nézők kétharmada akár 40–50 csatornát nézhet anyanyelvén, száz fölött van a többnyire magyarra is szinkronizált külföldi – kábelen, műholdon és interneten – elérhető programok száma. Éppen ezért is, józan ésszel szinte megmagyarázhatatlan ez a felfordulás. Hiszen ilyen feltételek mellett már nem csak a Magyar Televízió szava, képei, üzenetei alakítják vagy befolyásolják a közvéleményt, általában pedig a nagyközönség már nem tulajdonít a többiektől eltérően fontos, megkülönböztetett érdeklődését műsorainak. Az újságírói szakma presztízse és hatása a rendszerváltás időszakával ellentétben egészében és általánosan jelentősen csökkent. Ezért is várt megválaszolásra a kérdések sora: miért éppen most történt ez? Hogyan jutottunk el ideáig? Ki találta ezt ki? Miért szervezték meg? Mit akartak üzeni ebben a formában és valóban az lett – e belőle, amit üzeni akartak? Mert az a kézenfekvő alkalmi magyarázat, hogy a miniszterelnök 2006. májusban elmondott és 2007. szeptember 17-én váratlanul napvilágra került beszéde nyomán a Kossuth téri tüntetőknek hirtelen megalapozott gondjuk lett volna a nyilvánossággal és benne elsősorban az MTV aktuális programjaival vagy más tevékenységével egész egyszerűen nem volt igaz. Minden televízióban, első sorban a három legnézettebb földi sugárzású csatornán /MTV, RTL Klub és TV2/ az előző este – szeptember 17-én kellő terjedelemben foglalkoztak a valóban belpolitikai válságot okozó beszéddel,

¹Az objektivitásáról híres londoni napilap, az Independent így tudósított az eseményről: „Az a szomorú igazság, hogy már régen nagy adag illúzió volt, abban a közhitben, hogy Magyarország az új Európa, a stabilitás és prosperitás mintaképe. Magyarország hírneve súlyos kárt szenvedett külföldön” (R.Hahn Veronika, 2006: 10).

amely miatt a demonstrálók egy csoportja átvonult az MTV székházához, – és arra hivatkozva, hogy nem olvasták be írásos követeléseiket – megszervez/tet/te az épület előtti tüntetést majd az ostromot.

Az imént feltett kérdésekre születő magyarázatok néhány részlete – az éppen a Kossuth – téren napról napra kibontakozó tartós tüntetéssorozat jelszavaiból, beszédeiből másfajta magyarázatot tettek valószínűvé. Például azt, hogy ez a demonstráció sorozat összefüggésben van azzal, hogy közeledett az 1956-os forradalom 50. évfordulója. A parlament előtti eseményeket sokszor próbálták egyesek a félévszázaddal korábbi – 1956-os történelmi fordulathoz hasonlítani, és ebbe az elbeszélésbe jól illeszkedett az MTV épületének „felruházása” annak a mítosznak a torz adaptálásával, amely az 1956. október 23-i események nyomán a Magyar Rádió épületének ostroma körül alakult ki. Végül is tény, hogy ami 2006-ban itt, ezen az estén lezajlott az csak előjátéka volt az egy hónappal későbbi, október 23-ai, hasonlóan véres, súlyos utcai zavargásnak, amelyre már a külföldi tévétársaságok is idecsődültek. És ez napra egybe esett az 50. évforduló ünnepségeivel, amelyeken több mint 20 ország képviselő, – köztük királyok, államfők, miniszterelnökök és más tekintélyes nemzetközi személyiségek – éppen arra emlékeztek, hogy 1956 őszének magyarországi eseményei tekinthetők az első olyan kelet-európai megmozdulásnak, amely szembeszállt a megszálló Szovjetunióval; és az elbukott, rövidéletű forradalom példája az 1989–90-es rendszerváltás után szimbolikus jelentőségűvé vált. Ennek fényében feltételezhető volt, hogy legalább az erre való emlékezés idejére szüneteltetik a magyar belpolitikai élet „hideg polgárháborús” légkörét, amely éppen a televíziós tudósításoknak is köszönhetően a parlamentben a szavak „csatája” formájában zajlott a nyilvánosság előtt és egyre gyakoribb utcai megmozdulásokba torkollott.

Végül is, ami 2006 szeptemberében és októberében Budapest szívében történt bizonyosan a minden korábbinál nagyobb televíziós nyilvánosságnak köszönhetően vált a lakosság körében ilyen elementáris élménnyé.

A televíziózás születése (1936) óta bármilyen műsor is jelenik meg a képernyőn–híradó, aktuális riport–és dokumentumfilm vagy akár a mozikból áttelepített filmek, kifejezetten televízióra gyártott fikciós művek és gyermek, szórakoztató, sport vagy ismeretterjesztő valamint szolgáltató műsorok–a közvetlenül látható képáradat és a ritkán látható műsorkészítői környezet magán viseli az adott társadalom pillanatnyi szociális békéjének vagy éppen konfliktusainak következményeit. S ezért sokszor maga a közvetítő eszköz is szó szoros értelmében vett, a budapestihez hasonló vagy ennél lényegesen súlyosabb „háborúba keveredik”. Egyetlen mondatba foglalva: **a televízió lehet tükre, eszköze, tárgya és ilyenkor többnyire helyszíne is a társadalmi konfliktusoknak.**

Ennek a jelenségnek, – és a hozzá vezető folyamatnak, amelyet első perctől kezdve megkülönböztetett verbális kifejezések, speciális szakmai frazeológia kísért – pontos és szakszerű értelmezését és leírását később kísérelem meg. Most csak annyit szeretnék előrebecsátani, hogy együttes jelenlétük vagy egyikük domináns volta mindig szerves része az általam „**a televízió háborúba megy**” elnevezéssel illetett televíziótörténeti folyamatnak. Ennek hatását lényegesen szélesebben értelmezhetjük, mint a hagyományosan, a nyomtatott sajtó kapcsán született "**negyedik hatalom**" fogalmáét.² (vö. McQuil, 2003: 133–134 és Barbier–Lavenir, 2005: 243).

Európában a második világháború miatt éppen kipróbált nyilvános televíziós műsorszórást mindkét nagy rivális – Németország (1935) és Nagy-Britannia (1936) – kénytelen volt felfüggeszteni. Ezzel szemben az Amerikai Egyesült Államok, bár némi késéssel kezdte a műsorsugárzást (1939), de nem

² Valójában a „negyedik rend” elnevezés adaptációjáról van szó. Közismert, hogy először Edmund Burke használta a 18. század végén Angliában a negyedik rend – „fourth estate” – kifejezést, a nyilvánosságot képviselő és ellenőrző sajtó befolyásának jelzésére. Ezzel mintegy kibővítette a társadalmi képviselet másik három – a főnemesség, az egyház és a közrendiek – parlamenti megjelenítőjét. Mindez lényegében a francia Montesquieu által elkülönítve leírt három hatalmi ág / törvényhozó - végrehajtó – bírói / kiegészítése. Végző értelmezését az amerikai gyakorlat alakítja ki. Ez pedig úgy tekint a médiumokra, mint a nyilvánosság „örzökutyájá”-ra / public watchdog /, amelynek felhatalmazása van a közügyek védelmére, ellenőrzésére. A rendszerváltás utáni magyar helyzettel összefüggésben ezt a gondolatmenetet éppen a televíziózással kapcsolatosan a legpontosabban Horvát János elemzése dolgozta fel (1997: 61– 64).

kényszerült arra, hogy azt megszakítsa így helyzetét sikerült globális fölényé alakítani. (Dizard, 1966: 23-24, 38 és Noam, 1991: 79 és 118). Így aztán már önmagában figyelemreméltó, hogy bár a különböző műsorszórási intézmények programjait, – a rádiót követően a televíziós hírszolgáltatásokat, aktuális programokat, sőt olykor a szórakoztató műsorokat is – sokszor cenzúrázták vagy megcsonkították, de ritkábban tiltották be abban a formában, mint a nyomtatott sajtó egyes orgánumait. Sőt, e komplex "televíziós jelenség"-nek egyik karakteres vonása, hogy ha rákényszerül, akkor gyakran még arra is képes, hogy az őt időben megelőző információs eszközöknél határozottabban és erőteljesebben forduljon szembe az adott hatalmi struktúra vagy politikai berendezkedés általában közérdeket sértő vagy „rendcsinálásra törekvő” szándékával.

Mindezt azért is tehette meg, mert többnyire csak így tudott megfelelni annak a működéséhez nélkülözhetetlen, organikus sajátosságának, amelynek lényege: ha befogják a száját, és végleg kialszik a fény az otthoni képernyőkön, akkor ez a fizikai tény egyben a hatalom nyilvánvaló beismerő vallomása is saját kudarcáról. Ha egyszer elkezdődött a műsor terjesztése és eljutott az év 365 napján meghatározott ideig, akár 24 órán át, megszakítás nélkül, akkor a képernyő csak technikai hiba miatt sötétül el. Valamilyen műsort mindig sugározni kell. Régen még szokás volt egyes televíziókban két program között a „szünet” felirat is. Ma ez elképzelhetetlen, mert minden szabad percet igénybe vesz a kereskedelmi termékekről szóló reklám vagy „közérdekű üzenet” illetve a saját műsor promóciója. Így aztán minden olyan eltérés, amely az előre kiadott program változásával jár különleges oka, üzenete van. Ha tehát rendkívüli okból szakad félbe – „törik meg” – a műsorfolyam, azt külön jelzik a „*breaking news*” angol kifejezés különféle megfogalmazású változataival, amely minden esetben szó szerint ezt jelenti: „hírekkel történő adás megszakítás”.

A televízió e "tartós hadiállapota" nem mindig és nem mindenkinek nyilvánvaló jelenség. Akkor feltétlenül az, amikor a televíziós /elektronikus/

újságírás valóságos háborús viszonyok között egybeesik a *hadtudósítói* tevékenységgel vagy békés körülmények között az úgynevezett „*médiaháborúk*” formájában zajlik. A televíziós újságírás társadalmi feladatainak teljesítésére törekedve – miközben természetes rutinnal végzi a tőle megszokott feladatát, vagyis a tájékoztatást, a szórakoztatást, az ismeretterjesztést–oktatást és a szolgáltatást – ezzel egy időben lényegében maga írja a műfaj, az eszköz és az intézményrendszer szabadságharcának történetét is. Mindez lényegében már a nyomtatott sajtó korában tapasztalható, de a televíziós újságírás teszi igazán „láthatóvá” ezt a jelenséget.

Ezen alaphelyzet bemutatása után, a disszertáció általános témakörét kijelölve **az első tézisem** az emberi viselkedés tanulmányozásának egyik szociálpszichológiai alaptételéhez kötődik:

- eszerint az emberi létezés egyik legfontosabb természetes formája az egyénen belüli, a személyek közötti, és a társadalmi kommunikáció. Ezen belül ez utóbbinak a legfejlettebb formája a tömegkommunikáció, amely megszakadhat vagy mesterségesen felfüggeszthető, de egészében gyakran még bennünk is öntudatlanul vagy vegetatív formában zajló folyamat, és akár a személyekre, akár a társadalmi helyzetekre gondolunk érvényes a tétel: „**nem lehet nem kommunikálni**” (Terestyéni, 2006:14).

Így aztán az is könnyen belátható, hogy éppen a társadalmi kommunikáció egyik legkorszerűbb, legfejlettebb és legkifinomultabb megjelenési formája a televíziózás, mint tömegkommunikációs eszköz abban az állapotban képes csak eleget tenni a maga teljességében a vele szemben támasztott elvárásoknak, ha tevékenységével szorosan összefüggő állapota, hogy szükség esetén „**kénytelen háborúba menni**”, **mint hadtudósító közvetítő eszköz /medium/ vagy mint a politikai csatározások tudósítója és résztvevője /médiaháború/.**

Ráadásul ez a folyamat nem pusztán kényszerű, hanem bizonyos feltételek mellett szükségszerűen bekövetkező állapota. És mindez – mint látni fogjuk –

lényegében független attól, hogy finanszírozása magánforrásokból vagy közpénzből történik.

A **második tézisem** – és az elemzés egyik legfontosabb témája – **hogy a televízió, mint tömegmédiium befolyásának növekedése közben átalakul kifinomult, manipulatív közvéleményformáló „fegyverré”**. Eközben beépül a társadalmi folyamatokat és változásokat irányító mechanizmusok rendszerébe, és ezért a különféle hatalmi technikák állandó célpontjává válik. Közben akkor is ki lehet szolgáltatva politikai csatározásoknak, ha ennek megakadályozására alkotmányos keretek között konszenzussal elfogadott törvények születnek.

A **harmadik tézisem** az, **hogy a fenti folyamat meghatározó módon formálja magát a tömegkommunikációs eszközt is** – hol felhasználva rendkívüli, többdimenziós hatásmechanizmusát, hol pedig átmeneti vagy végleges korlátokat szabva működési lehetőségeinek. Ekkor kiváltságos helyzetbe kerül azzal, hogy birtoklása nem csak a befolyásolási lehetőségei miatt válik fontossá, hanem azért is, mert hat a hétköznapi politikacsinálásra. Ugyanakkor felruházzák a hatalmi folyamatok bemutatásához, tükrözéséhez szükséges technikai és gazdasági eszközrendszerrel és azzal a képességgel, hogy önmagát újra és újra megújítva különleges vagy szélsőséges esetekben akár önálló hatalmi tényezővé is válhasson.

E disszertáció a televíziózás történetének néhány fordulópontját tekinti a vizsgálódás legalkalmasabb keretének. Természetesen nem törekszem teljességre, hanem gondosan kiválasztott példák segítségével igyekszem bemutatni a legfontosabb azonosságokat és eltéréseket. Ezek voltaképpen esettanulmányok, amelyek időpontjai témái vagy színhelyei a következők:

- 1936 : a spanyol polgárháború;
- 1951– 52 : a koreai háború;
- 1952– 55 : a maccarthyizmus elleni „televíziós háború”
(Egyesült Államok) ;
- 1964 – 75 : a vietnami háború;
- 1972 – 74 : a Watergate ügy (Egyesült Államok);
- 1979 – 80 : a teheráni túszdráma / Irán /;
- 1956/1972 : a szuezi válság és a falklandi háború párhuzamos elemzése;
- 1982 – 1986: Margaret Thatcher és a BBC „médiaháborúja”;
- 1989 : a romániai karácsonyi forradalom;
- 1989 – 1995: a magyarországi médiaháború első szakasza az úgynevezett „médiatörvény” megszületéséig;
- 1991 : az Öböl – háború, illetve a moszkvai puccs Gorbacsov ellen;
- 2001 : a New York – i Világkereskedelmi Központ (WTC) tornyainak lerombolása;
- 2003 : az Egyesült Államok és a szövetségesek háborúja a terrorizmus és Irak ellen;
- 2006 : az MTV ostroma.

Összefoglalva: azt szeretném bemutatni, illusztrálni, és ahol szükséges bizonyítani, hogy a maga korában a kommunikációról szóló elméleti írásaiban igencsak „avangard” megfogalmazású hasonlatokkal fellépő kanadai szociológus, Marshall McLuhan médiaelméleti közhelyé vált frappáns axiómája: „A média maga az üzenet – The media is the message” (McLuhan, 1964: 314) elsősorban a televíziózásnak majd az információs forradalom kiteljesedésének, a digitális tartalmat sokfunkciós platformként megjelenítő

„képernyőnek” köszönhetően miért alakítható át és értelmezhető a XX. és XXI. században már új axiómaként ekképpen fordítja meg : „az üzenet maga a média” formulává. Sőt McLuhan felismerését mintegy húsz esztendővel később az amerikai szociológia egyik eredeti személyisége, Neil Postman a szórakoztató műsorokról írott remek, esszéjében ekképpen fordítja meg: „A médium maga a metafora” (Postman, 1985: 3). Ezt a következő húsz esztendőben egyre jobban bővülő majd napjainkban kiteljesedő transzformációt szeretném a televíziós újságírás történetének néhány példájával bemutatni és elemezni úgy, ahogy békés „médiaközvetekben” és valóságos háborús események során összekapcsolódott a társadalmi konfliktusok különböző formáinak folyamataival.³

Bp. 2008. február

Wisinger István,
főiskolai docens,
Kodolányi János Főiskola,
Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék

³ A disszertáció elkészítéshez nyújtott segítségéért és hasznos tanácsaiért köszönettel tartozom: Bajomi – Lázár Péternek, Bárdos Andrásnak, Báron Györgynek, Bernáth Lászlónak, Horvát Jánosnak, Horváth Ádámnak, Kéri Lászlónak, Szekfü Andrásnak, Zöldi Lászlónak, valamint a Kodolányi János Főiskola rektorának dr. Szabó Péternek és a Kommunikációs és Médiatudományi Tanszék vezetőjének, Györffy Miklósnak

1a. INTRODUCTION,

which includes the basic theses of the dissertation.

On 18 September 2006 the vast majority of Hungarians were shocked in their homes watching the late evening live coverage program of the first Hungarian news television's company / HírTV / from the heart of the capital. They could witness how in Budapest's Szabadság Square a few dozen distracted and savage, mostly young men – first with their empty hands, then armed with cobble stones and iron bars that they could gather on the spot – confronted the handful of incomprehensibly cowardly acting policemen defending the central building of National Television /MTV/ in front of some two thousand bystanders. After a few hours of rampaging they broke through the barricaded main entrance and occupied the building while the police were seen retreating.

The viewers' astonishment was not merely the result of the direct brutality seen on the screen: cars set on fire, clouds of smoke, a police water cannon made useless within minutes, and mentally and physically brutal and half naked people, evidently mismanaged policemen and resulting from their passivity an increasing number of injured police officers. The dismay or consternation of the viewers rooted from the realisation that similar pictures previously reached their living rooms through newsreel reports from foreign countries while this time they reported on a domestic event. Prior to this the last time they could see such reports was during the Paris riots. However, those reports were screened in newsreels as international events and not in special live coverage in their own neighbourhoods or a few miles from their homes. By the time the general public could digest these pictures and by the

time politicians could explain them it became quite evident to many that the “Hungarian myth” of over a decade and a half of peaceful transition was seriously injured and as a result of all this a considerable portion of both the domestic and international prestige, as fiduciary capital, had disappeared in front of their eyes. There were similar demonstrations at Szabadság Square, in front of the MTV television building in the so-called “media war” period of the transition but physical atrocities were unprecedented. In addition, as a result of the international press and media coverage of the events the general view on Hungary had radically changed. And surprisingly all this happened exactly ten years after the monopoly of the national broadcaster ceased to exist, which was the primary reason for this being the venue of the earlier demonstrations. By 2006 some two-thirds of all Hungarian viewers can watch 40-50 channels in their own mother tongue, while the number of foreign language programs subtitled and dubbed in Hungarian is over a hundred – available via cable, satellite or the Internet. Exactly for this reason this convulsion is incomprehensible. Under such circumstances public opinion has for a long time been determined not by the words, pictures and messages transmitted by Hungarian Television. The viewer indexes also generally prove that television viewers do not consider the national broadcaster to be more important than the others. Meanwhile the prestige of the broadcaster-journalist profession has receded when compared to that in the period of the political transition.

This is precisely the reason why a large number of questions require answers: Why did this happen right now? How did we manage to get this far? Who created this problem? Why was it organised? What was the message and did that message come through? The obvious answer provided to these questions whereby the Prime Minister’s speech in May that was unexpectedly published the day before the first

demonstrations were started in front of Parliament because the demonstrators lacked publicity is simply not true. All television stations and primarily the most widely watched three traditional broadcasters (MTV, RTL Klub, TV2) on the night of the 17th, the previous day discussed in detail the speech which caused political crisis. This was the reason for the demonstration at Parliament and on the pretext that their written demands were not aired the demonstrators moved on to the nearby MTV Headquarters and organised the demonstration there followed by the siege of the building.

Explanation to the above mentioned questions – based precisely on the slogans and speeches made at the series of demonstrations in front of Parliament – seemed to have been different. For instance, one widely used explanation is that this series of demonstrations were closely connected to the fact that the 50th anniversary of the 1956 Revolution was nearing. Some people often endeavoured to liken the events in front of Parliament to those half a century ago. Fits into this is the vesting of the MTV Headquarters with the distorted myth that came about on 23 October 1956 during the siege of the Hungarian Radio Headquarters. After all what happened here on this night was merely the prelude to the serious bloody riots one month later – an event that had attracted a large number of foreign television crews to the scene. And this coincided with the 50th anniversary celebrations when the leaders of 20 countries, including kings, heads of state, prime ministers and other international dignitaries commemorated the fact that the events in the autumn of 1956 in Hungary were considered to have been the first East European demonstrations that opposed the occupying Soviet Union. The example of the short lived revolution became an example of symbolic significance of the political transitions of 1989/90. In the hope of this, one presumed that the “cold civil war” sentiments of Hungarian politics would cease at

least for the time of the commemorations. These sentiments were carried on in public in the form of the “battle” of words within Parliament and resulted in street demonstrations.

What took place in the heart of Budapest during September and October 2006 had probably become an elementary experience for the Hungarian public precisely as a result of the wider than previous television publicity and resulted the second largest – the first one happened at October of 2000 during the so called „blocked of the taxi drivers” – „catastropha marathon”. This expression was created by a communication professor of Jerusalem University, Tamar Liebes in connection of the terrorist bomb attacks and assassinations against the public transport vehicles of Jerusalem in 1996. (Szabo,2004 and Maria Vasarhelyi, 2006)

Since the birth of television (1936) whatever program appears on the screen – be that newsreel, current affair programs, documentary, or motion picture movies and original made for television movies, children’s, entertainment, sport, scientific or service programs – the vast amount of visual footage and the rarely seen production background appears to carry with itself among many other things the consequences of the given society’s momentary social peace or conflicts. Therefore the medium itself often gets involved in a “war” similar or even worse than happened in Budapest.

Summing up in one sentence: it may become the mirror, the tool, the subject and in most cases the venue of social conflict.

This phenomenon – including the attaching process that is followed from the very onset by special verbal expressions, special professional phraseology – is precisely and professionally defined and described later on. At this stage I only wish to note that their common existence or the dominant nature of one of them is always an integral part of the

phenomenon I refer to as “**television goes to war**”. In its effect this is considered to be far broader than the term “**fourth estate**” traditionally referring to the printed press. (McQuil, 2003: 133–134 and Bertho–Lavenir, 2005: 243).

In Europe – because of the outbreak of the Second World War – the two great rivals, Germany (1935) and Britain (1936) were forced to suspend the recently started public television broadcasting. As opposed to this, although the United States started broadcasting somewhat later (1939) it was not forced into suspension and managed to gain global superiority. (Dizzard, 1966: 23 – 24, 38 and Noam, 1991: 79 and 118). It is interesting to note that although the programs of the different broadcasters – and after radio this included television news programs, current affairs programs and sometimes even entertainment shows – were often blue-pencilled, mutilated, however, they were rarely banned in the conventional manner as in the case of some press organs. Although it has recently happened for example in Gruzija and Pakistan, where some independent, commercial television stations was closed by the state authority after the declaration of marshall law during November of 2007.

Moreover a characteristic feature of this “television phenomenon” is that if it is forced to it is often capable to oppose in a more determined and powerful manner the given power structure’s or political structure’s endeavours to “keep order” in violation of public interest than other, sometimes quicker information carriers.

It could be achieved mostly because this was the only way to suit its indispensable, organic nature – the essence of which is: if it is silenced and the screens go black in the homes this physical fact reflects the clear admission by political power of its own failure. Once broadcasting began and reached its viewers 365 days a year for a

determined number of hours, even 24 hours a day, the screens can blackout only for technical reasons. Some kind of program must always be on air. Once upon a time in between two programs television stations screened an intermission sign as a form of station identification. This is unimaginable today. Every single second needs to be utilised by commercials, “public announcements” or the promotion of the station’s own programs. Thus, all alterations that result in a change of programming generally have special reasons or carry special messages. If for whatever extraordinary reason the program flow is broken it is always explained by such terms as “breaking news”, meaning the program was interrupted for the presentation of some special news event.

However, television’s “enduring state of war” is not always an evident phenomenon for everyone. Nevertheless it certainly is clear when television (electronic) journalism happens to coincide with war correspondent activities during the circumstances of armed conflicts or in times of peace in the form of so-called “media wars”. In an endeavour to fulfil its social obligations television journalism carries on the multitude of its usual activities – that is, informs, entertains, provides knowledge, education and services – simultaneously it also writes the history of the war of independence of its genre, means and social institutions.

Reaching this as our starting point, asserting the general theme of the dissertation

my first thesis is aligned to one of the basic theories of socio-psychology regarding the survey of human behaviour:

- accordingly, one of the most important natural forms of human existence is communication within the individual, between individuals and the most developed form of social communication – mass communication – of each society which

may be interrupted and remain suspended artificially but as a whole it is a process operating often unconsciously within us, and regardless whether we consider personal or social processes the theory remains valid:

“it is impossible not to communicate” (Terestyéni, 2006: 14)

It is therefore easy to see that television, the most modern, the most highly developed and most sophisticated form of human communication, as a means of communication is only capable of fulfilling the set requirements if it is

“ able to go to war as a participant of the political battles. This is referred to as “media war” or a means of mediation when it reports on actual war situations”.

In addition this process is not merely a necessity but under certain conditions it is also imperative. And – as it will be shown – this is the case practically regardless whether it is financed by private or public sources.

My second thesis – and one of the most significant topics of the analysis – is that television **as a mass media became a sophisticated, manipulative “weapon” shaping public opinion while its own influence grew.** Meanwhile it becomes an integral part of the system of mechanisms that influences and directs social processes and changes, and therefore, becomes a constant target of the different techniques of power. In the meantime it may also be defenceless to political battles if laws are adopted by consent within constitutional frames with the aim of hindering this.

My third thesis is that this process **shapes the means of mass communication in a detrimental manner. Sometimes by utilising it’s special, multi-dimensional mode of action, sometimes by creating**

temporary or definitive limits to its own operational opportunities.

On these occasions it will enjoy a privileged situation because its ownership becomes important not only as a result of its power of influence but also because it affects the everyday making of politics. At the same time it is invested with the technical and economic means to show, mirror the processes of power, as well as the ability to become an independent means of power in special cases by constantly renewing itself.

The epitome of this work considers some turning points in the history of television to be the most suitable framework of disquisition. This, of course, cannot be complete. Instead, with the help of hand-picked examples the most significant similarities and differences are shown. These are – in fact – case studies. The times, topics or venues are as follows:

- 1936: The Spanish Civil War,
- 1951 – 52 : The Korean War,
- 1952– 55 : The television “war” waged against McCarthyism (United States),
- 1964 – 75 : The Vietnam War,
- 1972 – 74 : The media battles of the Watergate affair (USA),
- 1979 – 80 : The hostage crisis in Teheran (Iran),
- 1956/1972 : The simultaneous analysis of the Suez Crisis and the Falkland War,
- 1982 – 1986 : The media war between Margaret Thatcher and the BBC ,
- 1989 : The Christmas „revolution” in Romania,
- 1989 – 1995 : The first stage of the media war in Hungary up to the birth of the so-called “media law”,
- 1991 : The Gulf War, the coup against Gorbachev in Moscow,

- 2001 : The destruction of the WTC towers in New York,
- 2003 : The second war against terrorism and Iraq by the United States and its allies,
- 2006 : The siege of MTV,

In summary : I wish to illustrate, explain and prove wherever required that the striking axiom by the Canadian sociologist, Marshall McLuhan – who came out with rather “avant guard” communicational imagery in his time – that “The media is the message” (McLuhan, 1964:314) may be changed in the 20th and 21st century - as a result of the development primarily of television broadcasting and then as a result of the information revolution, the appearance of the “screen” ensuring the multi-functional digital content – to the axiom of “The message is the media itself”. And about twenty years after McLuhan’s recognition, an original personality of American sociology, Neil Postman changed the axiom in his masterful essay on entertainment programs to “The medium is the metaphor itself” (Postman, 1985:3).

I wish to demonstrate and analyse this transformation which has happened in the last two decades with the application of a few examples of the history of electronic journalism the way it interlocks in the peaceful “media battle” and real war during the processes of the different forms of social conflicts.

2. HOGYAN MEHETETT EGYÁLTALÁN HÁBORÚBA A TELEVÍZIÓ?

2.1. A televízió születése előtti hagyományos tömegkommunikációs médiumok öröksége

A televízió előbb ment háborúba, minthogy feltalálták volna.

Első pillanatra bármilyen képtelenül is hangzik, ez a valóságban pontosan így történt. Hiszen mindazok az írók, újságírók, hírügynökségi tudósítók, fotóriporterek, filmoperatőrök és rádióriporterek, tehát valamennyien, akik hivatásos haditudósítóként vagy kalandvágyból beszámoltak a világ "kizökkent idejű" állapotáról, és az egymást gyilkoló emberiség háborús hétköznapijairól, gyakran még tudtuk nélkül is hozzájárultak ahhoz, hogy megszülethessen ez a sokoldalú, tömeghasználatra szánt "média szuperfegyver".

A rádiós és televíziós – angol kifejezés szerint "broadcast", magyarul "elektronikus" – újságírás születésnapját az ismereteim szerinti legátfogóbb "szakmai életrajz" 1898-ra datálja. Guglielmo Marconi négy évvel korábban, tehát 1894-ben, feltalált drótnélküli távíróján szinte percről percre küldték el az angliai Kingston Regatta eseményeiről szóló tudósítást a Dublin Daily Expressz című napilap szerkesztőségébe, Írországba.

"Ekkor még emberi hang nem vett részt ebben az eseményben és a "közönség" létszáma is igen kicsiny volt. De hír volt, amely a levegőn keresztül érkezett, s e kettő jelenti a műsorszóró újságírás –"broadcast journalism"– kezdetét" (Bliss, 1991: 3).

Az e sporteseményhez kötődő utalás annak jelzésére szolgál, hogy a televízió felbukkanása előtti kommunikációs eszközök sokféleképpen használják elsőként és külön-külön azokat a formákat, amelyeknek szociális hatásmechanizmusát valójában már jól kipróbált használat után szinte "öröklí" a televízió. Ezért ezek közül a legfontosabbak megszületésének körülményei egyben azt is segítenek

tisztázni, hogy ez a "készen kapott forma" miképpen épül be a "televíziós jelenség" eszköztárába, ezzel megújítva, hatásosabbá és sokoldalúbbá téve az egész tömegkommunikációs folyamatot.

Mindez azokkal az eseményekkel és kommunikátorokkal kezdődik, amelyek, és akik együttesen terjesztik el és gyakorolják a "háborúba vonuló" majdani televíziós újságírás három egyenrangú és alapvetően fontos tartalmi illetve formai elemét. Ezek:

- XIX. és a XX. század fordulóján főleg Amerikában megszülető sajtóbirodalmak tulajdonosai alakítják ki azokat a "hatalmi technikákat", amelyek révén a nagypéldányszámú újságok valóban a nyilvánosság leghatásosabb fegyvereként működhetnek,
- az élő adásnak köszönhető jelenlét egyidejű élménye, amely újfajta hitelesség érzését teremt meg. Ebben a rádiózásnak jut élenjáró szerep, éppen a televíziózás megkezdésének évében 1936-ban.
- a sajtófotónak és a dokumentumfilmnek köszönhető vizuális hatás, amely az olvasóból, majd a nézőből a legkorábban teremt igazi "szemtanút".

Ez a folyamat akkor teljeseedik majd ki, amikor a technológiai fejlődés létrehozza legbonyolultabb felhasználási formáját, vagy stílusosabban "fegyverét", a műhold és kábel házasságából született globális, hírtelevíziózást. Ennek napra pontos dátuma 1980. június 1-e, a *CNN* (*Cable News Network* – **azaz magyarul: Kábel Hír Hálózat** elnevezésű) tévétársaság atlantai születésnapja.

2. 1. 1. Az „Aranypolgár” Hearst

A hatalmi technikák alkalmazásának napjainkig használatos gyakorlatában az első igazi mester az amerikai sajtócézár, William Randolph

Hearst (1863 – 1951) volt. A magyar származású Joseph Pulitzer (1847 – 1911) örök vetélytársáról Hearstről mintázta, a filmrendezőként ezzel a művel debütáló Orson Welles "Aranypolgár" (Citizian Kane) című alkotását, amelyet 1941-ben mutattak be, és gyakran emlegetik „minden idők legjobb” filmjeként.

Amikor 1897-ben az Egyesült Államok és Spanyolország között igencsak kiéleződött a helyzet a Karib-tenger "gyöngyszeme", Kuba miatt a két rivális sajtómágnás William Randolph Hearst és Joseph Pulitzer valóságos sajtóháborút vívott a politikai befolyásért, és persze az olvasókért két tömeg lapja, a New York Journal és a New York World hasábjain.

Ennek a párharcnak gyakori és kedvelt fogása volt, hogy elcsábították egymás legtehetségesebb vagy legügyesebb munkatársait. Ez történt az egyik illusztrátor, az ifjú Frederic Remington esetében is, akit Hearst akkoriban csillagászati összegnek számító háromezer dolláros fizetéssel szerzett meg Pulitzertől. Majd 1897 januárjában Harding Davis sztárriporterrel együtt "az éjszaka leple alatt becsempészte" Kubába azzal a feladattal, hogy rajzos tudósításokat küldjenek a New York Journal-nak a rövidesen várható háborús eseményekről. A két fiatalember egy darabig kitűnően érezte magát érdemi tennivaló nélkül, de aztán Remington megunta a semmittevést és a következő szövegű táviratot küldte munkaadójának New Yorkba:

"Itt minden csendes. Nyoma sincs felfordulásnak. Nem lesz háború. Szeretnék visszatérni. – Remington"

A válasz csak ennyi volt:

"Kérem, maradjon. Maga szállítsa a rajzokat, én szállítom a háborút – W. R. Hearst" (Swanberg, 1961: 126–124 és Csillag, 2000: 119).

Igaz, csak 1898. február 15.-én, a havannai öbölben állomásozó amerikai hadihajó, a Maine felrobbantása adott igazi ürügyet a háború kitöréséhez, de

történelmi tény, hogy Hearst valóban minden befolyását latba vetette, hogy a politikai nézeteltérés fegyveres konfliktusba torkolljon. S ennek a manipulációnak az egész sajtóbirodalom, de különösen vezérhajója a New York Journal teljes mértékben alá volt rendelve. Hearst életrajzírója, W. A. Swanberg a róla szóló könyv harmadik fejezetének ezt a címet adta: *"A háborúcsináló!"*

S hogy ez mennyire megalapozott volt, ahhoz elegendő idézni a háború kitörését üdvözlő, Hearst neve alatt megjelent vezércikk egy részletét:

"Egy újság hatalma a civilizáció legnagyobb ereje. A lapok határozzák meg és ellenőrzik a törvényhozást! Ők üzennek háborút! A lapok ellenőrzik a nemzetet, mert ők képviselik a népet." (Honigmann, 1974: 44).

Mind a mai napig aligha ismeretes ilyen hatásos leírása a hatalom és a nyilvánosság viszonyának, amely ugyan nem mentes minden egyoldalúságtól és demagógiától sem, de amely már az említett „negyedik hatalom” – funkciónak a nyomtatott sajtóval kapcsolatban kialakult leglényegesebb alkalmazási lehetőségét fogalmazza meg.

2. 1. 2. A főpróba hírnökei a spanyol polgárháborúban

Időben nagyot lépünk előre. Nem a haditudósítás története a téma, hanem a televíziózás elterjedése előtti tömegtájékoztatásnak azokat az elemeit próbálom jelzésszerűen összerakni, amelyeket maga a televízió örökölt, továbbfejleszt, vagy megtermékenyülve átalakít. Így ugorjuk át az első világháború éveit, mindössze annyi megjegyzést téve erről az időszakról, hogy az állami vagy katonai cenzúra, amely később majdnem minden televíziós jelenlét egyik sarkalatos kérdésévé válik, eléri, hogy a tények és események minden korábbinál torzabb formában jussanak el az olvasóhoz. Philip Knightley, brit

újságíró, aki 1975-ben feldolgozta a krími háborútól a vietnami háborúig terjedő időszak haditudósítói tevékenységét és az információval történő kormányzati és hatalmi manipulációjának krónikáját, így ír a *The First Casualty* (Az első áldozat) című könyvében az 1914 és 1918 közötti periódusról:

"Több szándékos hazugság hangzott el, mint a történelem bármely más, korábbi korszakban, és az állam teljes apparátusát latba vetette, hogy az igazságot eltussolja" (Knightly, 1975: 80).

A könyv címe egyébként utalás az 1912-es amerikai elnökválasztáson Woodrow Wilson ellenében vesztes Theodor Roosevelttel szembeállított Hiram Johnson 1917-ben elmondott beszéde részletére:

*"Amikor kitör a háború, az első áldozat az igazság."*⁴ (Knightly, 1975: címlap)

Ez azonban még a nyomtatott sajtó háborúja, miközben a televízió hadba vonulásának "országútja" ezután a rádiózás történetéből eredve kanyarog tovább. A hatalmi tényező érvényesülését az egyidejűség élményéből fakadó jelenlét érzésének felülmúlhatatlan hitelessége követi és az élőadásnak köszönhető, majd mindezt a fotóriporterek és filmoperatőrök "szemtanúvá" avató vizuális képalkotó tehetsége tetőzi be.

Mindkét technika a második világháború "főpróbájának" tekintett spanyol polgárháborúban nyeri el "érettségi bizonyítványát". Előbb

⁴ Ez a mondat, amely az amerikai sajtótörténész, Philip Knightly híres alapművének címadó mottója azóta is a szakirodalom egyik kulcskifejezése. Sokszor a forrás megjelölése nélkül idézik, mint egy népi szólást. Ráadásul néha félre is értve és az áldozatnak a hírvivőt, az újságírót tekintik. Valójában az éppen a kaliforniai kormányzóságtól búcsúzók, frissen szenátusba választott Hiram Johnson szenátor szájából, abból az alkalomból hangzik el ez a mondat, hogy Woodrow Wilson, – akit egy évvel korábban még elnökválasztási győzelme után így ünnepelnek: „az, aki távol tartott minket a háborútól” – 1917. április 6-án kihirdeti a hadállapotot Németországgal, majd megalakítja a Tömegtájékoztatás Különbizottságát (Committee on Public Information), amely egyebek mellett elkészítette "az önkéntes cenzúra szabálykönyvét". A bizottság élére a korszak egyik legtehetségesebb újságíróját, George Creelt nevezte ki, aki az 1920-ban publikált "Hogyan reklámoztuk Amerikát" című könyvében e bizottságot irányító munkáját nagy elragadtatással így minősíti: "teljesen nyilvánvalóan tiszta propagandaügyletről volt szó, az eladás művészetének nagyszabású vállalkozásáról, a történelem eddigi legnagyobb hirdetési kalandjáról" (George Creel, 1920: 4.).

regisztráljuk, hogyan születik meg az "élő közvetítés a háborúból". Forrásunk – ismét Edward Bliss monográfiája – beszámol arról, hogy az 1878-ban, Milwaukee – ben született német emigráns családból származó Hans von Kaltenborn – aki egyebek mellett arról is nevezetes, mert ő mondta el a Brooklyn Eagle című lap segédszerkesztőjeként 1922. április 4-én az amerikai rádiózás első "hallható szerkesztőségi kommentárját" egy vidéki állomás műsorában.

1936-ban éppen Európában tartózkodott, amikor júliusban kitört a spanyol polgárháború. Két hét alatt a harcok helyszínén termett és szeptemberben Irun ostromáról küldte el rádiótörténeti tudósítását. A Bidassoa folyó egyik kanyarulatában, a határ francia oldalán állította fel "mikrofonállását", amely egy francia mérnök leleményességének köszönhető és egészen az 1990-es évek elejéig használatos volt un. "kiépített telefonvonal" formájában. Kaltenborn kitalálta, hogy egy lőtávolban lévő farmról nem csak a prózai szöveget, hanem a harcokat kísérő hangokat is el lehetne juttatni a hallgatóságához. Ezzel tudósítását minden eddiginél plasztikusabb élménnyé teheti tudósítását a harci események lefolyásáról.

"A lehető legjobb hangeffektusok elérése érdekében a farm lakóépületéből egy kisebb szénakazalig kihúztunk egy hosszabb kábelt. A szénakazal helyzetének köszönhetően ideális kilátónak tűnt, akár a látnivalókat illetően, akár pedig, hogy hallani lehessen a tüzérségi tevékenységet. A legteljesebb mértékben elszántam magam arra, hogy előkészítsem a rádiózás történetének első harctéri helyszíni tudósítását"

- számol be egy évvel később publikált önéletrajzában. A szalmakazalig kihúzott telefonvonal Bordeaux – Párizs – London – Rugby útvonalon közvetítette a hangot. Innen rövidhullámú adó juttatta el New Yorkba. Amikor a szalmakazalban rejtőző Kaltenbornnak 1936. szeptember 3-án először sikerült kapcsolatba
-

lépnie a CBS rádióhálózat stúdiójával, a technikus nyersen rászólt New Yorkból:

"Maradjon készenlétben. Pillanatnyilag egymásra torlódnak a szponzorált műsorok. Később visszahívjuk" – jött a válasz.

Este kilenckor került rá sor és tudósítása teljes tizenöt percig tartott. Gondolom itt az alkalom, hogy a leghatásosabb mondatai magyarul is megjelenjenek:

"Egy vagy két pillanatra, amikor ismét hallhatóvá válnak az egész este ugató gépfegyverek, abbahagyom egy kicsit a beszédet azzal a céllal, hogy Önök is hallhassák a hangfoszlányait ennek a polgárháborúnak, amely még éjszaka sem szünetel /puskatüz hangja/. Ezek elszigetelt lövöldözések, amelyek a frontvonal őrpontjainak lövésváltásaiból születnek. Közvetlenül velem szemben, amint tekintetem megpróbál áthatolni a sötétbe boruló nyári éjszakán, Irun város egyetlen gyarából látható az a fényes vonal, amelyet a tűzérési támadás okoz. Késő délután még láttam azt a lázadókhöz tartozó repülőgépet, amely a gyár felett körözve bombákat dobott le rá." (a fenti három idézet forrása egyaránt: Bliss, 1971: 79).

Egy nap híján pontosan két hónap múlva kezdi el a világon elsőként a televíziós műsorszórást London külvárosából a BBC, amely mindaddig csak rádióműsorokat sugárzott.

Az egyidejűség hitele már csak a vizuális élménnyel fokozható. És ennek az igazán "képpé vált újságírás" első és legtehetségesebb mesterei a haditudósító fotóriporterek voltak. Közülük a legemblematicusabb személyiség az a Robert Capa, aki 1913. október 22-én, Budapesten született és 1954. május 25-én, pályafutása ötödik háborújában egy aknára lépve halt meg a Life magazin fotóriporterekén a francia–indokinai fegyveres konfliktus kirobbanásának első napján. S ezért őt tartják a vietnámi háború első amerikai áldozatának.

Friedmann Endre – eredetileg ezen a néven látta meg a napvilágot – azok közé a kortárs értelmiségiek közé tartozott, akiknek azokban az években, a spanyol polgárháborúban való személyes részvétel a "tisztes baloldali" állásfoglalás lehetőségét jelentette. Az itt szerzett élményanyag szellemi teljesítményük inspiráló részévé vált, még akkor is, ha később közülük nem egy határozottan szembefordult vagy gyökeresen szakított a baloldali vonzalommal. Csak néhány név közülük: Ernest Hemingway, Martha Gellhorn, Ilja Ehrenburg, Arthur Koestler, George Orwell, Antoine de Saint-Exupéry, John Dos Passos. Ezeknek az életpályáknak alapos elemzése azt is bizonyítja, hogy a rendkívüli helyzetben bekövetkező események és feladatok ösztönző körülményei között olyan élményanyaghoz jutottak, amely később hozzájárult legjobb műveik megszületéséhez.

Friedmann Endre világnézeti "keresztapja" az a Kassák Lajos volt, akivel 1929-ben hetedikes gimnazistaként ismerkedett meg. Kassák ekkor már három éve túl van azon a tartalmilag témánkhöz illeszkedő, csődbe ment vállalkozáson, a Dokumentum című folyóiraton, amely a művészetet komplex társadalmi jelenségként kezelte és a képzőművészeti, irodalmi műveken kívül helyet adott az akkor még mások által kevésbé fontosnak tartott vagy éppen mellőzött műfajoknak is. Például a dokumentumfényképeknek, amelyek számára a festményekhez hasonló képzőművészeti értéket hordoztak. Sőt gyakran összekapcsolva szinte képriportok formájába publikálta őket. Ugyanilyen megfontolásból témája a rádiózás vagy a sportok közül éppen a léghajózás. Friedmann érdeklődése már gimnazistaként az újságírói pálya felé fordul, számára minden fontos utcai esemény egyfajta lehetőség a nyilvánosságban való részvételre anélkül, hogy mindez bármiféle politikai tartalommal párosulna. Kassák és az általa vezetett „Munka Kör” nevű csoportosulás híveként, inkább csak a "balhét" keresve 1930. szeptember elsején belekeveredett egy munkástüntetésbe, ahol megsebesült egy lovas rendőrrel folytatott dulakodásban.

Egy évvel később, 1931 júliusában kommunistagyanús elemként hallgatja ki és veri meg Hain Péter rendőrsége. A család végül Berlinbe menekíti, ahol újabb szellemi mentorra talál a festő, fotográfus és grafikus Kepes György személyében. 1931 októberében beiratkozik a Deutsche Hochschule für Politikon-ba. Richard Whealan életrajza, amely a Kassákra vonatkozó információknak is forrása, így idézi egyik levelét a pályaválasztásról:

"Tanulmányaim közben szüleimnek elfogyott a pénze, ezért döntöttem úgy, hogy fényképész leszek, mert ez áll a legközelebb az újságíráshoz, ha az ember nem beszél idegen nyelvet" (Whealan, 1990: 47).

A fasizálódó Berlinből sorsa Párizsba sodorja, Andre Friedmannként találkozik 1934-ben Andre Kertésszel, aki harmadik "magyar szellemi keresztapja", és akit már csak azért is illik megemlíteni, mert 1912-ben vásárolt fényképezőgépével az osztrák–magyar hadseregbe besorozva minden bizonnyal egyike volt azon első fotósoknak, akik a harcoló katonák hétköznapi életét megörökítették. Capa számtalan szakmai és magánéleti kaland után a történelmi véletlennek is köszönheti, hogy a belső kényszer ihlette pályaválasztás zseniális döntésnek bizonyult. Kitalálta magának a Robert Capa művésznevet, és mint haditudósító itt indul el azon az úton, amelyet végigjárva a sajtó– és fotográfia történetének klasszikusa lesz belőle.

Robert Capa tizenhat nappal a háború kitörése után, 1936. augusztus 5-én a párizsi Vu magazin munkatársaként, életében másodszor érkezik Spanyolországba, Barcelonába. A város pályaudvarán az aragóniai frontokra induló, családjuktól búcsúzókatonákról rögzíti első polgárháborús képeit. És aztán Cordoba közelében, szeptember ötödikén, kétségtelenül életveszélyben, elkészíti pályafutása nagy fotósorozatát, s benne "A milicista halálát" /Federico Borell Garaá/, amely a Vu című magazin 1936. szeptember 23-i számában jelent meg, majd októberben a Regards című lapban újra publikálták, de nemzetközi figyelmet csak akkor kapott, amikor Amerikában a Life harmadszorra is közölte

1937. július 12-i számában. E kép születésének körülményeit egy évvel később a New York World Telegram egyik munkatársának mesélte el. A történetből kiderül: a kamera Capa kezében valóban fegyverré vált, így tette képessé kezelőjét olyan fotó elkészítésére, amely új korszak kezdetét jelenti a háborús fotoriportázs történetében. Ezzel formailag és tartalmilag egyaránt túllépett a társadalmi és politikai mondanivaló e témában sematikus mondatoktól zsúfolt hagyományos írásos tudósításainak eddigi "fogalmazási" korlátain.⁵

A képen az értelmetlen halálba hanyatló, áldozatként is győztes harcosszerű alakját jeleníti meg egyetlen "szárnyaló" pillanat kimerevítésével.

A spanyol polgárháború a dokumentumfilmzés számára is megtermékenyítő fordulópontra volt és egyben egy lépést jelentett a televíziós formanyelv kiteljesedése felé. A szintén "spanyolos" holland rendező, Joris Yvens nevét a filmtörténet elsősorban a **Spanyol föld** című munkájáért tartja számon. A kísérőszöveg – szerzője és egyben a film narrátora Ernest Hemingway – olykor patetikus, ideológiai szövegekkel teli. De ha egyes fordulatait az ember közelebről elemzés alá veszi, akkor felismerhető, hogy ez már se nem nyomtatott sajtós nyelv, sem pedig olyan rádióriporteré, akinek szövegével a látványt is pótolnia kell. Hemingway tudja, hogy neki nem a képek helyett, hanem a képekre kell „rábeszélnie”. S amit mond, az vagy többlet információ a képek mögötti társadalmi összefüggésekről, vagy olyan üzenet, amely kép és szöveg együttes befogadása közben válik a néző számára egyszerre érthetővé és átélhető élménnyé.

Ez a filmet nyilvánvalóan tudatosan propaganda anyagnak is szánták. Mégis valójában ennél sokkal többről van szó, bár néhány beállítása ugyanúgy

⁵ A kép hitelességével kapcsolatban a nemzetközi szakirodalomban sokféle vita folyt. Ennek lényege: egyesek elképzelhetetlennek tartották, hogy technikailag ilyen tökéletes kivitelezésű felvétel készülhessen valóságos harci esemény közben. Phillip Knightly már említett könyvében (1975: 209–212) összegyűjtötte az összes lehetséges hiteles véleményt azokról az akkor még élő személyektől, akiket meghallgatásra méltónak tartott, pl.: Cornell Capa, Robert fivére vagy Martha Gelhorn, Hemingway harmadik felesége és más kortársak. Az eltérő tartalmú válaszokból kiderült, hogy a kép születésének körülményei tulajdonképpen önálló életre keltek, sőt sajátosan jellemző egyedi történeté váltak függetlenül attól, hogy jelentőségét, zsenialitását és szimbolikus szerepét végül is soha senki nem vonta komolyan kétségbe.

megrendezett, ahogy a játékfilmek jelenetei. Erről leginkább az igen gondos, mesterséges világítás és néhány civil szereplő színészi pózban történő fotografálása árulkodik. De a bevezető tájképekből és az egyszerű rajzos eligazításokból összeállított montázs után egyszer csak a madridi utca tűnik elénk: itt a mai tévéhíradóhoz hasonló snittek ősei születnek meg. A film egész stílusától elütő természetességgel követik egymás a képek, kezdetleges technikával, fekete–fehér nyersanyagra rögzítve, de felismerhetően a hagyományos dokumentumfilmzés képi megfogalmazásától és hangulatától jelentősen elütő kompozícióban. Egy eltévedt golyó végez egy névtelen bankhivatalnokkal, aki éppen munkába siet, és a korábban bejárt utat már koporsóban teszi meg visszafelé. A véletlennek köszönhetően a filmszalagra kerülő esemény spontán képei élesen elütnek a film általános stílusától, az ideológiai felhangoktól megszabadított napi hír mozgóképes változata a befogadó nézőpontjának új pozícióját jelöli ki.

Hearsttől a hatalmi befolyás nyomtatott sajtóban érvényesülő erőteljes jelenlétét, Kaltenborntól az egyidejűségtől páratlan hitelességet produkáló élő/un. „egyenes”/ adást, Capatól a vizualitás személyiséget igénylő és személyhez szóló "tökéletességet", Joris Yvenstől, Ernest Hemingwaytől és a film operatőrjétől, John Fernotól a dokumentumfilmben az aktuális tartalomból napi hírré váló kép kifejező erejét örökli a televíziózás.

2. 1. 3. A hadak elektronikus útja

Amennyire szimbolikus epizód, hogy a második világháború Európában "felfüggesztette" a televíziózással kapcsolatos evolúciós folyamatot, annyira meghatározó vonása az azóta eltelt több mint hét évtized történelmének a televíziós újságírás szüntelen jelenléte a társadalmi konfliktusok krónikásaként. Ha ezt az időszakot némi túlzással úgy is lehet minősíteni, mint a világ különböző pontjain felbukkanó és fegyveres konfliktusok láncolatában

egybefüggőnek tekinthető "harmadik világháború" korszakának, akkor éppen az jelenti a minőségi változást, hogy mindez kommunikációs szempontból egyszer és mindenkorra elképzelhetetlen előbb a rádió, majd a televízió jelenléte nélkül. E tömegműködők a személyiségen keresztül megvalósuló és személyhez szóló kommunikáció újdonságával önmagában is gyökeres változásokat hoznak a nyilvánosság szerkezetében, és ezzel új mechanizmusok kialakításának feltételrendszerét teszik lehetővé.

Ha képletesen elfogadható az a metafora, hogy a televízió valójában előbb mehetett háborúba, minthogy felfedezték volna, akkor a folyamat következő fázisaként az elektronikus hadak útjáról meg kell állapítani, hogy éppen e tulajdonsága miatt alakulhatnak ki különösen a televíziózás körül békében is "háborús" helyzetek, amelyek lényege, hogy a média intézményeinek használata válik a konfliktus tétjévé. Az elektronikus újságírás meghatározó tevékenysége úgy válik a politikai csatározások és a hatalmi befolyásolás eszköztárának szerves részévé, hogy eközben intézményrendszerének dualista (köztulajdon–magántulajdon) szerkezete eredendően magába rejti egyfelől a finanszírozásért cserébe előbb vagy utóbb megkövetelt engedelmisséget, (ha állami tulajdonról van szó) másfelől a profitszerzés elsődlegességét, amennyiben magánvállalkozásról beszélünk. Látszólagos függetlensége többnyire ki van szolgáltatva a pillanatnyi politikai erőviszonyoknak. Ezek háttérben ráadásul még az ideológiai elvárásoknál jobban érzékelhetők a gazdasági előnyökért és a profitért a rádiókkal és televíziókkal megvívott ütközetek.

E két fontos tényező – tehát a politikai befolyás és a piaci pozíció gazdasági elemei – éppen úgy a rádiózástól "készen kapott örökség", mint az „élő” adás. A rádiózás kommunikációs anyanyelve és intézményeinek gazdasági mechanizmusai, valamint kapcsolata a hallgatókkal kulcskérdése lesz az egyre növekvő televíziós piacnak is, amely előbb megtöri a rádiózás fölényét majd uralkodóvá válik.

Mindezek tükrében érdemes most már közelebbről szemügyre venni azokat a kifejezési formákat, amelyek a televíziózást valóban az általa közvetített tartalom funkcióváltásainak köszönhetően a békés politikai eszközökkel, avagy igazi háborúskodás kíséretében a mindenkori politikai hatalom megszerzéséért vagy megtartásáért folyó harc központi intézményévé teszik. Mint látni fogjuk magának a televíziós arzenálnak is vannak öngerjesztő ütegei, amelyek a folyamat legkiélezettebb helyzetében lépésről lépésre változtatják hadszíntérré magát a televíziózást vagy annak intézményeit. Viszont itt érdemes emlékeztetni a jelenség következményének egyik elméleti gyökerére, arra, hogy McLuhan már az írott szó cenzorai kapcsán felhívja a figyelmet:

„Ha ezek a cenzorok egyszer rájönnek arra, hogy minden esetben a „médium” az üzenet vagy a hatás alapvető formája, akkor egyszeriben a médiumok elnyomása ellen fordulnak, ahelyett, hogy a ”tartalom” ellenőrzését keresnék” (McLuhan, 1964: 314, magyarul 1976: 79).

Az első változat, amikor a televízió a "média" szó eredeti jelentése szerint pusztán az üzenet **közvetítőjeként**, mint tudósító **t e v é k e n y k e d i k**. Itt szinte nem más, mint egy szenttelen tükör, amelyben a társadalom egyik fele – a befogadó közönség – gyanútlanul látja viszont saját képét, a másik fél pedig – amely hatalmi pozícióban van – ennek a tükör funkciónak azért tulajdonít meghatározó szerepet, mert alkalmas arra, hogy közös konvenciókon alapuló jelrendszerben az általa elképzelt legkedvezőbb formában jelenjen meg. Éppen e funkció segítségével sikerül valójában lepleznie közvetlen befolyásolási szándékát. A tükör funkciót folyamatosan és legkövetkezetesebben általában a **napi tévéhíradók** jelenítik meg.

Azonban a nyomtatott sajtóhoz és elektronikus "kisöccséhez", a rádióhoz hasonlóan a televízió nyíltan vállalja a következő lépésben **b e f o l y á s o l á s** szándékát. S ez mindaddig elegendőnek is látszik, amíg ez az állapot megfelel a

közmegállapodáson nyugvó objektivitás kényes és sokat vitatott kritériumainak. A befolyásolás e formájának alapesetére a legjobb példák a **választási kampányok** megjelenítései. Olykor képes **b e a v a t k o z n i** az események menetébe, és ha ez sikeresnek bizonyul, ekkor igazolódik be szembeszökően McLuhan tétele: "a médium maga válik üzenetté."

Ennek legpregnansabb példája a **vietnámi háború tudósításainak** hatása a konfliktus végkimenetelére vagy az 1979-80-ban, **Teheránban lezajlott túsdráma** az amerikai nagykövetségen. Ennek során hosszú hónapokig keresztül az iszlámista gárdisták tartották fogva az amerikai diplomatákat, hogy kierőszakolják az Egyesült Államokba menekült, bukott uralkodó Mohamed Reza Pahlavi kiadatását.

Végül a folyamat legfejlettebb szakaszában a másik mcluhani jóslat kiteljesedésekor, már a "globális falu" (McLuhan, 2001: 45) idejében e funkciók egyidejű, párhuzamos vagy egymást követő érvényesülésével, elsősorban a műholdas műsorszórásnak köszönhetően a televíziózás egyfajta készenléti állapotba kerül. Úgy, hogy ahol békés vagy fegyveres társadalmi konfliktus keletkezik, ott maga is átalakulhat képletesen fegyverré. Ennek egyenes következménye, a szimbolikusan "médiaháború"-nak nevezett társadalmi krízisállapot vagy a valóságos zavargásokkal, összetűzésekkel összekapcsolódó katasztrófa helyzet, akár nemzetközi, akár belpolitikai konfliktussal van összefüggésben. Ilyenkor gyakran maga a televízió/k/ is színhelye lesz az ütközeteknek, mint például 1989-ben a **romániai karácsonyi forradalom** idején vagy **2006 szeptemberében Budapesten**.

Terestyéni Tamás szerint: „Az emberiség történetében a civilizációs áttörések azzal következtek be, hogy – ha voltak is tragikus visszaesések – a konfrontációk a fizikai szintről a kommunikációs szintre, a csataterőről a parlamentbe, a lövészárokból a tárgyalótermekbe tevődtek át” (Terestyéni, 2006: 14).

A televíziózás történetében ez a folyamat olykor fordítva is lejajlott. Ekkor a tárgyalótermekből, hirtelen lövészárkok lesz, a parlamenti vita átalakul szószerint ökölharccá vagy „hideg polgárháború” okozójává és a kommunikáció kudarca fizikai konfrontációt idézhet elő. Mindezt a már automatikusan jelenlévő televízió többnyire szenvtelen szemtanúként, máskor kiváltságos médiumként közzé teszi, sőt jelenléte egyenes következménye, hogy olykor be is avatkozik.

S eközben, olyan audiovizuális arzenállal ajándékozta meg az emberiséget, amelyre csak a legtalálékonyabb utópiák szerzői gondoltak. Ennek leírásában és a következmények ábrázolásában George Orwellt és az ő "1984" című regényét mindeddig még senki sem múlta felül. Maga a tévékészülék, amely a bonyolult társadalmi információcsere nélkülözhetetlen eszközévé vált, míg a korábbi korszakokban eredendően nem volt több mint egy háztartási gép: a leginkább a hűtőszekrényhez hasonlítható, ahonnan a tulajdonos kedve szerint válogathat. Ám a szocializációs folyamat egy adott pillanatában a társadalmi interakció legbonyolultabb közvetítőjeként a távközlési és elektronikus kommunikációs eszközök – telefon, rádió – közül kiemelkedett.

És az 1980-as évektől a számítástechnika, majd a műholdak megtermékenyítő hatására valóban orwelli "képernyővé" változott át a digitális "szupersztrádák" telepítése közben, kiegészülve a mobilkommunikációval és más interakciós lehetőségekkel, például az internettel. Már nem a lakásunkban vendégeskedő egyszerű kommunikációs eszközről van szó, tehát egy hagyományos, korlátozott számú csatornán műsort, esetleg teletextet sugárzó televíziókészülékről, hanem annak a számítógéppel összekapcsolódó, műhoddal vagy kábellel kiszolgált sokfunkciós változatáról. Ha úgy akarjuk, akár telefon méretben zsebrevágható, vagy falméretű képernyője ellenére is igen könnyen kezelhető, mégis bonyolult interaktív elektronikai szerkezet, amelynek birtokosa,

felhasználója minden kommunikációs tennivalóját, tevékenységét elvégezheti. Eközben ez az eszköz jelentősen befolyásolja, sőt, szélsőséges esetben gyökeresen felforgathatja egész életmódját.

E folyamat fokozatosan változtatja meg az információs társadalom közvetítő / mediator / rendszerében a "háborúba" kényszerülő televíziózás eddig leírt működését. Ennek egyik nyomon követhető jelensége az adásmegszakítás, a "breaking news" megváltozott gyakorisága. A hírtelevíziók elterjedéséig ez kivételes eszköznek, sokak szemében valóságos szentségtörésnek számított. Utána viszont a gyorsaság kényszerétől hajtott versenyhelyzetben rövidesen általános, sőt kényszerű gyakorlattá vált. Majd a hírtelevíziózás új tempója miatt, főleg kereskedelmi televíziós társaságok kényszerültek a korábbinál gyakrabban az előre kiadott műsor és előre eladott reklámhelyek átalakítására. E gyakorlat olyan kényszerítő piaci eszközzé vált, hogy a jelenség előbb vagy utóbb a közszolgálati adók számára is megkerülhetetlen kényszerpályákat jelölt ki. Ekkor nyerte el végső értelmét a francia új hullám egyik meghatározó személyiségének, Jean-Luc Godardnak tulajdonított, szállóigévé vált megállapítása, amely szerint: a "televízió nem műsort csinál, hanem nézőt."

A televízió magától soha nem megy háborúba, eközben azonban soha nem teheti meg, hogy ne tükrözze azonnal az őt működtető helyi vagy globális társadalom háborúskodását. A továbbiakban ezt a folyamatot szeretném részletes esettanulmányokkal nyomon követni, érzékeltetve az időbeli változások és földrajzi eltérések függvényében az egyre kifinomultabb eszközökkel működő mechanizmus tökéletesedését. Ehhez az előzményekből még egy fontos alkotóelem hatását kell végiggondolni, és ezért vissza kell térni a rádiózás történetéhez.

2. 1. 4. A rádiózás aranykora

Bár a háborús technológia az emberiség történetében általában a civil élet műszaki fejlődésére is gyorsító hatással volt, a televíziózás a második világháború kitörésekor még nem jutott el fejlettségének arra a szintjére, hogy kezdetleges formájában a harcoló felek bármelyik oldalon "bevetthessék". Sőt a háború végéig – mint már korábban utaltam rá az időközben megkezdett, lényegében, kísérleti műsorszórást kénytelenek voltak Európában szünetelni és így csak a háború befejezését követő években alakulhatott ki a rendszeres műsorszolgáltatás. Ezért a II. világháború utáni időszak világszerte jó darabig még a „rádió aranykora” volt.

A rádiózás stílusa viszont fokozatosan megváltozott, szolgáltatásai egyre bensőségesebb hangnemben szólalnak meg. S ennek nyomán feltűnnek azok a személyiségek, akiknek közvetítésével a tömegmédiium képes egy új jelenség a "tömegetelenítés" első változatának új viszonyrendszerét megteremteni. (Toffler, 1980: 174). A megszólítás: "kedves hallgatóink" hagyományos formája egyedi fogás, hiszen valójában a rádióhallgatók tömegeihez szól, mégis verbálisan azt jelzi, hogy ez a tömeg egyedül álló személyekből és önálló otthonokból állhat össze. A BBC Világszolgálatának külföldre sugárzott híreit bevezető szignál – Beethoven V. szimfóniájának taktusai – egy csapásra nemcsak a szabadság hangjának örök szimbólumává válnak, hanem az egyszerű embereket is megtanították arra, hogy az éter hullámait korlátozottan birtokló diktatúrák csak ideig-óráig sebezhetetlenek.

Az éterre bízott igazság először válik feltartóztathatatlanná a még csak rádiós értelemben "glóbusznyi faluban". Később az Amerika Hangja /1939/ majd a Szabadság/Szabad Európa Rádió – ez utóbbi például 1950-től sugároz híreket magyar nyelven – tevékenysége is bizonyítéka az éter politikai-ideológiai megosztottságának. A két világrendszer között a frekvenciákon zajló

információs háború rádiós változatának említése mellett egy másik fontos örökség forrásvidékéire is fontos kitérni.

Ez pedig a médium "otthonokba költözésének" jellegzetessége, hogy ugyanis kiválasztja és felépíti a maga személyiségeit, akik nélkül később elképzelhetetlen az az összetett hatásmechanizmus, amely a televíziózás fölényét, sőt néha kizárólagosságát működteti. Ez is a rádió öröksége és a mi példánkban elsősorban a második világháború haditudósítóinak személyiségéhez kapcsolódik. A béke rádiós idoljainak – a vetélkedők műsorvezetőinek és a sportriportereknek – előfutárai azok a hírügynökségi és rádiós újságírók, akik néha szemtanúként is részt vettek az Európát a hitleri fasizmustól megszabadító háború eseményeiben, és ami talán a legfontosabb Európa felszabadításában. Kaltenborn már említett spanyolországi élő közvetítése is ebből a szempontból az egyik első minta, de ismét amerikai példa kínálja a rádióban felépülő "személyiség" televízióban beérő modellhelyzetének legszemléletesebb példáját.

Edward Murrow és Walter Cronkite, később mindkettő televíziós tevékenységéről részletesen esik majd szó, európai rádiós haditudósítóként válnak az elektronikus újságírás kiemelkedő alakjaivá. A rádiózás önmagában is különleges újságírói, tudósítói képességeket kíván meg, de a haditudósítói szerep az adott személyiség rendkívüli tulajdonságait sajátos morális elkötelezettséggel gazdagítja. Edward Murrow az amerikai CBS rádióhálózat londoni tudósítójaként kerül Európába. Miután az angol lapok már 1942-ben beszámoltak arról, hogy a háború kitörése óta több mint egymillió zsidó veszítette életét – többségük koncentrációs táborokban – Murrow rendkívül fontosnak tartotta ezt az ügyet és amint elegendő megbízható információhoz jutott, kötelességének tartotta, hogy helyszíni riportban számoljon be a rádióban még feldolgozatlan témáról. Erre először Buchenwald felszabadításakor adódott lehetősége 1945-ben. A történelmi rádiótudósítás tényei, amelyek a CBS

hullámhosszán Amerikát először szembesítik a szörnyűségekkel, annyira valószínűtlennek tűnhettek, hogy Murrow jónak látta ezekkel a szavakkal zárni:

"Könyörgöm, higgyék el, amit Buchenwaldról önöknek elmondtam. Arról beszéltem, amit saját szememmel láttam és hallottam és mindez csak egy része volt a szörnyű valóságnak, amelynek nagyobbik fele szavakkal leírhatatlan" (Knighthly, 1975: 329–330).

Murrow magatartása nem mentes egyfajta "küldetéstudattól" és ezzel összefüggésben megpróbálta az általa legtehetségesebbnek tartott kollegáit a CBS-hez csábítani. Így próbálkozott a United Press International hírügynökség munkatársával, Walter Cronkite-tal, akit első hívásra ugyan nem sikerült megszereznie, pedig tudta róla, hogy pályáját hozzá hasonlóan rádiós riporterként kezdte Oklahama Cityben. Cronkite volt a nürnbergi per elsőszámú amerikai tudósítója és két évet töltött Moszkvában, majd visszatérve 1950-ben igent mondott a CBS-nek. Itt 1962-től kezdve 19 éven keresztül minden hétköznapi este vezette a fokozatosan talán éppen ő miatta is legnézetesebbé vált főműsoridős esti híradó műsort, amelyet a címben az ő neve fémjelzett /CBS Evening News with Walter Cronkite/. 1981-ben hagyott fel a napi híradás munkával és nyugdíjasként mind a mai napig az amerikai televíziózás történetének legjelentősebb képernyőseként tisztelik (Bliss, 1991: 154 és 300). Ekkor még egyikük sem sejthette, hogy a rádiós haditudósítói munka mindkettejük számára csak a nagy felkészülést jelenti arra az időszakra, amikor már nem csak hangjukat, hanem arcukat is adják munkájukhoz, és mindketten különféle nemzetközi konfliktusok és a "hazai front" televíziós krónikásaivá válnak. Murrowt és Cronkite-ot elsősorban a második világháborúhoz kapcsolódó rádiós tudósításaik ruházták fel azzal a tulajdonsággal, amely a személyes hang újszerű változatát párosítja a látvány bizonyos szimpátiát keltő külső adottságaival. És e kettő pedig együtt építi fel a megkülönböztetett szakmai tekintélyt, és a népszerűséget.

Ennek alapja a napi rendszeres híradós megjelenés, amelyet karakteres egyéni előadói stílus kísér és így kialakul egy olyan szakmai eszközrendszer, amely bármiféle közösségi üzenet közvetítését képes a személyes hitelesség erejével felruházni. Ez emeli ki az adott személyt az akkor már a képernyőn százával nyüzsgő elektronikus újságírók közül és teszi őket nem csak új, más értelemben vett "sztárrá", hanem, valóságos "nemzeti intézménnyé." A folyamat a rádióban kezdődik, és a televízióban teljesedik ki és csak később lesz a neve: "televíziós személyiség". Hogyan?

1940-ben a 132 millió lakosú Egyesült Államokban 44 millió rádiókészülék működött, amelyet a családok átlagosan négy órán át hallgattak, és ezzel válik a világ első rádióval telített országává (Barbier – Bertho Lavenir, 2006: 179). Ezzel szemben 1941-ben mindössze 10 ezer televíziós készülék működött, a koreai háború idején 1950-ben 10 millió, a vietnámi háborút 100 millió készülék közvetítette (Knighthly, 1975: 412). Így aztán a "rádió aranykora" minősítés tartalmi jelentőséggel is bírt. Bármilyen paradoxonnak is tűnhet a kijelentés, de világszerte a rádiók haditudósítói és sportriporterei kezdték el tanítani az embereket, televíziót nézni. A rádió tudósítója a "hallgató" helyett volt szemtanú, és a nyomtatott sajtóban megszokott tudósítói szereptől eltérő feladata volt. Elsősorban nem csak az információ továbbítása, hanem annak "láttatása", különösen azért, mert az esetek többségében ráadásul „élő” adást közvetített. A "rádió aranykora" lényegében azt jelenti, hogy egészen az első hírtelevízió, a CNN megjelenéséig esély sincs rá, hogy a televíziózás a híversenyben, gyorsaságban és megbízhatóságban megelőzhesse a rádiózást és még ezután is világszerte majdnem tíz kalandos esztendő telik el, míg a technológiai fejlődés gyökeresen megváltoztatja az "éter hullámainak" trendjét. Eközben kialakul az az egészséges szereposztás, amelyben a két médium viszonyában az egymást kölcsönösen feltételező funkció válik uralkodóvá még akkor is, ha a rádiózás fokozatosan veszít pozícióból. 1948-ban vesznek részt először az elnökválasztási kampányban az amerikai

rádióhálózatokra épülő tévétársaságok. Ebben az évben Nagy–Britannia és a világ médium eseménye a londoni olimpia, mint az első egyidejűleg, tehát ha még keveseknek is, de "élőben" és naponta látható sportesemény. Az első országos érdeklődést kiváltó közvetítési lehetőség a televízió számára csak öt év múlva kerül, érkezik el, amikor 1953-ban II. Erzsébet koronázási ceremóniáját közvetítheti. Ezek a történeti morzsák, már azt jelzik, hogy a társadalom és a televíziózás kapcsolatában minőségi változás készülődik. Az igazi "nagy ugrást" majd csak évtizedekkel később a vietnámi háború hozza meg, s ez jár majd együtt a televíziózás rövid történetének első, döntő funkcióváltásával is. A háború többé elképzelhetetlen a televíziózás és annak befolyása nélkül. És a "béke" sem érintetlen többé a „látható” éterháborúktól.

3. A „FÉLÉNK ÓRIÁS” HATALOMHOZ JUT

3. 1. Miért tör élre az Egyesült Államok?

Az információs technológiában elért angolszász fölénye az elektronikus újságírás fejlődésében is erőteljes "amerikanizálódással" jár. De amennyire a hetvenes évek Európájában feleslegesnek és hiábavalónak bizonyult a "szocialista tábor", a fejlődő világ és a francia "intellektuális érzékenység" közös keresztes háborúja az amerikai kulturális imperializmus ellen, annyira értelmetlen dolog lenne az amerikai hatás fölényének megtermékenyítő elemeit nem tudatosítani, vagy netán félretolni. A több mint 228 éves amerikai demokrácia politikai kultúrájának azon működőképes alkotóelemeiről van itt szó, amelyek éppen az elektronikus újságírás teremtette korlátlan – de persze nem manipulálatlan – nyilvánosságának köszönhetően váltak az igazi demokrácia nélkülözhetetlen eszközeivé. Azért tartom szükségesnek a gyakran kiátkozott globális amerikai fölény "építőköveit" összerakva tovább haladni. Mert a valóban túlsúlyosan amerikanizálódott televíziós világrendszerben a tanulságok és a megszívlelendő anomáliák elsősorban a csak ott kialakult gyakorlat alapján írhatók le pontosan, hiszen az elemzésre méltó esetek többnyire velük történtek meg először vagy az általuk közvetített helyzetek a legtanulságosabbak.

Úgy vélem, gondolatilag ideillik néhány mondat a tekintélyes amerikai publicista, James Reston egy 1966-os előadásából. Reston előadásának ezt a címet adta: A sajtó tüzérsége / The Artillery of the Press /. Okfejtése lényegében egy hosszú metafora, amely a sajtót a nyilvánosság sajátos fegyvereként írja le:

"Előadásomnak témája, az Egyesült Államok és különösen az amerikai elnöknek a nagyvilág ügyeire gyakorolt egyre nagyobb befolyása. Ez a helyzet nem kíván engedékenyebb és alkalmazkodóbb sajtót, hanem a tények és kritika nyughatatlan ösztűzét, amely olyan pontos, mint a tüzérségi támadás. Eközben az amerikai riportereknek az általában feltételezettnél komolyabb, tartós nehézséget okoz, hogy állandóan szembesülniük kell az *igazság képvisellete* iránti kötelezettség és a *haza iránti hűség* dilemmájából fakadó ellentmondással (Reston, 1966: VII és IX, kiemelések tőlem: W. I.).

Ez a dilemma az újságírók számára a televíziózás körülményei között különösen nehéz teherré válhat. Hiszen feladatuk egyszerre a helyszíni események rögzítése, a képek, sugározta közvetlen élmény mögötti összefüggések láttatása, és a mondanivaló kommentálása, sőt sokszor részletes értelmezése. Eközben a néző a látottakról önállóan alkot ítéletet, de nem csak a bemutatott eseményről, hanem az adott közvetítő közegről, intézményről és magáról a tévériporterről is.

Amikor 1945. augusztus 6-án az atombomba még csak szimbolikusan vet véget a II. világháborúnak, a televízióknak csak másodlagos tudósítói szerep juthatott. Helyi idő szerint délelőtt 11.15-kor a CBS rádióhálózat adását megszakítva egy elnöki közlemény formájában elsőként tudatta a világgal, hogy: "egy 20 ezer tonna TNT-nek megfelelő hatású atombomba került Japán ellen bevetésre Hirosimában ". Ezután a fegyverletétel is elsősorban még rádiós hír, sőt szeptember elsején a tonkini öbölben állomásozó Missouri csatahajóról – a megadási okmány aláírásáról – még a rádióállomások sem közvetíthettek élőben, nehogy megelőzhessék a nyomtatott sajtót, amelynek ilyesfajta kiváltságát ekkor még az érvényes törvények szerint kötelességük volt figyelembe venni (Bliss, 1991: 176).

A televíziós hírpiac kialakulásának egyik legfontosabb mozgatórugója az a versenyszellem volt, amelyet teljes rendszerében a világon elsőként az amerikai kereskedelmi rádiózás épített fel, majd a televíziózás tökélesített. S e folyamat egyik élenjáró harcosa – egészen a vietnami háború befejezéséig,

1975-ig – a CBS egyre hatalmasabb tévéhálózata, amelynek első rendszeres, aktuális televíziós dokumentum műsora a „Élő adásban” /See it now/.

Ennek legelső adásában, 1951 novemberében, éppen az volt az igazi "hír attrakció", hogy a nézők szeme láttára élő adásban született meg a képi kapcsolat az Egyesült Államok keleti és nyugati partja között. A műsorvezető az európai rádiós haditudósításokon megedződött Edward Murrow volt, aki hazatérve ekkor már a legjelentősebb képernyős személyiségnek számított. Murrow ezúttal a CBS televízió stúdiójában ülve, a kritikus pillanatban a nézőknek háttal kommentálta, amint a két óceán hullámain mutató két monitoron a technikai mérőföldkövet bizonyító képek kialakulnak, hála az első transzkontinentális kábelnek. Fred W. Friendly, a műsor producere évekkel később így értékelte a pillanatot:

"Úgy gondoltuk, hogy az a médium, amely erre képes, alkalmas arra is, hogy az újságírás merőben új **fegyverével** vértesse fel a riportereket" /Bliss, 1991: 231. kiemelés tőlem. W. I./ Nincs módomban filológiailag minden kétséget kizáróan bizonyítani, de meggyőződésem, hogy valószínűleg ebben a szövegben nevezik meg először és tudatosan "fegyverként" a televíziót.⁶

⁶ Érdemes egyébként megemlíteni, hogy Kozma Miklós, aki, Horthy Miklós nevelője volt és ennek a családi kapcsolatnak is köszönhető, hogy a két világháború között jelentős politikai pályát futtatott be, 1925. november 30-án a Magyar Távirati iroda elnökeként, a cég tulajdonába került Telefonhírmondó Kft. első hivatalos adásának megnyitóján ezekkel a szavakkal mutatta be az új kommunikációs eszközt: „A magyar kultúra **fegyvertára egy erős fegyverrel gyarapodott.** / kiemelés tőlem – W.I./ Mindenki tudja, mit jelent különösen Magyarország mai helyzetében az, hogy a hullámokon keresztül minden határon túl eljut a magyar szó. A broadcastingnak – / a „műsorszórás ” szót ezek szerint ekkor még nem használják – W.I./ – nemcsak az a hivatása, hogy a tanyai világra elvigye a magyar kultúrát, jelentősége az, hogy egyrészt egyetlen szabad összeköttetési lehetőség elszakított véreinkkel, másrészt demonstrálja a magyar kultúrfölényt, olyan nemzetekkel szemben, amelyek hatalmasabbnak hiszik magukat, mint mi, de amelyek kultúrája a miénknek nyomába sem léphet. Ormos Mária (2000: 138 – 139). A dolog különös érdekessége, hogy bár a rádiót, mint „ ideológiai fegyvert” ekkor már bevetették”, ám a Magyar Rádió hivatalosan csak 1925 december 1-én kezdi meg a műsorszórást Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. néven, mivel november elsejére datálódik a hivatalos működési engedély. Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből (1975: 17–19).

3. 2. Az "Élő adásban" példája

A „Most látja” ettől kezdve valóban hatásos "fegyverre " vált és hétéves története során ez lett az amerikai politikai élet első olyan hír illetve dokumentum műsora, amely a "hazai front" eseményeire jelentős hatást gyakorolt, első igazi "bevetésére" pedig a koreai háborúval foglalkozó programjaiban került sor. A koreai volt az első háború, amelyet a televízió „közvetített”, de az utolsó, amely még nem élvezhette a távközlési műholdak nyújtotta előnyöket. A tudósítások még 16 milliméteres filmre készültek és rendszerint három–négy napos kalandos légi utat bejárva jutottak el a CBS New York-i laboratóriumába. Majd a vágószobákba, ahol gyakran újra és újra elővették ugyanazokat a snitteket, hogy azok illusztrációképen változtatás nélkül kerüljenek a hírügynökségi jelentésekből vagy a saját rádiós tudósításokból készült hanganyagok fölé.⁷

Visszatérve a történeti kronológiához, a helyszínen leghosszabb ideig dolgozó CBS tudósító, George Herman még 1949-ben saját kezdeményezésére és költségére lett ázsiai tudósító, úgynevezett szabadúszóként. A társaság mindössze egy kamerával vett részt a vállalkozásában és a franciák indokínai háborújából, majd a malájföldi dzsungelharcokról küldött haditudósításainak képe és hangja még egymástól teljesen függetlenül jutott el Amerikába. De a

⁷ Mind a mai napig használatos ennek a módszernek az "alapötlete" és később főleg az egykori szocialista országokban fejlesztették tökélyre. A kényszer szülte helyzet azzal bővül ki, hogy többnyire a helyszíni saját tudósító és kamerájának hiánya miatt a nyugati hírláncon keresztül érkezett eseményképek alá rendszeresen a vele szinkronban kapott szöveggel ellentétes tartalmú – és főleg ideológiájú – szöveg kerül, amelynek visszatérő fordulata ez volt: „...a szónok arról egy szót sem ejtett arról, hogy...”. Ezután következett az üzenet saját propagandisztikus verziója anélkül, hogy a másik tábor reprezentatív képviselőjének jól látható szájmozgása nyomán születő eredeti szöveg, ha nem is szó szerint, de legalább tartalmában a néző számára megismerhető lehetne. De nálunk a mai híradók tudósításaiban is gyakori megoldás, hogy egy esemény napról napra alakuló új fordulataihoz korábban felvett tartalmában vagy helyszínében illeszkedő képeket használnak. Nem törődve azzal, hogy a néző hányadszor találkozik az újabb hírről vagy eseményről tudósító szöveg felett az úgynevezett régi „vágóképpé” alakított vizuális anyaggal. E példa annak bizonyítására is alkalmas, hogy a háborús körülmények között kényszerből kifejlesztett saját arzenálját a televíziós médium a "békés ütközetekben" is milyen kifinomultan képes továbbfejleszteni vagy alkalmazni. A műszaki-technikai korlátok miatt függetlenül az ideológiai tartalomtól, a hatalmi tényezővé váló hírtelvízió "serdülőkorában" egymástól merőben eltérő tartalmi megfontolásokból egyforma technológiai eszközökkel "csapta be" nézőit. Akkor csak művelői voltak naivak, ma már nézői sem azok, mégis ha a szükség úgy hozza, naponta kiteszik őket ennek a rutinszerű képi „közhelyszótár” manipulációiának.

CBS archívuma szerint az első "hangos filmtudósítások" szerzője ő volt. Edward Blisshez írt levelében Herman 1989-ben így emlékezett a legelőször háborúba keveredett televíziózás botladozásairól:

"A mi kezünk között alakult ki a módja annak, hogyan formálhatók kezdetleges technikai körülmények között sztorikká az események, és így tiszta képet alkothatott segítségünkkel Amerika a háborúról. A fekete–fehér nyersanyagra készült tudósítások stílusa inkább a filmhíradókéra hasonlított, mint a televíziózás által később meghonosított intim közeli-közeli álló képekre, így tehát a háború rémségeit még nem juttattuk el a maga teljes valóságában a nappalikba" – írta Herman nyilvánvalóan ekkor már a vietnámi háborúban szerzett tapasztalatokra is utalva (Bliss, 1991: 265).

A háború első hat hónapjában a hadseregnek eszébe sem jutott cenzúrával foglalkozni, ezt MacArthur tábornok csak 1950 decemberének végén rendelte el, de a képek "meztelen igazsága" ezután is rendkívüli visszhangra talált.

Ez elsősorban a CBS-ben sugárzott és Murrow által vezetett műsorok következménye. Három különszámot szenteltek a háborúnak és ebből kettőt tudatosan a karácsony és újév között – 1952. december 28-án és 1953. december 29-én – mutattak be. Mindez bebizonyította, hogy a nyomtatott sajtó után a televíziózás is végleg "megérkezett a háborúba."

Az 1952-es műsort már teljes egészében a helyszínen, egyetlen hét alatt készítette el 15 riporter, operatőr és hangtechnikus. Az 1953-as program műfaji sokszínűségét demonstrálták a riporterek különféle helyszínei:

"Murrow egy repülőgépről beszélt, Robert Pierpont egy tengerészgyalogos őrhelyről, Ed Scott egy kórházhajó fedélzetéről, a később megsebesült Lou Cioffi egy tüzérségi állásból, Larry LeSueur egy francia alakulat katonái között ütötte fel tanyáját, és Joseph Wershba egy C-47-es repülőgépről éppen azt mutatta meg a nézőknek, hogy hogyan szórják le az ellenséges vonalak mögé a propagandaanyagot tartalmazó röpcédulákat" – írja Edward Bliss (Uo. 260).

Az „Élő adásban” második, karácsonyi különszáma 1953-ból "bemutatta az ebédelő, várakozó, imádkozó, levélíró és őrzőteljesítő közkatonákat. A képek arcokat mutattak, amelyeken egyaránt érzékelhető volt a tétlenség, a magányosság és a rettegés. A természetes hangeffektusok a korábbi haditudósításokhoz hasonlóan fontos szerepet játszottak, de ezúttal nemcsak a megszokott tüzérségi és gépfegyvertűz zaja, hanem például az a fémes zörej, amelyet egy sebesültből kioperált golyó okozott, amint azt az orvos beleejtette egy acéledénybe. A televízió ezúttal azt is megmutatta, hogyan dől romba egy ország. Az egyik riporter Bill Downs, elsírta magát, amikor egy parasztház romjai mellett állva beszámolt az egész falu pusztulásáról" (Uo. 265.).

A koreai háborúról ugyanebből a forrásból már azt is tudjuk, hogy a nemzetközi tudósítói gárdából 18 újságíró vesztette életét – nyolcan a frontharcokban és nyolcan lelőtt vagy lezuhant repülőgépek roncsai között.

3. 2. 1. "A terror itt van a szobában"

Eközben az amerikai televíziózás a "hazai fronton" is kénytelen szembenézni egy súlyos belpolitikai kihívással. Amikor Josep McCarthy, republikánus szenátor 1950 elején a West Virginia-i Wheelingben először lobogtatta meg a nyilvánosság előtt a Külügyminisztériumra vonatkozóan a "kommunista beszivárgást bizonyító" papírjait az Egyesült Államok még négy hónappal előtte járt a hadüzenet nélküli háborúnak. De mire 1953-ban megkötik a békét, már a szemtanú élményeivel gazdagabbak az első "elektronikus polgárháború"-ról is, azt követően, hogy az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Szenátusi Albizottság meghallgatásai televíziós nyilvánosságot kapnak. A bizottság elődjét eredetileg még 1938-ban hozták létre tulajdonképpen inkább a náci, mint a baloldali beszivárgás, befolyás megakadályozásának alkotmányos ellenőrzésére. De a békekötés után kialakult helyzetben az amerikai belpolitikai élet is éppen azzal vált fokozatosan a

hidegháború színterévé, hogy csakúgy, mint az egykori szövetségesnél, a Szovjetunióban, a nemzetközi helyzet alakulása együtt járt a belső ellenség állandó keresésével és azzal a rögeszmével, hogy le kell leplezni, és meg kell büntetni őket. Ha meg nincsenek ilyenek, akkor koholt ügyeket kell kreálni. Ez nyilvánvalóan azzal is szorosan összefüggésben volt, hogy 1949-ben a Szovjetunió is atomnagyhatalom lett. Ráadásul a koreai háborúban Mao Ce-Tung 1950-es győzelme után kínai "önkéntesek" is részt vettek. És az 1953-ban az atomtitok kiszivárogtatásáért kivégzett Rosenberg házaspár nyilvánosság előtt zajló pere, majd a halálos ítélet megalapozottságának vitatott volta, valamint az amerikai társadalom legkülönbözőbb rétegeit egyaránt érintő boszorkányüldözés az embereket egyfajta, a sajtó által nagy terjedelemben taglalt "szappanopera" nézőközönségévé alakította át. S ebben a televízió nyilvánosságának nagy szerep jutott, miközben a kérdésben megosztott nyomtatott sajtó jobbszárnya, elsősorban a Hearst lapok kemény hangjának hatására az amerikai társadalom jelentős része hitelt adott a bizottság által feltárt információknak (Vö. A McCarthyizmus, 2006).

E többnyire vértelen, de szenvedésektől és gyűlölettől egyáltalán nem mentes belháború áldozatai között 151 névvel szerepelnek a rádiós és televíziós iparág munkatársai is, közülük egy a CBS-nél öngyilkos lett. A koreai háború kudarca csak fokozta a mesterségesen életben tartott hisztériát, amelynek enyhítésében ismét megkülönböztetett szerepre vállalkozott a CBS hírműsora, a „Élő adásban” a felelős szerkesztő – producer, Fred Friendly és képernyős frontember, Edward Murrow vezényletével.

Ekkor már az elektronikus újságírás társadalmi hatásával a két szakember pontosan tisztában volt. Nagy türelemmel, hosszasan készülődtek a McCarthy elleni nyilvános fellépésére. Maga Murrow korábban írt már néhány rádiójegyzetet McCarthy ellen, de a műsor 1951-es első adása után mintegy másfél év telik el, amíg elkezdik gyűjteni az anyagot McCarthyról. 1953 végére több mint 16 ezer méter filmnyersanyagot forgattak le a bizottság működéséről.

A felvételek első sorban a szenátor személyes szerepléseire koncentráltak. „Előcsatározásként” október 28-án egy teljes hatvanperces műsorban védelmére keltek a légierő egy szerb származású tartalékos hadnagyának, Milo Radulevichnek, aki azért jelentett túl nagy biztonsági "kockázatot" a légierőnek, mert apját és nővérét "kommunista gyanúsnak" nevezték. A november 24-ei műsorban a légügyi miniszter személyesen reagált az egy hónappal korábbi adásra és bejelentette, hogy saját vizsgálatuk szerint a Radulovich iránti bizalmatlanság megalapozatlan. McCarthy apparátusa Murrow múltjára vetette magát és a műsor egyik munkatársával, Joseph Wershba-val a szenátor stábjának egyik tagja közölte: "Murrow neve szerepel egy 1934-es bérlistán, amelynek köze van az oroszokhoz." Murrow az 1930-as évek közepén történetesen valóban igazgatóhelyettese volt egy olyan nemzetközi oktatási intézetnek, amely egyéb tevékenysége mellett részt vett egy moszkvai diákszeminárium szervezésében is. Ekkor Murrow-ék elérkezettnek érezték a pillanatot, hogy az évek során türelmesen gyűjtögetett filmanyag segítségével nyílt támadást intézzenek a jobboldali szenátor személye, módszere és ezen keresztül az őt támogató politikai erők ellen. A nyílt konfrontációig tartó hosszú várakozás teljesen tudatos magatartás következménye volt.

A CBS aktuális műsorainak történetét feldolgozó könyv szerzője beszámol róla, hogy a CBS sztárriporterének vállalkozása valójában a leglátványosabb és leghatásosabb fegyver volt, amit a nemcsak liberális újságírók vetettek be a nyilvánvaló "terror" ellen, amely jól érzékelhetően "itt van a szobában". Ezt a találó kifejezést Murrow használta először, a vetítőteremben, még hozzá végső érvként egy vitában, amint éppen egy filmrészletet néztek, amelyen a szenátor szónokolt. Ezzel tulajdonképpen arról akarta meggyőzni kollegáit, hogy az oly hosszú ideig tartó anyaggyűjtés után a kialakult politikai helyzet megköveteli a nyílt és azonnali fellépést, amely korábban a rádióban már előfordult. Például az egyik kommentátor, Eric

Sevareid évekkel később így emlékezett a szinte spontánul kialakult együttműködésről:

"A rádióban megpróbáltuk biztosítani, hogy az útelágazás állandóan szabadon átjárható legyen, így amikor elérkezik az idő, Ed és Friendly tankja (a televízióban – W. I.) gond nélkül haladhasson át" (Gates, 1979: 22).

A hosszadalmas és türelmes készülődésre éppen azért volt szükség, mert Murrow-ék felismerték, hogy az általuk először így kipróbálásra váró társadalmi "fegyver" alkalmazása tényleg új lehetőséget teremt. Átlátták, hogy ez a műfaj – "a televíziós dokumentumműsor" – a pontos célzás után önmagában segítségükre lehet abban, hogy "hagyják: McCarthy maga pusztítsa el McCarthyt." A frazeológia kétségtelenül a valóságos háborúk harctéri technikájára utal, pedig a küzdelem a hivatali szobákban, a kongresszusi bizottság tanácsstermeiben és a képernyőn zajlott le. Tulajdonképpen ezzel megszületett a "médiuháború" fogalma anélkül, hogy magát a kifejezést használták volna.⁸

Ez volt az a pillanat, amikor az újságírásban a televíziózás politikai befolyása és hatalma minőségi változást hoz. Az Egyesült Államokban már 1952-ben az összes háztartás 47 százalékában volt televíziós készülék és ez év januárjában történt meg először, hogy a csúcsidő legértékesebb szakaszában, kilenc óra és éjfél között már több tévékészülék volt bekapcsolva, mint rádió. 1953 és 54 között egyetlen év alatt, a televíziós reklámbevételek bruttó összege ötven százalékkal emelkedett és a CBS aktuális műsorainak egyetlen adás

⁸ 2006 tavaszán a legjobb forgatókönyv kategóriában Oscar-díjat nyert az a dokumentumfilm stílusában elkészített játékfilm, amelyet George Clooney írt és rendezett erről a történetről. Clooney nagyon bölcsen nem a főszerepet játszotta el, hanem Fred Friendlyt, a főszerkesztőt – producert. A film címe: „Jó estét, és jó szerencsét” /Good Night, and Good Luck/. Ez volt minden adás végén Murrow elköszönő mondata. A filmet azért forgatták fekete – fehérben, hogy a bizottsági meghallgatások eredeti film és tévés anyagai felhasználhatóak lehessenek. És így valószínűleg meg a forgatókönyvíró – rendező újra „működő” ötlete, ami nyilvánvalóan az „Élő adásban” nyomán született, hogy ugyanis McCarthyt egy színész helyett ő maga játszassa el a fennmaradt televíziós archív anyagokból kiválasztott felvételek beillesztésével.

alkalmával akár 10 millió nézője is lehetett. Lyndon Johnson, a későbbi elnök, akit 1953-ban a Demokrata Párt szenátusi vezetőjének választanak meg, ezt a profetikus kijelentést tette az akkor még rádióriporterként dolgozó, későbbi fő televíziós ellenfeléről:

"Ha Walter Cronkite a televízióban mondaná azt, amit a rádióban mond, akkor ő lehetne Amerika legnagyobb hatalmú embere."

E kijelentésre az David Halberstam emlékeztet, aki a New York Timesnak küldött vietnámi tudósításaival később kulcsszerepet játszik abban, hogy a tévéállomások érdeklődése a hivatalos katonai jelentések leírásaival szemben a valóságos helyzet részleteinek bemutatása felé forduljon (Halberstam, 1979: 139). Miközben Halberstam Murrow találó mondatának jelentőségét hangsúlyozza, egyben azt is érzékelteti, hogy éppen az időzítés a jele annak, hogy a televíziós fegyver bevetése az erőviszonyok eltolódása szempontjából egyfajta politikai "iránytűnek" is tekinthető, már ami a rádió és a televízió párhuzamos társadalmi hatását illeti. A Radulevich-ről szóló adás is csak a meghallgatását követően mintegy fél évvel később került műsorra, majd a még hatásosabb, második támadás a McCarthy személyével foglalkozó félórás program újabb hosszú előkészületek után, 1954. március 9-én jut a nézők elé. Halberstam egy zárójeles anekdotában utal arra, ami az egyik kulcsmozzanat ebben a történetben. "Amikor Murrow 1954-ben végre leszámolt McCarthyvel, Murray Kempton, a neves újságíró véletlenül éppen Roy Cohnnál, McCarthy legközelebbi munkatársánál tartózkodott. Megnézte az adást majd közölte Cohnnal, hogy ő is, McCarthy is "kész". Miért?– kérdezte Cohnt. Ennyire erős lenne Murrow? Nem, felelte Kempton, de ha Murrow elszánta magát erre a lépésre, akkor biztos, hogy a centrum McCarthy ellen fordult" (Halberstam, 1979: 141) Murrow műsorvezetőként így kezdte:

"Jó estét kívánok! A „Most látja” mai félórás műsoridejét teljes egészében annak a riportnak szenteli, amely Joseph R. McCarthy szenátorról szól, méghozzá úgy, hogy a történet nagyrészt a saját szavaiból és képéből áll össze" (Gates, 1979: 21).

Az először "médiaháborúba" bonyolódó televíziós "fegyverről" persze bebizonyosodott, hogy "kétélű". A CBS ugyan mintegy százezer támogató táviratot kapott, de vezetői tisztában voltak vele, hogy a hálózat reklámbevételeinek jelentős részét elveszítheti. Egy nem sokkal később elvégzett közvéleménykutatás kimutatta, hogy a megkérdezettek 33 százaléka szerint Murrow valóban kommunistabarát. A rettegett McCarthy, egy hónappal később – a CBS költségén készített – sajátgyártású félórás programjában most már nyíltan megismételte vádjait Murrowról, de ezek közül egy sem bizonyult olyan meggyőzőnek, mint a korábbi műsorban róla sugárzott képek és főleg Murrow záró kommentárja, amely szerint

"... soha sem szabad összekeverni a véleménykülönbséget a hűtlenséggel. Mindig emlékeznünk kell arra, hogy a vádaskodás sohasem lehet bizonyosság és az ítélet mindig csak egy jogi eljárás lefolytatása során, és annak bizonyítékai alapján születhet meg. (...) Jó estét, és jó szerencsét" (Bliss, 1991: 241).

Mindenesetre olyan személyek támogatták Murrow-t, mint Truman volt elnök és Albert Einstein. McCarthy, aki eddig részben a televízió nyilvánosságának is köszönhette sikereit, most ugyanezen nyilvánosság előtt kapta a később kiheverhetetlennek bizonyuló sebet és történelmi tény, hogy amikor egy évvel később McCarthy az újabb meghallgatások célpontjává az amerikai hadsereget választotta a CBS, az NBC esti összefoglalói és főleg az ABC élő közvetítése – amely tudatos és sikeres kísérlet volt a két nagy konkurens hálózat nézettségi fölényének megtörésére – nagyban hozzájárultak McCarthy bukásához. Ehhez képest a politikai hatalomból történő eltávolítása mégis viszonylag sokáig tartott. A McCarthy vezette

bizottság egyik ügybuzgó és igen agilis tagját Richard M. Nixonnak hívták, és ez a láncszem talán arra is magyarázat, hogy a vietnámi háború és a Watergate-ügy miért válhatott majd két évtizeddel később az újabb elektronikus polgárháború másik "érett gyümölcsévé".

3. 3. Az első „televíziós háború”

Amikor a vietnámi háború 1975-ben befejeződött a világ nyilvánosságának tömegkommunikációs eszköztára gyökeresen más képet mutatott, mint 1964 augusztusában, amikor az úgynevezett „tonkini incidens” nyomán érdeemben elkezdődött. Ez volt az első háború, amit képletesen és szószerint is értve, az egész mcluhani "glóbusznyi falu", ha nem is egységes értelmezésben, de a televízióban napi eseményként az otthonában követhetett nyomon. Már ami a dolog műszaki lehetőségeit illette. Mert az igazi fordulat éppen abban rejlik, hogy e lehetőség nyomán ki mit és mennyit látott, láthatott, vagy ezen túl érthetett is az egészből? A nagy kérdés csak az, hogy gondolkodva, eddigi vizuális tapasztalatait használva nézte az eseményeket, vagy pedig, mint a többség, a korábbi beidegződéseknek megfelelően egy tanulási folyamat gyanútlan résztvevőjeként? Eközben ugyanis elsősorban az 1960-as római olimpia közvetítéseinek köszönhetően a tartós élőadás élvezete, már ahol, és akinek ehhez volt tévékészüléke, először érzékeltette ennek a médiaeszköznek széles körben korábban nem tapasztalt új élményvilágát. Ezt fokozta, hogy 1962. július 11-én létrejött az első műholdas, transzkontinentális műsorkapcsolat két tévétársaság, a londoni BBC és a New York-i CBS között. Ekkor kezdődött meg a műholdas televíziózásnak az a korszaka, amelyben a kép és a hang egyidejű közvetítésével – a jelenlét illúziójának mindeddig példátlanul érzékletes megteremtésével – a "televíziós jelenség" a nemzetközi

tömegkommunikáció leghatásosabb fegyverévé válhatott. Egyelőre ugyan még csak technikai – műszaki értelemben, de lényegében megszületett annak a lehetősége, hogy az éter ne vegyen tudomást az országhatárokról, amelyek ugyan az 1980-as évek végig még – keleti irányban, éppen Európa közepén – tájékoztatási és szellemi "vasfüggönyként" működtek, de ez már „csak” a két vilárendszer következménye, nem pedig műszaki – technológiai akadály. Így az egyre tökéletesebb távközlési műholdaknak köszönhetően glóbuszunk valóban egy „hatalmas faluvá” alakul át. És ebben az Egyesült Államok szerzi meg a kisbíró szerepét, sőt, birtokolja a legfejlettebb, legjobban felszerelt elektronikus utcát is. Így amikor határaitól többtízezer kilométerre belebonyolódik történelme addigi legvéresebb háborújába, akkor Vietnam lesz a helyszíne és okozója annak a témánk szempontjából fontos fordulópontnak, amelynek során a *tudósító – tükröző* televízióból e nemzetközi konfliktus nyomán az eseményekbe radikálisan *beavatkozó* és azok lefolyását és hatásmechanizmusát gyakran *megváltoztató* televízióvá válik.

3. 3. 1. "A világ legnagyobb politikai showműsora"

Amerikában a televíziós technika a republikánusok 1940-es philadelphiai elnökválasztási konvencióján már jelen volt, de csak az 1948-as választásokon teremt újfajta nyilvánosságot, amelyet a fenti, bulvárlap stílusában megfogalmazott fejezetcím ír le a legpontosabban (Bliss, 1971: 208).

Ekkor a két legnagyobb párt konvenciójának nézőközönségét együttesen már körülbelül 10 millióra becsülik. Ez még mindig egyhatoda a 60 milliós rádiós hallgatóságnak, de Truman lehet az első azoknak a jelölteknek a sorában, akik vetélytársuk kampányát és annak fogadtatását televízión is nézhették. Igaz, még nem ismerte fel ennél a lépésváltásnál azt, amit elődje Rooseveltt alaposan ki is használt híres "kandalló melletti" beszédeivel,

megtapasztalva a nyomtatott sajtó és a rendszeres rádiósszereplés hatása közötti különbséget. Trumannak hasonló tapasztalatokra azután nyílt lehetősége, mikor 1949. január 20-i beiktatását már a tévékamerák is közvetítik.

1953 elején Eisenhower esküjét már élőben láthatják a nézők és 1960-ban új műfaj születik, az *elnökjelöltek televíziós vitája*, amelyben John Kennedy és Richard Nixon négyszer mérkőzött meg. A Nixon tábor médiumszakemberei kialkudták, hogy főnökük előnytelenebb balprofilja miatt nem mutatható erről az oldalról és a díszletet átfestették, mert úgy látták, hogy Nixon szürke öltönyével túlságosan beleolvadt a háttérbe. Viszont nem fogadták meg Don Hewittnak, a program producerének azt a tanácsát, hogy Nixon használjon sminket, mert a fekete – fehér kép kiemeli erősen borostásnak tűnő arcát, s ezzel egyes nézőknek ellenszenvessé válhat, de legalább is eltereli a figyelmet a szavairól.

Bliss így ír erről:

"A tévénézők úgy érzékelték, hogy Kennedy elsősorban azzal nyerte meg a vitát, hogy a fiatalság és az életerő benyomását keltette, míg Nixon azért veszített, mert feszengőnek, nyüzögőnek és olykor zavartnak tűnt. Mivel többen nézték a televízióban a vitát, mint hallgatták rádióban, igen nagy a valószínűsége, hogy végül Nixon egyetlen este benyomásainak köszönhetően a vereségét. Az elnökjelöltek vitájában az a nagy ügy, hogy az egész nemzetet tették szemtanúvá. Nem a riporterek mondják el, hogy mit látnak, hanem az emberek saját szemükkel szerzik be élményeiket a döntéshez" (Bliss, 1991: 242).

Kennedy mindössze 111 957 vokssal kapott többet, a leadott összes szavazatok száma 68 334 888 volt.

1884 óta nem fordult elő, hogy két jelölt között ilyen kicsiny különbség döntsön. Végül is a szavazók 49.6 százaléka a republikánus Nixont szerette volna az elnöki székbe ültetni egy olyan politikai légkörben, amikor kétségtelenül az ellenfél pártja, a Demokrata Párt örvendett nagyobb népszerűségnek. És ez is azt bizonyítja, hogy a Marshall McLuhan által

elterjesztett kifejezés szerint "félénk óriás"-nak nevezett televízió hatalma szinte korlátlanul megnövekedett (McLuhan, 1964: 268–269).⁹

Viszont az is tény, hogy a televízió segítségével kivívott győzelem három évvel később a Kennedy család és vele a párt, sőt az egész ország tragédiájába torkollott.

A dallasi repülőtéri bevonulás legdrámaibb részletéről – a merénylet pillanatairól – egy amatőr, Abraham Zapruder készített történelmi értékű 8 milliméteres nyersanyagra rögzített filmdokumentumot. Ezt az eseményt élő adásban nem lehetett látni. Ezért az igazi televíziós szenzációt az elnökgyilkosságot követő televíziós közvetítéseknek azok a pillanatai jelentették, amikor Jack Ruby két nappal később, 1963. november 24-én helyi idő szerint 11.21 perckor három kamera "szeme láttára" Dallasban lelőtte Oswaldot. Ezt már élő adásban, szinte testközelből láthatták a nézők az NBC csatornáján (Bliss, 1971: 33).

1991-ben mutatták be „JFK” címmel az ekkor már Oscar-díjas filmrendező, Oliver Stone heves vitát kiváltó művét a Kennedy elleni merénylet általa feltételezett változatáról. Ennek egyik forrásában – egyébként a filmben is szereplő valóságos személy, Jim Garrison, New Orleans – i kerületi ügyész – három évvel korábban publikált könyvében veti fel a legélesebben a Kennedy–merénylet "összeesküvés" teóriájának azt a motívumát, amely szerint az elnök halála és a vietnami háború között közvetlen összefüggés lehetett. Garrison erről így ír:

"... hadseregünk teljesen belebonyolódott a vietnami háborúba. Mint minden amerikai, én is fenntartás nélkül elfogadtam, hogy kormányunk a demokrácia védelmében vetette be csapatainkat. És mint minden amerikai, én is fenntartás nélkül elfogadtam, hogy kormányunk teljes egészében feltárta a Kennedy–gyilkosság hátterét, mely minden kétséget

⁹ McLuhan könyvében utal rá, hogy ezt az elnevezést Edith Efron kritikus írta le először a legnagyobb példányszámú televíziós műsorújságban, a TV Guide-ban, amely az 1963 május 18-25 közötti hét részletes programját közölte.

kizáróan egy magányos gyilkos pusztító tette volt. Még csak meg sem fordult a fejemben, hogy Kennedy elnök meggyilkolása és félmillió katonánk partraszállása Vietnamban valamilyen kapcsolatban lehet egymással" (Garrison, 1992: 25).

Ha tehát az amerikaiak számára a vietnami háború érdemben, 1964 augusztusában a tonkini incidenssel kezdődik, akkor a televíziózás társadalmi hatása szempontjából mindenképpen minőségi változást hozó vietnami televíziós fejezet kiindulópontja Kennedy személyéhez köthetett. John Kennedy 1963 őszén két esti tévéhíradóban is nyilatkozott a vietnami helyzetről. Szeptember 2-án a CBS műsorvezetőjének, a vietnami háború és a televízió kapcsolatában később döntő szerephez jutó Walter Cronkite-nak adott interjújában olyan háborúként említi meg a vietnamit, amelyet "a helyiek maguk nyernek vagy veszítenek el". Pontosan egy héttel később az NBC-nek jelenti ki az elnök, hogy az Egyesült Államoknak nem szabadna visszavonulnia a vietnami segélyprogramból, de azt várja a dél-vietnami elnöktől, Ngo Dinh Diemtől, hogy a maga erejéből keveredjen ki a csávából. Jim Garrison könyvében utal rá, hogy Kennedy elnök júniusban:

"a washingtoni egyetemen mondott beszédében nyíltan és ékesszólóan feladta a hidegháborút és az volt a szándéka, hogy minden amerikai katonát kivon Vietnamból. 1963 októberében látva, hogy az Egyesült Államok patthelyzetbe került, Kennedy utasította Robert McNamara hadügyminisztert, hogy azonnal vonjon ki minden katonai tanácsadót" (Garrison, 1992: 213, 215).

E motívumoknak a felidézése talán elegendő annak érzékeltetésére, hogy bármiféle összeskűvés – márpedig az „Oswald, mint magányos gyilkos” történet az első pillanattól kezdve vitathatónak bizonyult – indokai között a „vietnámi kártyának” igencsak erősnek kellett lennie.

Így az is tény, hogy Kennedy eltávolítása után Johnson akár saját meggyőződésből, akár valamilyen politikai vagy katonai csoportosulás

tanácsára – netán – „fogyaként” – de mindenképpen tudatosan ellenkező irányba haladt, mint Kennedy és folytatta a háborút egyre növelve az expedíciós hadsereg létszámát és eközben egyre több amerikai katona halt meg Vietnamban. A háború beköltözött az amerikai nappalikba és hosszú évek agóniája után a televízióknak is köszönhető, hogy a "hazai fronton" éppen a képernyőkön is elszenvedett vereség hozza meg a fordulatot, az egész világhelyzetet befolyásoló vietnami konfliktus megítélésében majd végkimenetelében. A televíziózás történetében először az "elektronikus fegyver" része lesz a nemzetközi nagypolitika arzenáljának. Bliss könyve szerint Johnson elnök 1964. augusztus 4-ei tévébeszéde, amelyben a kongresszus támogatását kéri az "agresszív kommunista nemzetek" ellen hozandó lépésekhez, "félrevezette az országot" (Bliss, 1991: 346).

Kennedy idején a Vietnamban tartózkodó katonai személyek száma 686–ról 16 és fél ezerre növekedett, 1967-ben már 485 ezer amerikai katona harcolt a "szabad világért" Délkelet-Ázsiában. És mire befejeződött "minden idők addig legjobban látható háborús konfliktusa", amely az Egyesült Államoknak több mint 140 milliárd dollárba került, a halottak száma 536 ezer résztvevőből elérte az 57 ezret. Ezek közül több mint 50 újságíró volt. Ebből a szempontból a háború leggyászosabb napja 1970. május 31. Ekkor a kambodzsai területen zajló hadműveletekről tudósítva 24 óra alatt tízen vesztették életüket. Előbb „eltűntnek” nyilvánították őket és csak hosszas nyomozás után sikerült kideríteni, hogy mindannyiukat lemészárolták. Ez az eset lett az első nyilvánosságra került bizonyíték arról, amit a katonai vezetés mindeddig cáfolt, hogy ugyanis az amerikai katonai tevékenység kiterjedt a kambodzsai területre is. A tíz újságíróból kilenc televíziós – hárman az NBC szolgálatában, hatan a CBS–ében, s a tizedik Errol Flynn fia, Sean Flynn, aki ekkor a Time magazinnak dolgozott (Bliss, 1991: 347 – 348).

3.3.2. A háború „beköltözik a nappali szobákba”

A háború szemtanú krónikásai közül eleinte a hírügynökségek és az írott sajtó tudósítóinak jutott főszerep. A legkorábban érkezők közül két nevet érdemes kiemelni Mindketten már 1962-től a saigoni amerikai újságírói "hadtest" legszívósabb alakjai. Az 1991-es Öböl – háború majdani televíziós szupersztárja a későbbi CNN tudósító Peter Arnett, aki ekkor még az Associated Press hírügynökség kulcsembere és később az a „megtiszteltetés” érte, hogy Johnson megtanulta névszerint gyűlölni őt. Egészen Saigon elestéig Vietnámban maradt és ugyanúgy elnyerte a Pulitzer díjat, mint a másik fontos szereplő David Halberstam, aki a New York Times-t tudósította.

Az első időszakban a név szerint említettek és társaik – köztük többségében olyan tapasztalt és különlegesen edzett tehetségek, akik megjárták a II. világháborút és a koreai frontot is – készen álltak arra, hogy munkájuk az Amerika iránti elkötelezettséget tükrözze. De nem voltak hajlandók elfogadni azt, amit az amerikai vezetés ezen felül még elvárt volna tőlük, hogy legyenek elnézők a korrupt Diem rezsim ügyeinek kezelésében. Viszont eközben az odahaza „hazafias sajtónak” nevezett konzervatív lapok helyszínen lévő tudósítói közül sokan hazafiatlannak és árulónak tartották őket. Az 1966-ban megfogalmazásra kerülő, már korábban említett jamesrestoni dilemmához – amely "a szakmaiság és/vagy hazafiság" – konfliktusról szólt – a koreai háború és a maccarthyizmus idején szerzett tapasztalatok után ebben az időszakban halmozódnak fel igazán a feszítő gyakorlati tapasztalatok. Valójában az igazi fordulat 1963 novemberére vezethető vissza. A buddhista papok lázadása és a Diem család uralmát megdöntő puccs után – Johnson három héttel később foglalta el elnöki székét – a washingtoni amerikai hadvezetés, de főleg William Westmorland tábornok vezette expedíciós csapatok tisztikara és az újságírók között egyre gyakoribb lett a konfliktus.

A katolikus Diem rezsim deklarált ellensége lett a buddhizmusnak és üldözni kezdte e vallás híveit. Válaszként tiltakozásul a sárgaruhás papok közül többen a nyílt utcán benzinnel leöntötték és felgyújtották magukat. A fáklyaként égő és szörnyű kínok között elpusztuló papokról készített fotók, mozgóképes és írott tudósítások voltak az elsők, amelyek a hazafias érzelmek megzavarása nélkül is eljuttatták az új tartalmú üzenetet az amerikai "nappalikba" – ahogy ez a kifejezés előbb Amerikában majd világszerte elterjedt Michael J. Arlen 1969-ben publikált könyvének címe – "Háború a nappali szobában" /The Living Room War/ – nyomán. A cím arra utalt, hogy ezentúl a vietnámi események minden szörnyősége láthatóvá válik az amerikai otthonokban, a többnyire a nappali szobákban felállított televíziós készülékek képernyőjén.

A következő évtizedben az amerikaiak megtanulták a televíziót nemcsak nézni, hanem "érteni" is, nem csak direkt formában értelmezni a sugárzott valós vagy hamis képeket, hanem belelátni a tudósítók vizuális és nyelvi üzeneteinek komplex rendszerébe, és napról napra felismerni a politikusok és a hadsereg vezetőinek manipulációját. Felfedezhették, hogy mindezek háttérben külön harc folyik a közvélemény befolyásolásának irányításáért. Eközben az is nyilvánvalóvá vált, hogy mintegy külön háborúként zajlik az elhallgatások és a leleplezések különös média párviadala.

Az elektronikus újságírók csapata – beleértve a műszaki–technikai személyzetet is, tehát több mint 200 szakmai értelemben különlegesen elhivatott embert – a büszke vagy közömbös nézőből is egyre jobban elbizonytalanodó "szemtanút" csinált. A konyhaasztalnál reggelizve vagy a kényelmes nappali szobákban munka után elnyújtózva láthattak, amint egy napalmbombázás után a halálra rémült, zokogó vietnámi kislány a kiszolgáltatottság végső szimbólumaként sebesülten és meztelenül menekülve az országúton szembe rohan a kamerával. Elszörnyedve nézték a foglyul ejtett vietkong tiszt sorsát, akinek kivégzése annyi ideig tartott, mint egy köszönés.

És a legvégén a káoszt a saigoni amerikai nagykövetségen és a fejvesztett helikopteres menekülést a lapostetejű épületéről.

Külön-külön ezek a háborús események természetes mozaikjai, amelyeket a televíziós híradók és tudósítások napról napra rakták össze. De az amerikai nézőkben lassan összeállt a valós és teljes kép egy áldozatul esett népről. Olyan emberekről, akik tízezer kilométerről is egyre jobban hozzátartoztak az ő hétköznapi életükhöz. Viszont ennél is fontosabb volt: egyre szaporodtak azok az amerikai családok, amelyek közvetlenül érintettek voltak a Vietnámban szolgálatot teljesítő, többnyire ott harcoló gyermekeik vagy családtagjaik révén. A repülőgépekből futószalagon kigördülő nemzeti színű zászlóval letakart koporsók látványa szinte már megszokott eseménnyé vált a képernyőkön. Így aztán ezek az epizódok valamint a leghatásosabb frontbeszámolók és a "hazai front" összetett eseményei együttesen lassan "megdolgozták" az amerikai közvélemény befolyásos részét. Ennek a folyamatnak olyan mérföldkövei születtek meg a televíziós feldolgozások legkülönbélebb műfajaiban, mint John Laurence dokumentumfilmje a "Charlie kompániájának világa", amely az elfogadhatatlan és ostoba parancsok miatt a lázadás pereméig eljutó közlegényeket mutatta be. Ehhez hasonlót korábban nem lehetett látni a televíziók képernyőin. Vagy a CBS másik munkatársának, Morley Safernek a vasárnap esti főműsoridőben sugárzott tudósítása 1965 augusztusában Cam Ne település értelmetlen és brutális elpusztításáról, amelynek során az

"...amerikaiak előbb kézigránátokat hajigáltak, azután lángszórókkal perzselték fel azokat a vermeket, amelyekben parasztok kuporogtak..." – írja Halberstam.

Arról is beszámol, hogy a tudósítás nyomán maga Johnson rendelte el, hogy derítsék fel Safer "kommunista múltját", s mikor kiderült, hogy az újságíró makulátlan előélettel rendelkezik, Johnson kanadai származásába kapaszkodva

dühödten fakadt ki: "Nos, tudtam, hogy nem amerikai." Safer premier plánban, háta mögött a füstölgő falu képével, a következő szavakkal zárta a tudósítást:

"A mai akció miniatűr formában bemutatta Vietnam összes frusztrációját. Aligha kétséges, hogy az amerikai tűzerő pusztítása itt meghozza a katonai győzelmet. De egy vietnami paraszt számára, akinek az otthona egy egész életre szóló hátfájdító nehéz munkát jelent, aligha lesznek elegendőek az elnöki ígérek, hogy ezenközben mi az ő oldalán állunk " (Halberstam, 1979: 486-492).¹⁰

És a "hazai front " is szolgált elegendő meglepetéssel. 1966-ban a szenátus külügyi bizottságának Vietnammal foglalkozó meghallgatásai a megidézetteknek valóságos "élőben sugárzott" televíziós inkvizíciót jelentettek. A bizottság elnöke, az egyik legtekintélyesebb külügyi szakértő, William Fulbright szenátor értő és mélyreható kérdései nyomán feltárult az egész katonai beavatkozás törvényes hátterének megalapozatlansága.

Vietnámban pedig 1968 januárjában érkezett a híres TET offenzíva ideje. A vietnámi újév ünnepeivel egyidőben a lázadó vietkong erők a reguláris észak-vietnám-i csapatokkal megerősítve általános támadást indítottak a saigoni rendszer és az amerikai az expedíciós csapatok állásai ellen, néhány héttel az után, hogy az amerikai főparancsnok Westmorland tábornok egy nyilatkozatban a boxból vett sajátos hasonlatot használva így fogalmazott: „az ellenség a kiütés előtti végső tántorgás ” állapotában van (Bliss, 1991: 351).

Walter Cronkite ekkor már hatodik éve vezette az ország legnézettebb híradóját, amelynek címében az ő neve is szerepelt, ő lett a CBS Evening News "horgonyembere" (anchorman). Amerikában így nevezik a híradók műsorvezetőit, akiknek a képernyős szereplése több funkciót is hivatott volt

¹⁰ Ez a szörnyű történet ihlette meg Francis Ford Coppolát az "Apokalipszis most" című filmben /1979/ a filmtörténet egyik hatásos háborús montázsának megkomponálására. Az amerikai helikopterek a wagneri „walkűrök lovaglásának" zenéjétől kísérvé, mint az apokalipszis lovasai csaptak le a védtelen vietnámi falucskára, hogy beteljesítsék a bibliai jóslatát az utolsó ítélet ígéretéről. (Ld.Filmográfia).

teljesíteni. A leglényegesebb szerkesztési döntéseken kívül aktívan részt vesznek a híradóban elkészült anyagok megformálásában, tehát a napi adás előkészítésében, különös tekintettel a sugógépre kerülő összekötő szöveg végső változatára. Így szinte teljes egészében hozzájuk kötődött az események, információk és vélemények láncolata. Ugyanakkor nem csak a kifogástalan újságírói, riporterri teljesítmény volt a kötelességük, hanem az is, hogy a főműsoridőben személyiségükkel a nézőket az adott csatorna hírműsorához rögzítsék, mintegy "lehorgonyozzák" őket. Edward Murrow egykori pozíciójának örökösét ekkor már az egész ország "Walter nagybácsinak " becézte, és úgy emlegették, mint "az ország legmegbízhatóbb embere". Cronkite elhatározta, hogy korábbi haditudósítói tapasztalatait kamatoztatva, újra személyesen utazik Vietnámba, ahol három évvel korábban már forgatott riportokat és tudósításokat.

1981-ben, amikor az 1956-os forradalom 25. évfordulóján, Budapesten készített emlékező tudósításokat, Baló Györggyel portréfilmet forgattunk róla az MTV Külpolitikai Szerkesztősége Szemtől szembe című sorozata számára. Az akkor már a napi aktív műsorvezetéstől egy éve visszavonult Cronkite így idézte fel a 13 évvel korábbi eseményeket:

"Különböző stádiumokon mentem át. Meg voltam győződve arról, hogy az Egyesült Államoknak a katonai tanácsadói szerepet be kellett töltenie akkor, amikor ezt a Kennedy adminisztráció meg is tette. Hittem abban is, hogy ezt a segítségnyújtást fokozni kell a háború második szakaszában. Nem hittem azonban a túlzott segítségben, a háború átvállalásában. Különösen nem értettem egyet azzal, hogy a kormányzat nem vallotta be az ország közvéleménye előtt, hogy milyen jelentős mértékben vállalta át ezt a háborút. Ezek az én belső érzéseim, feltételezéseim voltak, amelyeket megpróbáltam félretenni és nem hagytam, hogy bekerüljenek az általam készített híradásokba, hiszen így felbillentették volna a tárgyilagosság elvárt és megszokott gyakorlatát. És akkor jött a TET offenzíva. Nagyon zavart a katonai vezetésnek az az álláspontja, hogy ez éppen olyan támadás, mint a többi és kudarca csak egy pillanatnyi vereség. Jöttek a tudósítások, de az emberek egyszerűen nem akarták elhinni, amit hallottak. Szinte hetente beszéltem Johnson elnökkel, aki azt mondta, hogy a háborúról nem tudósítunk pontosan, amikor azt állítjuk, hogy el fogjuk veszíteni. A

szenvedélyek olyan magasra csaptak, hogy bármit is jelentettünk azt vagy az egyik, vagy a másik fél nem hitte el, így aztán mindkét oldal minket bíralt, még hozzá igen erős kritikával. De mivel a közvéleménykutatások azt mutatták, hogy a nézők bennem még a kormány tagjainál is jobban megbíztak, hát elhatároztuk a CBS hírfőnökével, Robert Salanttal, hogy a helyszínen személyesen készített riportokban próbálom megmutatni az offenzíva utáni állapotokat. Amikor a visszatérésem után készült tudósításokat Johnson elnök megnézte elkeseredetten, és feldühödve kijelentette: ha elveszítettem Cronkite-ot, akkor elveszítettem Amerika középérétegeit. Vége a komédiának" (Szemtől szemben, 1981: 28)

"Az amerikai történelemben, első ízben fordult elő, hogy egy anchorman, egy horgonyember, egy híres tévécommentátor jelenti be: a háborúnak vége."

– írta Halberstam az esetről (Halberstam, 1979: 514). Az 1953-ban elhangzott johnsoni jóslat, amellyel a még rádiós Cronkite feltételezett televíziós tevékenységéről és ezzel szereshető „hatalmáról” szólt, így tehát beteljesedett /Vö. 49. o./.

Egy hónappal az adás után Johnson bejelentette, hogy javasolja a béketárgyalások megkezdését, ugyanakkor azt is közölte, hogy nem jelölteti magát újra az elnöki posztra. Mint látni fogjuk éppen ezért is elég messze volt még a vége, de kétségtelen, hogy ezzel megnőtt az esélye, hogy Nixon lehessen a következő elnök.

Nixon egyebek között annak idején a McCarthy Bizottság tagjaként tanulta meg igazán, hogy mit ér a sajtó és különösen a televízió hatalma. Ez a viszony olyan ellentmondásos, hogy pusztá leírása egymagában képes jelezni a "trükkös Dicky" – ahogy ellenségei csúfolták – személyiségének teljes összetettséget. Nixon egész politikai pályafutása szüntelen párviadal volt a sajtóval. A nyilvánosság erejében nagyon bízott – gyakran használta fel és ki – de ez a bizalom soha nem vonatkozott az újságírókra. Eleinte titokban, később a nyilvánosság előtt is vállalva számára a televízió lett az "első számú közellenség". Ebből a szempontból méltó utódja Johnsonnak. Elődje három képernyős, hatalmas konzolt állított fel a Fehér Házban, hogy kedve szerint

egyidőben rajta tarthassa szemét mindhárom hálózati hírműsoron. Hatalomra kerülése után Nixon eltávolította az ovális irodából a tévéket és egy alkalommal, amikor váratlanul mégis kénytelen volt végignézni egy kellemetlen vietnami beszámolót, alig tudta magát felindultságában visszatartani attól, hogy bele ne rúgjon a készülékbe. Ekkor már bizonyára elfeledkezett arról, hogy pályája első igazi válságából éppen a televízió segítségével lábalt ki. Egy 1962-ben megjelent könyvében mesélte el részletesen, hogy mint Eisenhower alelnökjelöltje tíz évvel korábban a kutyájáról Cheekersről elnevezett televíziós beszédével hogyan állította tudatosan maga mellé a nyilvánosságot az után, hogy a kaliforniai választási alap korrupciós felhasználásával vádolták meg (Nixon, 1962: 91-115).

David Wise, médiaszakíró viszont tizenegy évvel később már egy másik árulkodó mondatát idézi szintén 1962-ből:

"Isten áldja a rádiót és a televíziót azért, hogy nagyobb őszinteségre kényszerítették a nyomtatott sajtót" (Wise, 1973: 37).

Ez a mondat azért fontos, mert elvezet abba a korszakba, amikor az amerikai kormányzat és a sajtó között minden korábbinál hevesebb "médiaháború" dúlt, s éppen az utóbbi látványos sikereivel. De ez már a Watergate – ügy Amerikája. Azé az ügyé, amelyet akár mint politikai eseményt, akár pedig mint médiabefolyásolási jelenséget kezelünk, mindenképpen fordulatként tartható számon és ebben a tömegkommunikációs eszközöknek legalább akkora, ha nem nagyobb szerep jut, mint a McCarthy ügyben vagy a vietnámi háború végkifejletében.

3. 4. A Watergate – ügy, mint médiaháború

Nixon 1968-as választási kampánya jól tükrözi, hogy tanult a nyolc évvel korábbi kudarcból. Szinte jelképesnek tekinthető, hogy nem terheli többé a fekete–fehér készülékek kontrasztja, hiszen ez év végén a statisztikák diadalittasan közlik, hogy ebben az évben már színes készülékből több kelt el a boltokban S mivel tovább tart a "nappalikban is zajló háború", Vietnam most már valóságos polgárháborús hangulatot tükröz az amerikai otthonokban. Időközben a televíziónak jelentős szerepe lett abban, hogy a háttérből a politika fő vonalába kerülhetett az egyre jobban szélesedő háborúellenes polgárjogi mozgalom, amelynek kapcsán a folyamat összetettségnek érzékeltetésére mindenképpen utalni kell a "hazai front" ütközeteinek egy másik fontos összefüggésére.

A vietnámi háború megítélésben lépésről lépésre bizonyos generációs tényezők is szerepet játszottak. A háborúellenes mozgalomban résztvevők talán legerősebb, de mindenképpen lehangosabb vonulata, az úgynevezett "beat nemzedék", amely csoportosulásának spontán kialakulása és tevékenységének kezdetei az 1950-es ötvenes évek második felére vezethetők vissza, de aktivitásuk éppen a vietnámi jelenlét és a háború kiterjesztésével válik meghatározó jelenséggé. Társadalmi megítélése egyáltalán nem homogén. Azért sem, mert sok fiatalnak ebben az időben a gondoktól menekülés bevett formájává válik a kábítószer bódulatában megtett "utazás".

A megbélyegzésnek szánt "hippi" kifejezés egy idő után csak a külsőségekre vonatkozik, viszont a diákok mellett ők alkotják a háborúellenes tüntetőtők résztvevőinek legnagyobb csoportját. A tüntetők ellen kirendelt nemzeti gárdisták puskacsövébe tűzött „békejelek” nyomán megszületik egy másik minősítés is: „a virágok gyermekei”. Ez már utal a velük kapcsolatos társadalmi szemléletváltozására. Mindig ott vannak a hatalmas tömegeket megmozgató tüntetéseken és az ezeket megfékezni próbáló durva rendőri

beavatkozásokat is sokszor ők provokálják ki, például a katonai behívók nyilvános elégetésével.

Ehhez járult hozzá az is, hogy az „ellenkultúrának” nevezett gyűjtőfogalomban ez a generáció egyszerre mutathatja fel társadalmi különállását és kapta meg azt a szellemi muníciót, amely a spontán mozgalom negatív megítélését, sőt elítélését eredményezi miközben az életmódbeli anomáliák /drog, alkohol, szexuális szabadosság, a hagyományos családi forma érvényességét tagadó kommunális életforma, stb./ jelentős szellemi teljesítményével bebizonyítja rendkívüli tehetségét.

Ez a jelenség több generációt és művészeti ágazatot, irányzatot érint. Talán a legnépszerűbb és legnagyobb tömegeket mozgósít a zenei vonulat: Joan Baez, Bob Dylan, Jim Morrison, a Rolling Stones, vagy főleg John Lennon „béke performanszai” a hatvanas évek végén a Beatles utolsó korszakában. Különösen sokat adtak mindehhez hozzá az irodalmi alkotások / Allen Ginsberg költészete, különösen szimbolikus verse az Üvöltés, /1956/, Ken Kesey regénye, a Száll a kakukk fészkére /1962/, Jack Kerouac prózája, különösen az Úton, 1957-ből. A nagyhatású filmek: a Szelíd motorosok /1969/, rendezte: Dennis Hopper, a Woodstock /1970/, rendezte: Michael Wadleigh, az Eper és vér /1970/ rendezte: Stuart Hagmann, a Nashville /1975/, rendezte: Robert Altmann/.

A mai megítélés szerint is a majdnem egy évtizedes háborút kísérő társadalmi átalakulást megelőző, megalapozó és feldolgozó dokumentumai pontosan tárják fel e társadalmi válság eredetét, mélységeit és határait.

Főleg a nappalikban és hálósobákban villogó képernyők "tükörként" is működő műsorözöne az ország nagyobbik felének egyre riasztóbb „nemzeti portrét” rajzol fel az egész társadalomról, és olykor valóban a kaotikusan erőszakos epizódok uralták a részleteket. De sokaknak – és ez időnként akár milliókat is jelenthet – kijózanító valósággá állt össze és az évek során széles körű támogatottságra talált, a teljes kép társadalomkritikája.

Az 1968-as elnökválasztási kampány demokrata konvenciója Chicagóban a háború ellen tüntetők és a rendőrség összecsapásának köszönhetően vált soha nem látott média eseménnyé. A polgármester Richard Daley azt állította, hogy 100 ezer hippy készül elfoglalni a várost. Valójában 10-15 ezer tüntető ellen vonultak ki az amerikai történelem során legbrutálisabban viselkedő rendfenntartó erők a rendőrség és a Nemzeti Gárda tagjai (Vö.Mailer, 1968).

Eközben egymást követik a vietnami háború újabb és újabb elektronikus krónikái. Közülük a legdrámaibb filmtudósítás 1969-ben a My La-i vérengzés részleteit tárja fel. Ennek során a később hadbíróság elé állított William L. Calley hadnagy által vezetett szakasz mintegy 90 civil vietnámit mészárolt le, köztük asszonyokat és gyermekeket is.

Erről elsőként egy szabadúszó újságíró, Seymour Hersh írt leplező cikket, amely ugyan harminc újságban egyszerre jelent meg, de Mike Wallace-nek, a CBS riporterének filmbeszámolója kellett ahhoz, hogy Hersh szavai szerint: "felrzza Amerika lelkiismeretét". Meg természetesen az is, hogy a riportot az ország leghitelesebb és legnézettebb politikai magazinműsora, a „60 perc” /60 Minutes/ vasárnap este főműsoridőben sugározza a CBS programjában.

Végül még egy esemény, amely az elektronikus médián keresztül szinte minden amerikai otthon televíziós élményévé vált. 1971-ben egy majdnem százezres tüntetés kapta a „Pentagon ostroma” elnevezést, amelynek felvonulói közül a rendőrség több ezer személyt, természetesen főleg fiatalot vett őrizetbe.

A kormányzat egyre több energiát fordít a sajtóval és különösen a tévé állomásokkal folytatott harcára. S politikai sakkjátszmának kormányzati "elsőtáblása" maga az alelnök, Spiro Agnew. Nixon egy másik híres beszéde még a Johnson korszak kedvenc kifejezésére, a "csendes többség"-re épül. Szerinte ők azok az amerikaiak, akik nem mennek ki az utcára, és ezért nem is láthatóak a televízió által sugárzott "hazai fronton" (Bliss, 1991: 353–354).

Viszont Agnew alelnök használja először a hatalmával visszaélő sajtóra, de különösen a televíziós hírműsorok élharcosaira a "törpe kisebbség" kifejezést.

"Ki a csuda választotta meg őket?" – volt a jelszó a Nixon táborban és ez azokra vonatkozott – a televízió hírműsorainak szerkesztőire és riportereire – akik a "kiváltságosok kicsiny sznob közössége", és a "negatívizmus nábobjai" lettek. Műsorvezetők estek áldozatul, a kormányzat tévéállomások engedélyének megvonásával fenyegetődött és az elnök a közszolgálati tévéhálózat, a PBS szövetségi támogatásának megnyirbálását is elrendelte. A tényekhez az is hozzátartozik, hogy mindez az amerikai társadalom nem kis részének egyetértése és támogatása közepette zajlott le.

Nem Agnew volt az egyetlen, aki szerint a CBS lógó első betűje valójában nem a „Columbia” szóra utal, hanem inkább a "kommunistá"-ra /communist/. Az alelnök beszédeiben egyebek mellett arra panaszkodott, hogy a televízióban általában a "rossz hírek" kiszorítják a "jó híreket". Ennek hatására azonnal megindult a "jó hírek" alapjául szolgáló témák módszeres keresése. A mccarthyizmus ellen egykor Murrow oldalán harcoló Fred Friendly "a műsorszórás ötvenesztendős történetének legveszélyesebb jelenségeként" – minősítette a Fehér Háznak azt a kísérletét, hogy a leányvállalatként működő tévéállomások engedélyének meghosszabbításánál megpróbálta mércévé tenni, a hálózatok "ideológiai csábításoknak" engedve milyen mértékben illesztik változtatások nélkül műsorukba azok híradóját (Bliss, 1991: 411).

Halberstam mutat rá szellemesen, hogy Agnew lényegében Nixon Nixonjának szerepét vállalta magára, hiszen az elnök nem engedhette szabadjára atavisztikus gyűlöletét, amelyet mindig is érzett a "törpe kisebbség", az újságírók és főleg a televíziósok iránt, akik pontosan érzékeltették a nyilvánosság napi robotjában a báránybőrbe bújt farkas igazi énjét. Agnew teljesen megfélemezett Johnsonnak arról a figyelmeztetéséről, amit friss alelnökként személyesen kapott, hogy ugyanis bármilyen nagymellényűnek is találja a sajtót: "eszébe ne jusson, hogy harcoljon ellenük" (Uo.).

1972 tavaszán Nixon Kínában tesz látogatást, ezt moszkvai csúcstalálkozó követte, majd októberben bejelentik, hogy Hanoi, Saigon és Washington kölcsönösen kész tűzszünetet kötni, a választások pedig földcsuszamlásszerű győzelmet hoznak újabb teljes négyéves periódust ígérve.

Ám a "hazai fronton" ezt megelőzően megint történt valami, ami a közelgő béke ellenére a végső olaj lesz a "médiumháború" tüzeire. 1972. június 17-én a washingtoni Watergate épületkomplexumban, a Demokrata Párt választási irodájában az éjjeli őr késő éjszaka gyanús fényt fedezett fel, és a rutinellenőrzés során rajtakapott öt betörőt, akik lehallgató készülékeket akartak felszerelni, és mindenféle dokumentumokat szerettek volna megszerezni. Útjára indul egy lavina, amely „Watergate-ügyként” vonul be a történelembe, s amely kétségtelenül bebizonyítja, hogy a hatalom működésének számtalan antidemokratikus részleme ellenére a törvénytelenségek képtelenek elhallgattatni a tömegmédiúmokat.

Megint Halberstamra kell utalni, aki szerint: a vietnami háborút az jellemezte, hogy az újságírók hírnevet és dicsőséget szereztek, a tábornokok pedig mindkettőt elveszítették. Vietnam volt a két amerikai nemzeti trauma közül az első /a második a Watergate – ügy/, amelyben nem az elnök és az ellenzéki párt állt szemben egymással, nem is az elnök és a Kongresszus, hanem az elnök és a sajtó. S e két döntő ügyet összekapcsolva a sajtó természetesen televíziós hálózatokat is jelenti – különösen a CBS-t – még akkor is, ha a Watergate–ügyet leleplező "főszereplő" a Washington Post című napilap két ifjú titánja: Carl Bernstein és Bob Woodward, akik szívós munkával lépésről lépésre fedték fel az egész Fehér Háznak, Nixon közvetlen munkatársainak majd magának az elnöknek a szerepét, amely lényegében nem más, mint egy durva, gátlástalan konspiráció az egymást követő hatalmi visszaélések és törvénytelenségek elleplezésére.

Két nagyszabású, oknyomozó kötetet is írtak Nixon távozása után / Az elnök emberei – All the President's Men – 1974 és a Végső napok – Final

Days – 1976 / ¹¹, de már cikkeikkel is Pulitzer-díjat majd igazi világhírt szereztek lapjuknak. Munkájuk akkori és Woodward napjainkig húzódó újságírói tevékenysége az „oknyomozó” – investigative – műfaj klasszikus példája és a „negyedik hatalom” modell „örzökutya”/ public watchdog / funkciójának érvényesülése és sikeressége szempontjából talán a sajtótörténet legteljesebb eseteként tartható számon.

Kétségtelen, hogy Vietnám után ebben a konfliktusban is a hatalom marad alul. Itt tapintható ki igazán, hogy a "televízió háborúba megy" jelenség működésének és az így kialakuló folyamatnak az a lényege, hogy a televíziózás valóságos háborús környezet nélkül, pusztán a „politika csataterén” is bármikor "hatalmi harci eszközként" használható. Sőt a legitim hatalommal szemben illegitim erők és más látens politikai mozgásformák mediátorává is válhat, és ezen képessége miatt használhatják fel kitűnő fegyverként, mint a leghatásosabb tömegkommunikációs eszközt.

Agnew alelnök még megteszi az amerikai sajtónak azt a szívességet, hogy méltóságos tárgyilagossággal közvetíthesse azt a példátlan politikai öngyilkosságot, amely a megvesztegetés és adócsalás nyomán az 1973. október 10-i lemondáshoz, majd elítéléséhez vezet (Bliss, 1991: 411). A Watergate ügy azonban lehetőség az amerikai sajtónak és különösen a televíziózásnak, hogy teljes elégtételt vegyen magának a "trükkös Dicky"-nek becézett Richárd Nixon minden ellene elkövetett "bűnéért."

A Watergate ügy tanulsága így foglalható össze: nem a sajtó – s ezen belül elsősorban a Washington Post és a televíziózás – buktatta meg Nixont, csupán garantálta azt a folyamatos nyilvánosságot, amely jól ismert korlátai

¹¹ Az első kötetből rendezte 1976-ban azonos címen / Az elnök emberei / minden idők egyik legjobb politikai krimijét Alan J. Pakula. A két újságírót Dustin Hoffman és Robert Redford játszotta, a lap főszerkesztőjét Ben Bredlee-t, aki egykor Kennedy elnök egyik legfontosabb bizalmi embere volt, Jason Roberts alakította és ezért a filmnek ítelt három Oscar-díjból egyet ő kapott a „legjobb férfi mellékszereplő” kategóriában. A másik kettőt a forgatókönyvért és a legjobb díszlet és jelmez tervezői munkáért ítélték oda. Jellemző, hogy a díszlet leglényegesebb eleme a Washington Post nagytermes szerkesztőségi szobájának pontos másolata volt, a jelmezek között pedig felbukkant néhány a színészek saját ruhatárából. /Ld. Filmográfia /.

ellenére képes érvényesíteni a törvénytelenül tevékenykedő végrehajtó hatalommal szemben a törvényhozó hatalom ellenőrzését.

Nixon 1990-ben kiadott memoárjában felsorolja, hogy egy politikus számára milyen módszereket javasol alkalmazni a sajtóval kapcsolatban és ennek lényegét így foglalja össze:

"Egy olyan köztisztviselő számára, akit a sajtó folyamatosan támad az egyik lehetséges, de ritkán alkalmazott taktika: az ellentámadás. De hosszútávon mindig a sajtóé az utolsó szó, és soha sem fogja megbocsátani, hogy felvetted ellene a kesztyűt" (Nixon, 1990: 310). De érdemes emlékeztetni a könyvből Nixon egy másik megállapítására is:

"Fontoskodó megfigyelők nagyot tévednek, amikor minden problémám gyökerét abban látják, hogyan bántak a médiumok a Watergate-üggyel. Mert eközben figyelmen kívül hagyják a vietnami kérdést, mint alapvető problémát. Lyndon Johnson kiemelkedően pozitív sajtóját ez a háború változtatta meg túlnyomóan negatívvá, és ez mérgezte meg a sajtóval kapcsolatos viszonyomat egész elnöki periódusom alatt" (Nixon, 1990: 322).

Egy pillanatra – nem minden célzatosság nélkül napjainkra előretékelve – hadd hívjam fel a figyelmet Nixonék egyik nagy találmányára. Ők vezették be, hogy amikor a nyilvánosság csatornáiról beszélnek, akkor a konzervatív elnevezés – "sajtó" – helyett gyümölcsözőbb, az újszerűnek tűnő "média" szót használni, mert a tömegek számára ez kissé rejtélyesen hangzik, jobban utal a manipulálás lehetőségére.

A tévéhálózatok sokszor nem a maguk által gyűjtött információkból készítették anyagaikat, hanem az aznap megjelent napilapok /elsősorban a New York Times és a Washington Post / és néhány hetilap / Newsweek, Time, U.S. News and World Report / cikkeire támaszkodva dolgozták fel a történet fejleményeit, részleteit.

A tévéhálózat nagyobb nézőtáborának köszönhetően így aztán természetesen "harsányabb szerephez" is jutott, és még az is előfordult, hogy a

CBS egyik esti riportját nézve a Washington Post a szerkesztőségében az aktuális másnapi cikket az újság belsejéből a címlapra hozta előre. De a leghatásosabbak természetesen a saját szerkesztésű „támadások” voltak. Az eseménysorozat első, éleslövészetként számon tartott része az, amikor megint Walter Cronkite kezdeményezésére és főszereplésével a választás napja előtt két héttel 1972. november 27-én a CBS esti híradójának 30 perces adásából 14 percet szentelt annak, hogy összefoglalják a napról napra felgyülemlett tényeket. Négy nappal később egy hasonló nyolcperces második rész következett és ettől kezdve minden fontos fordulat a televíziós kamerák szemeláttára zajlott. Beleértve a törvényhozás bizottsági meghallgatásainak „élő” közvetítéseit, a vádemelésről zajló szavazást, majd a végkifejletet: a lemondó beszédet és a helikopteres távozást a Fehér Házból 1974. augusztus 8-án.

Könnyen felismerhető, hogy tulajdonképpen az „Élő adás” eszköz és „fegyvertárát” vetették be. Cronkite itt Murrow méltó örököséként működik és semmiképpen sem tekinthető véletlennek az a történelmi firtor, hogy a McCarthy bizottság vádlójából lesz a Watergate ügy vádlottja.

Hogy az egyszerű amerikai nézők szemében még Walter Cronkite műsor közbeni viselkedésének is milyen ikonográfiai szerepe volt az a CBS történetét feldolgozó könyv egy anekdotájával idézhető fel a legpontosabban. Az 1972. novemberi első adás producere, Stanhope Gould másnap arról számolt be a stábnak, hogy amikor Cronkite felállt a székéből, hogy egy ábrán mutassa be a bonyolult ügy összefüggéseit - ez 15 évnyi híradós műsorvezetés alatt addig egyszer sem fordult elő - odahaza Gould felesége ezzel a mondattal hívta be a konyhából a nappaliba a gyerekeiket:

Gyertek gyorsan, valami nagy baj történt, Walter Cronkite állva beszél " (Gates, 1978: 322).

A londoni Independent című napilap 18 évvel később ezt írta:

"A Watergate ügy az a győzelem volt, amelyet az amerikai sajtó máig sem hevert ki" (Independent, 1992, 06: 12).

Eme ironikus mondat van hivatva ítélkezni azon újságírók felett, akik a sajtó hatalmát az általa tükrözött társadalmi szerkezet működőképességével keverik össze, és ha a cikk utolsó mondatát is idemásolom, akkor, gondolom, eleget teszek a tárgyilagosság azon igényének, amely érzékelteti, hogy az olykor "túlgyőző" médiumok – s benne a televíziózás számára – egy másik megközelítés jelentheti a helyes, akár elégtételül is szolgáló megítélést:

"Egy demokrácia, amely képes túlélni egy Watergate-ügyet, az mindent túlél" (Uo.).

Nixon távozásával a Watergate-ügy lassan háttérbe szorult, a betörőkön kívül Nixon néhány közvetlen munkatársa is börtönbe került. De a vietnámi háború visszatérő "vendég" marad az amerikai otthonok televíziós képernyőin. S ennek az sem vetett véget, hogy Saigon elestével 1975 áprilisában a fegyveres konfliktus valóban befejeződött. Például a Vietnamban eltűnt veteránok sokáig és gyakran kifakadó sebként ébren tartott ügye is elsősorban a televíziós műsorokban kapja a legnézettebb nyilvánosságot. A CBS 1982-ben bemutat egy 90 perces dokumentumfilmet "A számolatlan ellenség: egy vietnámi csalás" címmel, amely nem kevesebbet állított, mint hogy az amerikai hadvezetés, Westmorland tábornokkal az élen, szándékosan vezette félre a Johnson kormányzatot, hogy a háború megnyerhetőségébe vetett hitük meg ne inogjon. A filmből kiderül, hogy Westmorland és társainak „piszkos trükkje” az úgynevezett "body count " – a halott számlálás – adatainak meghamisítása volt. Az amerikai nézők számára – mint már említettem – a legmegrázóbb élményt az jelentette, amikor élő adásban láthattak, amint a hatalmas katonai szállítógépek gyomrából futószalagon gördülnek ki a csillagos lobogóval

letakart koporsók. Ezért az adatok meghamisítása a háború elvesztésénél is nagyobb bűn lett és sajátos módon, egyfajta cinikus beismerésnek bizonyult (Bliss, 1991: 398).

Westmorland rágalmozás miatt pert indított és több millió dolláros kártérítést követelt a CBS-től. Különösen érdekes szakmai epizód, hogy a per annyira elhúzódott, hogy a fellebbezési tárgyalás „élő” közvetítésének a jogáért már az 1980-ban alapított hírtelevízió, a CNN indult harcba, de a Legfelsőbb Bíróság ítélete ekkor még megakadályozta Ted Turner "szuperfegyverének" bevetését. A számtalan Vietnamról szóló dokumentumműsor közül kiemelkedik a közszolgálati tévéhálózat, a PBS 1983-as, 13 részes sorozata, – angol és francia koprodukciós partnerekkel hat évig dolgoztak rajta – amely 11 ország archívumainak anyagát is beépítve a vietnami háború teljes történetének bemutatására vállalkozott /Ld. Filmográfia /.

A televíziózás ilyen elementáris hatását összekapcsolva az eszköz sikertörténetével nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez volt az egyetlen olyan háború, ahol az újságírók teljesen szabadon mozoghattak és lényegében egész végig semmiféle hivatalos cenzúra nem működött. Ugyanakkor egyben ez volt az utolsó jelentős nemzetközi háborús konfliktus, amely ebben a kiváltságban részesült. Sőt tapasztalatai hozzájárultak ahhoz, hogy a falklandi háború idején a brit hadvezetés a vietnámi tanulságokat is figyelembe véve a hírzárlatot "tudatos fegyverként" használja a nyilvánosság kizárására. Ezzel a maguk részéről újabb bizonyítékát adták "első áldozat az igazság" tétel érvényességének.

4. HÁBORÚK ÉS MÉDIAÜTKÖZETEK A KÖZEL– KELETEN

Míg az indokínai konfliktus elsősorban a televíziós befolyás fokozatos növekedésének mechanizmusát tárta fel, addig az ennél sokkal korábban kezdődő és bonyolultabb érdekviszonyokat tükröző közel-keleti események már a beavatkozás legdurvább epizódjainak példatárát is tartalmazzák

Mindaz, ami a televíziózás kezdetei óta a Közel– Keleten az elektronikus újságírás megjelenése, fejlődése és elterjedése során a társadalmi konfliktusok és a televíziózás viszonyában lezajlott, minden kétséget kizáróan a háborúba kényszerülő tömegkommunikációs eszköz nemzetközi történetének talán leglátványosabb, olykor szégyenteljes, de mindenképpen a leginnovatívabb szakasza. Ide tartoznak – s a felsorolás közlőjéről sem teljes – az izraeli állam megalakulás utáni háborúk vagy fegyveres összetűzések, a palesztinok harca egy független államért, a konfliktusok árnyékában szinte naponta végrehajtott merényletek egyszerű emberek és fontos politikai személyiségek ellen, a szuezi nemzetközi konfliktus /1956/ és a libanoni polgárháború /1975 és 1990 között/, majd az iszlám forradalom Cartert buktató médium ütközetei 1989 és 1990-ben. Mindennek betetőzéseként az amerikai beavatkozások: az Öböl-háború, az Afganisztán elleni hadjárat és végül a napjainkban is zajló iraki háború. És persze nem feledkezve meg a térségre és a konfliktusra permanensen jellemző terrorista akciókról.

Az 1956-os szuezi válság még csak abban az értelemben volt tévés esemény, amennyiben a televízió létezése ott, ahol már-már valóban tömegmédiumnak volt tekinthető, a filmhíradókkal egyenrangúvá tette az erről szóló beszámolókat. És bár megtörni még nem tudta a rádiótudósítás dominanciáját, de ha kevesek számára is új tájékozási lehetőségként jelent

meg és mindenképpen különleges élményt jelentett. Rövidsége miatt a televíziós stábok az 1967-es hatnapos arab-izraeli háborút sem érték utol igazán abban a formában, ahogy technikai lehetőségei már kínálkoztak volna. Ezért a kronologikus feldolgozási formát a továbbiakban is csak keretszerűen figyelembe véve ebben a fejezetben a "televízió háborúba megy" folyamatnak azokra az elemekre koncentrálok, amelyek az eddigiekhez képest új vagy a korábbiakat bővítő adalékkal szolgálnak.

Az indokínai konfliktus televíziós nyomon követésének van egy eddig nem érintett közös vonása a közel-keleti válságokkal és van egy lényeges elem, amely viszont merőben eltérő összefüggésekre utal. Az előbbi a kultúrák ütközése, az utóbbi az időfaktor. Kezdjük az utóbbival.

A legegyszerűbb, ha időben kiindulási pontnak a második világháborún túlnyúló francia jelenlétet tekintjük. Ez azzal is összefüggésben van, hogy az amerikaiak befolyása akkor alakult ki, amikor Truman katonai tanácsadókkal segítette a franciákat Vietnámban. Ha a ma is eleven közel-keleti probléma gyökereihez akarunk eljutni, legalábbis a második világháború utáni időszakban, akkor vissza kell tekintenünk Izrael állam megteremtésének, illetve ennek következményeként a palesztin probléma megoldhatatlanságának egybefonódásáig. Az újra és újra fellángoló konfliktusok a bizonyítékai annak – különösen Jitzak Rabin 1995-ös meggyilkolása után – hogy semmiféle belátható dátumhoz igazodva nem lehetett megjósolni még a rendezéshez vezető út kezdőpontját sem, bármikor is tűzik ki újra és újra a tárgyalásokat, amelyek a konfliktus részproblémáinak megoldásával igyekeznek enyhíteni egy adott történelmi periódus feszültségét, vagy egyes csúcstalálkozókban a konfliktus „méregfogának” kihúzását kísérelik meg. /pl. Szadat-Begin találkozó Izraelben, 1977-ben/.

Az elemzésre kerülő esettanulmányok közül ez az az „állatorvosi ló”, amelyekkel egyetlen narratíván keresztül egyszerre mutathatók fel a tartalmi, a szociális és technológiai változások előzményei, lefolyása és beláthatatlan

következményei. Míg az indokínai háború a sajtó számára megadta a "túllépés" lehetőségét, már ami az időfaktort illeti, addig a közel-keleti probléma továbbra is hordozza azokat az összefüggéseket és jelenségeket, amelyek a korábbi közös vonások tapasztalatai ellenére az állandó újakezdés hamis látszatával kecsesgetnek. Arra gondolok, hogy a modern tömegsajtó és különösen a televízió kénytelen sokszor leegyszerűsítve ábrázolni a nemzetközi és a háborús konfliktusokat, mint a politikai érdekkellentétek legkritikusabb megnyilvánulásait.

Ezzel egyidőben mindig visszatükrözött olyan, elsősorban a civilizációs, kulturális szférába tartozó sajátosságokat, amelyek éppen e leegyszerűsítés miatt szinte lehetlenné tették, vagy legalábbis erősen akadályozták bizonyos összefüggések megértését. Itt lép be tehát az eltérő időkereteken túl mutató, másik sajátosság, amely például úgy is formát ölthet, mint az iszlám vallás és kultúra terjedésének – esetleg erőszakos terjesztésének – feszültségteremtő forrása. Szinte teljesen függetlenül attól, hogy a helyi társadalmi, gazdasági és szociális körülmények milyen mértékben mondanak ellent minden homogenizálási kísérletnek. Ráadásul itt bizony sem a modern világsajtó, sem pedig az elektronikus médiumok nem dicsekedhetnek azzal, hogy nem vetették alá magukat a nagyhatalmi érdekek szerinti megosztottságnak. Indokínhoz hasonlóan a helyi ellentétek ábrázolásában, bemutatásában, tehát a szerepek kiosztásában a "rossz" és a "jó" oldal meghatározásában soha sem vették igazán a fáradságot, hogy figyelembe vegyék a vallási, kulturális és életmódbeli sajátosságokat és különbségeket. Talán soha még az újságírás és ezen belül a haditudósítás történetében a tények nem voltak ilyen mértékben kiszolgáltatva a "hírcsinálóknak" abból a szempontból, hogy az említésre méltó események válogatásában és főleg tálalásában kik, hogyan és milyen érdekek szerint határozták meg, hogy mi a hír, mi az esemény és annak tartalmát hogyan kell értelmezni. Különösen, hogy az adott pillanatban, a földrajzilag jól körülhatárolható térségben a globális érdekek szerint éppen ki kit tekint

hazafinak, és ezért ki kit nevez szövetségesének, kit ellenségének majd ennek következményeként kit árulónak illetve akár még terroristának is. A két világrendszer ebben a térségben megvívott konfliktusai során a különféle "csapatok" esetében a mezcsere – akár az egymás ellen harcolókról, akár pedig e harcot "közvetítő" újságírókról esik szó – mindig is lehetséges volt. Vietnámban például a „hazafi” és „gerilla” szavak használata már önmagában is jelezte, hogy a tudósító újságíró melyik oldalról érkezett, de a Közel-Keleten egy „terroristából” később könnyen lehetett a történelmi értékelés szerint is „hazafi”, sőt jelentős államférfi is /ld. Begin vagy Arafat pályáját/.

Ezen a ponton azt a merésznek tűnő megállapítást is megtenném, hogy a háborúba keveredett televízió története során éppen e folyamat lezajlása közben veszítette el először az "ártatlanságát", amelynek meglétét születése óta mindenki készpénznek hitte, de kevés konkrét bizonyíték akadt rá, viszont éppen a vizuális lehetőségek miatt nagy reményeket fűztek hozzá. Vagyis itt jelenik meg a legközérthetőbben annak az elsősorban Amerikában gyakran emlegetett formulának az igazi értelme, amely szerint a politika által képviselt álláspont, és az események pillanatnyi állapota szerint egy társadalmi konfliktus megfogalmazható „a félig tele, félig üres pohár” paradoxona szerint. Vagyis a televíziós ábrázolás, ha akarja, az eredményeket mutatja be, mint a félig tele pohár kedvező állapotát, vagy a hiányosságokat kéri számon, mint a pohár másik felének elfogadhatatlan ürességét.

Ezen rövid, de nélkülözhetetlen elméleti kitérő után térjünk rá a közel-keleti konfliktusok konkrét példatárához és ezek tanulságaihoz.

4.1. Elektronikus belviszályok

Akik a Közel-Keleten a térség évezredek konfliktusait érteni vagy magyarázni próbálták, azok mindig szembesültek az "arab egység" megteremtésének gyakorlatban kivitelezhetetlen tényével. Ennek oka a nagypolitikai érdekszeren túl a napi probléma, hogy a nyilvánvaló vallási és kulturális azonosságok közepette éppen a társadalmi – szociális fejlettségbeli eltérések, és ezen belül a civilizációs és technológiai különbségek miatt a politikusok olyan dolgokban is teljes egységre vágytak, amelyekben csak szimbolikus, formális megoldásokat lehetett elérni és többnyire bebizonyosodott, hogy éppen ott a legrosszabb helyen keresték a megoldást. Csak két példa arra, hogy a tömegkommunikációs technológia országok közötti különbségei, hogyan teremtenek feloldhatatlan feszültségeket.

Amikor 1952 júliusában Gamel Abdel Nasszer és katonatársai végetvetettek Farouk király monarchiájának, Egyiptomban még nem létezett televíziózás és a hatalomátvétel megszokott és természetes rendje szerint a rádió épületét vették birtokukba. A térség és a Föld más pontjain előttük és utánuk hasonlóan vált forradalmi vagy hatalomátvételi helyszínné a mindenkor nemzeti rádió épülete. A hatalomátvétel idején a két rádiós műsorszóró állomás napi 22 órás összműsoridővel sugárzott programot. 1960 – ra 11 műsorszóró központ adása kétszáz órára emelkedett és bár már korán elkészültek a televíziós műsorszórás megkezdésének tervei, de az 1956-os szuezi válság miatt csak a hatalomátvétel nyolcadik évfordulóján kezdték el a rendszeres adásokat. 1965-re pedig a „fejlődő országok” legfejlettebb televíziós nemzeti hálózatoként mintegy félmillió készüléken legalább hárommillió nézőt ért el a program. Egy 1965-ös bejelentés pedig világgá kürtölte, hogy megkezdtek az elemmel működő készülékek gyártását és még ebben az évben kétmillió ilyen berendezést, juttatnak el az árammal nem rendelkező falvakba. A nasszeri értelmezés szerinti

arab egység összekovácsolására az Egyiptomnál elektronikusan fejlettebb és elmaradottabb országoknál is megpróbálta bevetni a televíziós "arzenált". Amikor Nasszer 1958-ban belevágott, hogy politikai unióra kényszerítse Szíriát, Egyiptomnak már három csatornás tévéhálózata volt szemben a szíriai eggyel. De mire az uniós kényszer kudarca 1961-re nyilvánvalóvá vált, az is kiderült, hogy az intenzív műsorcsere és egymás közönségrétegeinek kölcsönös megcélzása a széthúzás erőit segítette. Főleg Szíria vette rossznéven, hogy bizonyos régióit valósággal elárasztották az egyiptomi gyártású műsorokkal. Nasszer azonban a kudarc ellenére további erőfeszítéseket tett egy egységes arab tévéhálózat megteremtése érdekében, de ez mind a mai napig nem valósult meg.

S hogy miért nem, arra jó illusztráció egy 1962-es eset, amikor a televíziózás miatt romlott meg a viszony Egyiptom és Jordánia között. Ez utóbbiban ekkor még nem volt saját tévéműsor, s ezért az ország tehetős lakosai elsősorban az egyiptomi programot nézték. A politikai nézeteltérések abból is nyilvánvalóvá váltak, hogy a gazdag honfitársaik helyzetének megnehezítésére a jordániai hatóságok előbb visszamenőleges hatállyal 200 százalékos adót vetettek ki a már működő tévékészülékekre, majd 500 százalékos vámot vezettek be az újonnan importáltakra. Végül, mivel ez sem járt kellő eredménnyel, néhány hónappal később a nyilvános helyeken betiltották a készülékek használatát. Valószínűleg ez volt a világon az egyetlen tévékészülékkel megvívott vérnélküli nemzetközi politikai konfliktus (Dizard, 1966: 147 – 153).

Ez a példa előremutat a nyolcvanas évek végén bekövetkező, hasonló kelet – európai változások tendenciáira és jelenségeire is. Az Egyiptom kontra Szíria illetve Jordáni esetepaté jól illusztrálja, hogy a műsorszórás határokon keresztül "túlsurgásának" előbb vagy utóbb feltartóztathatatlan következményei lesznek.

Mindez azonban itt és most csak az arab elektronikus belviszályok egyfajta sajátos megjelenési formája, miközben később ebben a térségben az érdemi beavatkozás hatásosabb lokális és globális példáit is felfedezhetjük.

4.2. Tűzszünet a televíziós műsor kedvéért

1986-ban az egyik legtekintélyesebb amerikai politikai hetilapban, "A hét fotója" című rovatban ezt a címet írta a felvétel fölé a szerkesztő: "A háború rövid szünetet tart." A fotó Beirutban, a Shatila palesztin menekülttáborban készült és a következő látható rajta: öt milicista egy hordozható tévékészüléken a mexikói labdarúgó világbajnokság egyik meccsét nézi. A minivizor egy furnérlemezből és egy papírdobozból összetákoltt asztalon áll (U.S. News and World Report, 1986. 07. 30. 7.).¹²

A háttérben, a barikád szalmazsákokkal védett lövészállásában másik két társuk kifelé figyel, bizonyára őrt állnak. A kép előterében a "kikapcsolódó" milicisták egyike békésen vízpipát szív. Az ötből négy a tévét nézve sem engedi el fegyverét. A kép jobb sarkában guggoló fiatalember gépfegyverén felismerhető egy síita egyházi vezető felragasztott fényképe, úgy tartja a fegyverét, hogy bármelyik pillanatban minden különösebb testtartás megváltoztatása nélkül, vagy esetleg csak egyetlen mozdulattal térdre ereszkedve azonnal képes legyen a harcot folytatni. A kép minden kétséget kizáróan bizonyítja, hogy a televíziós készülék háborús körülmények között nemcsak a nappalikban válik az arzenál részévé, mint a vietnámi háború esetében például Amerikában, hanem otthonosan kivívta "háztartási gép" helyét a háborúban, a barikádokon is. Csak a képhez tartozó szövegből tudhatjuk, hogy tűzszünet van, és nem nehéz elhinni, hogy egy ilyen sportesemény kedvéért

¹² A felvételt Nabil Ismail készítette, közzétette az AFP.

mindkét oldalon hajlandók abbahagyni a lövöldözést. De a tévékészülék jelenléte éppen ellenkező hatású befolyással is járhat, például igen könnyen folytatódhat a harc akár azért is, mert a kép mondjuk egy híradóra vált át, és ennek tartalma azonnal véget vethet ennek az anakronisztikus tűzszünetnek. Tehát közvetve vagy közvetlenül a televíziós jelenség válik a konfliktus folytatásának ürügyévé. Vagyis miközben a jelenlétének pusztán ténye is szimbólikus üzenet, ennél sokkal összetettebb ennek az üzenetnek a tartalma akkor, ha célja a közvetett vagy közvetlen beavatkozás a harci események alakulásába vagy végkimenetelébe.

Vegyük végig ezekben a beavatkozási lehetőségeknek néhány sikert hozó vagy kudarccal végződő állomását azok közül, amelyek az eddigi gondolatmenet példáit bővítik.

4.2.1. A jelenlét ára a képernyőn

A televíziós technika jelenléte az események helyszínén és a velük készített műsorok megjelenése a képernyőn ebben a térségben minden eddiginél bonyolultabb szakmai kihívásokat teljesítését feltételezték vagy kívánták meg. Robert Capa és kollegái számára Spanyolországban olykor egy tömegközlekedési eszközzel, például villamossal megtett rövid út is elegendő volt ahhoz, hogy a háborús helyszínen dolgozhassanak. Követőinek sokáig a jelenlét árát többnyire csak a dologi költségek között kellett elszámolniuk. A Közel-Kelet, de főleg általában az iszlám világa az a helyszín, ahol az újságírók és még inkább a televíziósok kitanulják a "hozzáférhetőség" minden trükkjét és főleg azt, hogy a jelenlétnek és a tudósítások elkészítésének többnyire nem pénzzel megfizethető ára is van.

John Chancellor, az amerikai NBC tévétársaság Esti Híradójának sztár riportere említi az iráni követségi dráma közvetítése idején, vagyis 1989 végén.

"...ezekben a napokban a kiküldetéssel kapcsolatos döntésnél sokkal inkább figyelembe vettük, hogy a munkatárs fiatal legyen, és erős lábakkal rendelkezzen. S csak ezután következnek a "költségesebb árcédulák" (Hershmann – Griggs, 1981: 484).

A legtöbb esetben azonban nem csak fizikai adottságokról vagy anyagi feltételekről van szó. Többnyire a megkülönböztetett helyzetben zajló politikai alku, ideológiai engedmény vagy éppen a tudósítás tartalmát érdemben befolyásoló módosítás árán készülhet el vagy továbbítható a riport, az interjú vagy tudósítás. A legegyszerűbb forma, ha az újságíró egyszerűen vagy nem kap vízumot, vagy egy tévéstáb esetében a berendezés adott országba való bevitele és kihozatala önmagában bonyolult adminisztratív eljárás közepette zajlik és gyakran az újságíró számára egyfajta "állatszélidítési" procedúrává válhat. És persze az újságíró elkészült anyaga elkobozható, megsemmisíthető, akár az újságíróval együtt.

A két világ összeütközése egyaránt jól érzékelhető az ábrázolt esemény látható és láthatatlan, de mindig jelenlévő üzenetrendszerének értelmezésében vagy "megfejtésében". Tehát olyan esetekben, amikor a helyi hatalmak megértik, hogy csak akkor számíthatnak politikai, gazdasági vagy fegyveres sikerre, ha a saját oldalukra állítva képesek a világ közvéleményét befolyásolni. Vegyünk egy ideillő példát, amely adott személyhez kötődik, mégis összefüggései sokféle nemzetközi megítélésből és érdekek összeütközéséből állnak össze.

Az elektronikus médiumoknak például elévülhetetlen érdemeik voltak abban, hogy Jasszer Arafat az egyenlők közül az elsőszámú palesztin vezetővé verekedte fel magát. Az Al Fatah, az egyike a palesztin szervezetének, amelynél Arafat vezetői pályáját kezdte. A nyilvánosság előtt az első nagyobb akcióval 1965-ben jelentkeztek egy az Izraelt a galileai tengerrel összekötő vízvezeték elleni szabotázs akcióval. Csak 1968-tól vált szerepük meghatározó jellegűvé a PLO-ban, a Palesztin Felszabadítási Szervezetben. Arafat, ekkor még csak az Al

Fatah "vezető szóvivője". Erről a posztról verekedette fel magát a szervezet élére 1969-ben és lett az egész palesztin mozgalom elsőszámú vezetője, majd az egész arab – izraeli konfliktus egyik kulcsfigurája s ebben kétségtelenül szerepe volt az igen látványos, gyakori és sikeres tévés szerepléseinek is (Shonefeld, 2004).

Akad persze másféle vizuális példa is. Az iráni vallási vezetőnek, Ruhollah Khomeininek elég szótlannal, rezzenéstelen arccal ülnie egy puritán emelvényen. Üvölt helyette a fanatikus tömeg, amely boldog, ha kezét megérintheti. És ennek a testi kapcsolatnak a meggyőző mágikus ereje a tévé néző számára már többet jelent, mint Hitler „hangereje” a rádióban vagy Fidel Castro nyolcórás szóvirágai a kubai televízióban.

A palesztinok libanoni jelenléte nemcsak a belső katonai és politikai egyensúlyhelyzet döntő elemévé válik, hanem elsősorban Arafat személyén keresztül lehetővé teszi a nemzetközi közvélemény "megdolgozását" és így juthattak a nagyvilág szemében a palesztinok az eddigieknél előnyösebb pozíciókba. Erre jó példa a Washington Journalism Review egyik korabeli publikációja, amely legplasztikusabban tárja fel azt a világ különböző pontjain tapasztalható jelenséget, amely szerint több "külföldi kormány" a kelleténél nagyobb befolyáshoz jutott az amerikai sajtóban (WJR, 1983: 21-24).

Ennek a példatárnak a "leglátványosabb" eleme egy 100 ezer dolláros költségvetéssel készített dokumentumfilm volt, amelyet 1983 őszén mutattak be Jeruzsálemben. Arról szólt, hogy az egy évvel korábbi izraeli beavatkozás során az NBC Esti Híradója, és személyesen a műsorvezető John Chancellor milyen elfogultan tájékoztatta Amerikát. "Az NBC Libanonban: esettanulmány egy eltorzított médiumszerelésről" címet viselő "vizuális dokumentáció" amely az izraeli kormány sajtóirodájának közvetlen anyagi támogatásával született a másik két nagy kereskedelmi tévéhálózatra (CBS, ABC) is igyekezett ráhúzni a vizeslepedőt.

Tekintettel arra, hogy a filmet a jeruzsálemi Amerikai Kulturális Központban mintegy ötven meghívott vendégnek mutatták be egy zártkörű vetítésen, az eset azzal nyerte el igazi jelentőségét, hogy ugyanazon a helyszínen, másnap az NBC izraeli irodájának vezetője, Paul M. Miller lehetőséget kapott arra, hogy videó illusztrációkkal kísért előadásban képernyőn vívhassa meg rendhagyó "párbaját" az izraeli állásponttal. Az amerikai szaklap beszámolója elsősorban azért érdemel megkülönböztetett figyelmet erről a képernyős párbajról, mert az írásból egyértelműen kiderül, hogy mindkét álláspont egyetlen igazságot bizonyított: bármely médium arzenáljával valóban képes bármelyik oldalról sugárzott "igazság" manipulálására. A jelenlétért minden résztvevő ezért hajlandó csillagászati összegeket áldozni, mert megtanulta, hogy aki "nincs ott", annak az igaza kevésbé látható a sokféle "igazságból" (Walsh, 1983: 22–23).

De a jelenlét közvetlen ára egy másik, a televíziózásnak köszönhető jelenséggel is közvetlenül összefonódik.

4.2.2. Az elektronikus diplomácia születésnapja

A világpolitika és a televíziózás találkozásainak útkereszteződésében a számtalan jószolgálati és rosszemlékű esemény közül minden bizonnyal az egyik leglátványosabb történet a Szadat és Begin izraeli személyes találkozását megelőző és kísérő elektronikus "média-show" krónikája. Bár sokan ezt is kizárólag Walter Cronkite előadásban lezajló "közvetítői" tevékenységének tulajdonítják, ma már történelmi tény, hogy a titokban lebonyolított előkészületeknek csak a nyilvánosság előtti látványos, záró epizódja volt a képernyőn lezajló rögtönzött fordulat. Ennek köszönhető, hogy 1977. november 14-én Cronkite a New York-i stúdióban ülve párhuzamosan készített élő interjúban elhangzó kérdésére földrajzilag nem egy helyszínről – Kairóból és

Tel Avivból – de Amerikában a CBS osztott képernyőjén egyetlen képbe montírozva Anvar Szadat és Menachem Begin igent mondott egy izraeli találkozóra. Cronkite később így foglalta össze ennek az előadás segítségével produkált fordulatnak a tanulságát:

"... ha az esemény mondjuk a XIX. században történik, akkor a médiumok nem lehettek volna jelen, de azért a látogatásra mégiscsak sort kerítettek volna" (Westin, 1982: 138).

Sőt arra is határozottan utalt, hogy a személyes közeledés érdekében megtett lépések első közvetítője valójában Nicolae Ceausescu, román államfő volt, aki előbb Begint, majd Szadatot fogadta Bukarestben. A szenzáció méreteit viszont már Cronkite élő "televíziós diplomáciai" talpraesettsége határozta meg és a forrás arról is beszámolt, hogy Szadat izraeli érkezésének 250 millió szemtanúja volt és az Egyesült Államokban egy baseball mérkőzés közvetítését szakították félbe, hogy élőben mutathassák a két politikus repülőtéri kézfogását. Ennél jelentősebb diplomáciai sikert korábban még nem könyvelhetett el magának az elektronikus média.

És mindez csak a kezdet volt. Az 1979. Március 26-án Camp Davidben megkötött békeszerződés létrejöttéig minden, ami történt az valójában a televíziós kamerák kedvéért is történt. A kamerák jelenléte a szereplők látható és láthatatlan magatartását, viselkedését jelentős mértékben meghatározta.

Végül még egy beszédes adat a technikai-műszaki korlátok végleges megszűnéséről. A Szadat – Begin találkozó megerősítésének hírére a három amerikai tévéhálózat 48 órán belül 10 tonna elektronikai berendezést szállított Kairóba és Tel Aviv-ba, hogy ne csak az indulás és az érkezés, hanem minden a kamerák által elérhető apró részlet televíziós élmény lehessen (Hershmann - Griggs, 1981: 482).

Vagyis, ha a helyi hatóság a televíziósokban nem kellemetlen partnert lát, mint korábban annyi éven keresztül, hanem legalább is alkalmilag szövetségesüknek tekintik őket, akkor nincs pénzben kifejezhető felső határa annak, hogy az elektronika nábobjai mennyit hajlandók fizetni a "jelenlét áráért". Persze ezek az adatok eltörpülnek azok mellett, amelyek napjaink hírtelevíziós korszakának televíziós költségeivel kerülnek összevetésre.

4. 2. 3. A túsul ejtett televízió

A televíziózás több évtizedes közel-keleti jelenléte során a legtöbb vitát az a "szerep" váltotta ki, amelyet számtalan variációban volt „kénytelen” eljátszani a különféle túszejtési, mentési és egyéb, terrorizmussal kapcsolatos eseményekkel összefüggésben. Ráadásul a televíziózás "túsul ejtése" sokkal bonyolultabb folyamat, mint annak leglátványosabb formája, amikor bármilyen terrorakciót éppen a televízión keresztül megszerezhető nyilvánosság kedvéért követnek el, annak bevonásával bonyolítanak le vagy próbálják megoldani.

A terrorizmus lázálmának televíziós eskalációja kétségtelenül ebben a térségben kezdődött és ebben az értelemben a „globális falu” nézőit a közel-keleti háborúk foglyaként a televízió tanította meg arra, hogy – mint már említettem – annyiféle vizuális igazság létezik, ahány „látószögéből” rögzítik és az sem mindegy, milyen közvetítő eszközzel hozzák nyilvánosságra.

Az amerikai tévéhíradók műsoridejéhez igazítva bizonyíthatóan busás órabérért rázták az öklüket Teheránban 1979 végén „az utcára letelepített” tüntető forradalmi diákok az amerikai nagykövetség elfoglalása és a személyzet túsul ejtése után. Egy kanadai tévéstáb kérésére az amerikaellenes jelszavakat franciául is hajlandók voltak megismételni, hogy az anyag egy quebeci tévéállomás nézőinek feliratozás nélkül kerülhessen a képernyőre (Bagdikian, 1980).

A U.S. News and Word Report 1986-os fotójára gondolva úgy vélem tehát, hogy a tűzszünet és tűzharc egyaránt bevethető „fegyver” a televíziós kamerák jelenlétében. Íme egy sokat látott rádiós újságíró, az amerikai ABC társaság munkatársának vallomása a Beirutban szerzett tapasztalatairól:

„... Valószínűleg túlzó az a remény, hogy a szemtanú beszámolója megváltoztatja az emberi fejekben rejlő gondolatokat, de bizonyára hozzájárulhatnak az adott üggy üzenetének felerősítéséhez és ebben az értelemben létfontosságúak. Az újságok különösen kedvelik az ilyen kosztot. Az újságírók figyelmének felkeltéséhez Libanonban ma már el kell jutni az év harmincadik izraeli légitámadásához vagy a háború megkezdésének tizenötödik évfordulójához az Amal és a Hezbollah közötti perpatvar ki tudja hányadik menete közepette.

Különösen, ha az nem látható a televízióban. Mert egyre inkább az a helyzet, hogy olyan országban, amely nagyon gyakran megfejthetetlenül bonyolult állapotba kerül, és amelyet már réges régen elhagytak a nyugati stábok, ha valami nem jut el a tévé képernyőjére, akkor az már nem is számít” (Flint, 1984: 78).

A háborús konfliktusban vagy terrorista akcióban túszul ejtett televízió igazán akkor mutatja ki majd foga fehérjét, amikor kényszerűségből vagy saját elhatározásából távoznia kell a helyszínről, mert kiderül, hogy a jelenlét és a távollét felcserélhetetlensége ellenére képtelen megszabadulni a túsállapot nyilvánvaló bélyegétől.

Meggyőző példa erre a töménytelen géprablási és eltérítési akció, amelyek végkimenetelében a televíziós kamerák jelenlétének meghatározó befolyásoló szerep jutott. Csak két közismert példára utalok:

1. 1985. június 14. A TWA légitársaság Athén – Róma közötti járatának több mint kéthetes kálváriája, amelynek során a libanoni síiták nevében fellépő géprablók elérték, hogy megvágatlan nyilatkozatok és sajtókonferenciák cenzúrázatlan üzenetei kerüljenek világszerte a képernyőkre.

2. 1986. szeptember 5-én a PanAm Bombay – New York járatát kerítették hatalmukba arab terroristák és a tús szabadítási akcióban a 399 utasból és a 13

fős személyzetből 17-en vesztették életüket. Ekkor bizony nehéz volt eldönteni, hogy a nyilvánosság kényszerítő nyomása milyen mértékben befolyásolta a túsok kiszabadítása érdekében végrehajtott akció lebonyolításának sikerét.

Általában a túszejtési akciónak három közvetlen célja lehet: pénzt szerezni vele, elérhető a foglyok kiszabadítása és befolyásolható a nyilvánosság. Vagy mindhárom egyszerre. Az ügy lényege, hogy a három felsorolt lehetőség közül a legkönnyebben az utolsó hozza magával az első kettőt, de sokszor a harmadik feladása „kifizetődőbb” az első kettő érdekében (Vö. Kuperman–Trent, 1979).

Egy negyedik faktor is előidézheti ezt az állapotot, nevezzük úgy, hogy „erőfitogtatás”, tehát amikor a terroristáknak nincs más céljuk, mint a bosszúállás, amelynek segítségével egyben egy náluk erősebb hatalomnak is képesek „megmutatni, hogy ki az úr a háznál”.

Ezért is volt akkoriban a televíziós beavatkozás legjobban nyomon követhető nagyszabású akciója és éppen emiatt kétségtelenül leglátványosabb kudarca az 1979-1980-as teheráni folytatásos „doku-dráma”, amelynek látszólag nem volt más közvetlen célja, minthogy kikényszerítsék az Egyesült Államokba menekült Mohamed Reza Pahlavi, a bukott és beteg sah kiadatását. De a valóságos ok a hatalmi erőpróba volt és ez tette a konfliktus taktikai fegyverévé a tévé állomásokat, azok munkatársait és felszereléseit, majd végül „túszul ejtette egész Amerikát”.

4. 2. 4. A túszul ejtett Amerika

Már 1979 őszén a sah menekülése és Khomeini hazatérése is igazi televíziós fiesztaként zajlott le. Az iszlám mozgalom világi és vallási vezetői pontosan tudták, hogy minél nagyobb nyilvánosságot kapnak a forradalmi tömeg megmozdulásai, annál könnyebben érik el, hogy a kulisszák mögé szoruljon a hatalmi harc végső felvonása, amely testvérháború volta miatt bárhogy is dől el

a nemzetközi közvélemény szemében kompromittálhatja a Sah rendszere felett didalmaskodó forradalmi iszlám erőket. A világsajtó – és ennek megfelelően a televíziós tudósítók is – egy darabig kifejezett rokonszenvvel követték nyomon a Sah hatalmának felmorzsolódását.

A legnagyobb zavarba az amerikai újságírók és különösen a televíziós arzenáljuk került, mikor az iráni Sah végül hosszas huzavona után beutazási engedélyt kapott az Egyesült Államokba és ennek nyomán a „forradalmi tömeg” 1979. november 4-én hajnalban elfoglalta a teheráni amerikai nagykövetséget és megkezdődött minden idők legjobban „látható és nyomon követhető” túsdrámája.

A hatalomváltási folyamat lényegi, belső fejleményeit ekkor takarja el véglegesen egy fekete lepelbe „burkolódzó” országban lassan fordított erőviszonyokat kialakító dráma, amelyben az amerikai Góliát kerül hátrányos helyzetbe s eközben a televízió segítségével a teljes nyilvánosságot birtokba vevő Dávid erősödik meg. Ő lényegében nem más, mint egy viszonylag szűk vallási csoport, amelyet korábban bizony jelentősen lebecsültek, sőt elsősorban az amerikai vezetés soha nem vett komolyan.

Teheránban viszont pontosan tudták, hogy sem a vallási fanatizmus, sem pedig gazdasági helyzetük vagy kezdeti nemzetközi támogatottságuk nem jelenthet elegendő erőt a párviadal hosszú távú megnyeréséhez. Viszont aligha áll távol az igazságtól, hogy igen fontos szerep jutott annak a feltételezésnek, hogy ha a Sah hatalmát még uralma alatt sikerült a „második nyilvánosságban” megrendíteni – elsősorban a mecsetekben mondott prédikációkkal, illegálisan magnókazettákon terjesztett lázító beszédekkel és forradalmi eligazításokkal – akkor joggal számíthatnak arra, hogy a legnagyobb hatású első nyilvánosság, a televízió tudatos manipulálásával céljaik elérésére nagyobb esélyhez jut és a reménytelenből a reményteli felé tolódhat el.

Valójában akárki is mozgatta a háttérben ezt az egyestendős páratlan fordulatokat hozó és többnyire a televízió nyilvánossága előtt zajló eseménysort

– amely elsősorban a totális kudarccal végződő április túszmentési kísérlet miatt 1980-ban közvetlenül, végkifejletében pedig közvetve jelentősen hozzájárult Carter választási vereségéhez – a továbbiakra nézve modellhelyzetnek bizonyult. Az 1979 novembere és 1980 januárja közötti teheráni televíziós „bánásmód” elemzése is azt bizonyítja, hogy a „félénk óriásból” olyan befolyással rendelkező „elektronikus tájékoztatási fegyver” lett, amely képes b e a v a t k o z n i ebbe az egész világot közvetlenül érintő krízishelyzetbe.

Mi is történt tehát a teheráni nagykövetség elfoglalása és az amerikai újságírók kiutasítása közötti viszonylag rövid idő, mindössze tíz hét alatt?

4.2.4.1. Hírverseny a halál árnyékában

Az első két hét a hadállások kiépítésével telt el. A három nagy amerikai tévéhálózat közül a legfiatalabb, az ABC nyerte meg a csatát azzal, hogy sikerült elsőként „lőhelyzetbe” hozni stábját és kameráját az amerikaellenes feliratokkal, rajzokkal, karikatúrákkal borított követségi épület kerítésével szemben, a legteljesebb mértékben kiszolgáltatva az újságírókat és a tévéstábokat a mindenre elszánt tömeg indulatainak. De ezzel mégis hozzájutottak a nemzetközi nyilvánosság kitüntetett figyelméhez.

A teheráni vezetésnek eleinte az volt a célja, hogy mindenki számára kiderüljön – és ennek nyilvánvaló eszköze volt a tömeg kamerák előtti viselkedésének manipulált, hidegvérrel átgondolt aktivizálása, amelyre nyíltan utaltak különféle nyilatkozataikban – hogy nem az iráni nép áll szemben az amerikai néppel. Hanem a korrupt és elkergetett Sahinhsah, Reza Pahlavi védelmére kelt amerikai vezetés, élén a „fő Sátánnal” Carter elnökkel, aki a saját politikai céljai elérése érdekében próbál ellentétet szítani a két nép között.

Az iráni forradalom vezetői megpróbálták a „médiumpfegyvert” tudatosan arra felhasználni, hogy a nyilvánosság számára is láthatóvá tegyék a közvetett és

közvetlen összefüggéseket, mintegy leleplezve azokat a láthatatlan szálakat, amelyek nyilvánvalóvá tették az amerikai jelenléttel megtámogatott monarchia elnyomó gépezetének működését. Az ajatollah és környezete jól érzékelhetően arra számított, hogy végül is ennek cáfolataként a megszokott szereposztás szerinti korábbi állapotot megváltoztatva az amerikai Góliátnak nem marad más választása, minthogy engedelmeskedve az iráni Dávid követelésének kikényszeríti, hogy az uralkodót visszaküldjék Teheránba. Két héttel a követség elfoglalása után, tehát 1979 novemberének harmadik hetében 200 külföldi újságíró kapott ebédmeghívást George Orwell 1984 című regényének nyelvi leleményét minden szempontból káprázatosan beigazoló, sőt felülmúló elnevezésű hivataltól, a Nemzeti Eligazítási, Felvilágosítási és Jószolgálati Minisztériumtól, vagyis az iszlám hatalom tájékoztatási hivatalától.

A házigazda, aki ösztöndíjasként egykor az Egyesült Államokban tanult egy esztendeig, Sadeg Gotzbzadeh /ejtsd: Szaddeg Gobzadej/ külügyminiszter volt, aki nyíltan bejelentette, hogy a jelenlevőktől az eddigiéknél „rokonszenvezőbb” támogatást kér majd közölte: „ezt a problémát a diplomaták nem képesek megoldani. Ezért tehát a sajtódiplomácia segítségével szeretnénk dűlőre jutni ”.¹³

Ez pedig gyakorlatban egy többmenetes televíziós „ökölpárbaj” levezenylését jelentette. Ennek során igyekeztek a lehető legnagyobb határfokkal kihasználni a négy amerikai tévéhálózat az ABC, a CBS, az NBC és a közszolgálati PBS konkurencia harcát. Az első fordulóban az amerikai elektronikus „molloch” étvágyának jól ismert karaktere szerint kielégítették a „fejvadászat”-ért folyó versengést. A közszolgálati tévéhálózat a PBS napi aktuális műsorának sztárriportere, Robert McNeil jelentkezett be elsőként, hogy a látszólag legbefolyásosabb Teheránban tartózkodó amerikai tévétársaság, az

¹³ Az iráni túsdráma idején Fulbrigth ösztöndíjjal a kaliforniai Stanford University-n, az amerikai Palo Altóban és más városokban /Atlanta, Washington, New York / tartózkodtam, alkalmanként különböző tévéállomások vendégeként is. Az itt leírt események forrásaként mindenütt, ahol ezt külön nem jelzem, de hitelesítést igényelnek az akkor készített személyes műsorélmények és az erről készített egyidejű feljegyzések, szolgálnak.

ABC felszerelését és stábját használva exkluzív interjút készíthessen Kohmeini ayatollahhal. A CBS vezetői ennek hírére azonnal kapcsolatba léptek Gotzbzadeh-jel – nyilván az ösztöndíjas évben kialakult személyes kapcsolatokat is felhasználva – és felidéztek neki az általa is ismert nézettségi statisztikákat. Majd felajánlották a híres vasárnap esti „60 perc” / 60 Minutes / című politikai magazin műsor exkluzivitását, amely nyilvánvalóan legalább 50 milliós nézettséget valószínűsített. McNeil dolgavégezetlenül távozott Teheránból, a CBS riportere, a vietnámi háború egyik hőse, Mike Wallace pedig egy teljes órán keresztül faggathatta Khomeinit. Az ABC-nek és az NBC-nek pedig meg kellett elégednie egy közösen rögzített tizenötperces nyilatkozattal.

A következő fordulót viszont az NBC nyerte meg. De ez végül is rosszul sült el és felért egy vereséggel. Ugyanis 1979. december 10-én azt a nagy sikerrel kecsegtető ajánlatot kapták, hogy két tudósítójuk a 35 napja fogvatartott túsók egyikével, egy 22 esztendőes tengerészgyalogos tizedessel, William Gallegos-szal a közelgő karácsony alkalmából, mintegy ajándékként készíthet interjút. Az egyik „diák”-nak nevezett ór ötperces propaganda bevezetőjével kezdődő megvágatlan anyag üzenetének lényege az volt, hogy a túsokkal emberi módon bánnak és a válság megoldásának kulcsát valójában Washington tartja a kezében és használhatja fel belátása szerint. A kész anyagot Teheránból műhold „lötte át”, így „élőben” került be a csatorna főidős híradójába.

Az iráni fővárosban úgy ellenőrizték a riport sugárzását, hogy több Amerikában tanuló diák az adással egyidőben telefonon, szinte helyszíni közvetítésben, számolt be a teheráni vezetőknek, arról hogy éppen mit látnak a tévékészülékük képernyőjén. Minden bizonnyal a műholdas közvetítés azonnali teheráni megszakításával járt volna, ha ez a páratlan „távolból vezényelt médiaütközet” nem a kedvük szerint zajlik le.

A kaliforniai Berkley egyetemének kommunikációs tanszékét vezető híres szakember, Ben Bagdakien az egész folyamatot feldolgozó cikkében (Bagdakian, 1980) arról is tájékoztatta olvasóit, hogy miközben a konkurens

tévéhálózatok és a kormányzat kollaborációval vádolta meg az NBC-t, az valójában az alkudozás utolsó szakaszában a lehetőségek végső határáig ment el.

Végül is azzal kerekedtek felül, hogy miközben mindhárom tévétársaság visszautasította azt a teheráni javaslatot, hogy csak az irániak által megfogalmazott kérdések hangozhatnak el, addig a teljes elutasítás helyett ellenjavaslattal éltek. Azt az ajánlatot tették, hogy ha a saját két riporterük – George Lewis és Fred Francis – feltehetik előre be nem mutatott kérdéseiket, akkor a teheráni hatóságok választhatnak az egyidejű, vágatlan sugárzás vagy a szemétkébe dobás alternatívája között. Valójában erre a javaslatra rukkoltak elő az irániak a saját „diákjuk” vágatlan ötperces szózatának lehetőségével. Az alkut azonnal megkötötték.

A tengerészgyalogos tizedes arra a kérdésre, hogy szerinte a Sahot vissza kellene-e szállítani Teheránba jól láthatóan zavartan, de kétségtelenül hazafias hűségnyilatkozattal válaszolt, hogy ugyanis készen áll élete feláldozására, ha szükség lenne rá:

„... pillanatnyilag úgy látom, hogy még nem vagyok ebben a helyzetben... de kétségtelenül ott jár a fejemben mindazoknak a sorsa, akik bármilyen konfliktusban korábban valóban életüket áldozták (...) azokra az amerikaiakra gondolok, akik egy jó ügyért adták oda az életüket. Mert ezt az ügyet bizonyos szempontból nem tartom a korábbiakhoz hasonlóan jó ügynek” (Bagdakian, 1980: 22).

Az NBC csatornáján éppen a „Gyilkossághoz öltözve” című krimi ment, amikor az adást helyi idő szerint 21.46-kor megszakították. Ezzel a remélt nagyobb nyilvánosság kedvéért megváltoztatták azt az eredeti tervet, hogy a 23 órákor kezdődő híradóban mutatják be a felvételt. Hiszen a krimi nézettsége általában magasabb volt, mint a híradóé. Előbb a „diák” – ráadásul egy lány, aki Kohmeinit ábrázoló hatalmas poszter előtt ült, feje természetesen bebugyolálva egy szürke kendőbe – mondta el gyűjtőhatásúnak szánt ötperces monológját és ezután következett a tengerészgyalogos tússzal a 18 perces interjú.

A másnapi híradók szerint Jimmy Carter olyan dühbe gurult, hogy elzárta a készüléket, még mielőtt a névszerint őt is becsmérő adás végetért volna. A nemzetbiztonsági főtanácsadó, Zbigniew Brezinski azzal vádolta meg az NBC-t, hogy olyan propaganda látványosságba keveredett, amelynek egyenes következménye lett, hogy egy amerikai állampolgárt nyilvánosan megaláztak.

Egy nappal később pedig megintcsak a híradókban beolvasták annak a levélnek a teljes szövegét, amelyben személyesen gratulált a főszerkesztőknek megdicsérve az ABC és a CBS vezetőit, mert szerinte azzal döntésükkel, hogy végül kiszálltak az alkudozásból nem csak hazafiságukat bizonyították be, hanem tanúságot tettek józan ítélőképességükről és szakmai alkalmasságukról is.

Így tehát a legnagyobb vesztes a közszolgálati PBS hálózat és közönsége lett, mert nekik csak egy kevésbé látványos interjúval sikerült a szorítóban maradni a december 12-ei napi esti aktuális műsorukban, a McNeil – Lehrer Report-ban. A George Ball külügyminiszterrel készített félórás exkluzív beszélgetésben Ball megállapította, hogy szerinte a világ legnagyobb kommunikációs hálózata valóban az iráni kormány szolgálatába szegődött.

Az irániak nem így látták. Miután a második forduló sem hozta meg a várt eredményt, a harmadikban teljes egészében megváltoztatták a játékszabályokat. Engedélyezték, hogy a karácsony estét három amerikai egyházi személyiség a követségi épületen belül együtt tölthesse a túsokkal, de erről maguk készítettek tévétudósítást, amelyet cserében az amerikaiknak kötelező volt sugározni. Ennek minden eleme – az Amerika ellenes dekorációk jelszavai és az egyik diák által felolvasott vitriolos Khomeini beszéd – azt volt hivatva hirdetni, hogy Góliát nem tehet mást, csak fejet hajt Dávid akaratának. Miután ez a megoldás sem érte el a kívánt eredményt, az iráni „médiamanipulátorok” elvesztették a türelmüket és az amerikai sajtó rövidesen belerohant abba a pofonba, amely eldöntötte a többfordulós meccset. Az egyik legtekintélyesebb amerikai külpolitikai újságíró, Marvin Kalb, a CBS egyik műsorában megemlítette hogy iráni külügyminiszter,

Ghotzbzadeh külföldi vendégek előtt mintha arra tett volna célzást, hogy – „Khomeini túllépett volna a politikai realitásokon.”

Előbb a CBS-től vonták meg a műholdhasználati jogot, majd néhány nap múlva az NBC és az ABC is hasonló sorsra jutott. Amikor 1980. január 14-én bejelentették, hogy négy napon belül minden amerikai újságírónak el kell hagynia Irán területét, valójában 23 ország újságírói „hadtestje” tartózkodott a forradalmi helyzettől lázas állapotban lévő ország területén, elsősorban Teheránban. A technikai személyzettel együtt több, mint 100 amerikai állampolgárnak kellett elhagynia az országot. Közülük hatvanan már karácsony előtt áttelepültek a szomszédos Afganisztán fővárosába, Kabulba, ahonnan rövidesen szintén távozniuk kellett, mert december 26-án bevonultak a szovjet csapatok. A nemzetközi „sajtóhadtest” nem amerikai nemzetiségű tagjai tovább folytathatták Teheránban tudósítói munkájukat.

A teheráni túsdráma 1981 januárjában, Reagan elnöki beiktatásával egyidőben ért véget. Tehát több mint egy évig tartott. Mellesleg Ghotzbzadeh-t időközben több magas rangú iráni politikussal együtt a papok hazaárulással vádolták meg, bíróság elé állították és kivégezték. Vagyis a hírverseny tényleg a halál árnyékában zajlott, de persze arra senki sem gondolt, hogy a látható iráni szereplők között is volt olyan, akinek a tét az élete volt. A tájékoztatásért felelős miniszter sorsa utólag bebizonyította, hogy az igazi hatalom birtokosai – feltehetőleg a papok – nehezen túrték meg maguk között a „pártonkivülieket”, mint utólagos szem és fültanúkat.

A magát győztesnek tekintő ABC tévéhálózat a túsdráma első napjaitól kezdve minden éjszaka a fő híradó után, 23.30 perces kezdéssel, mintegy félórás különkiadásban számolt be az előző 24 óra teheráni eseményeiről szemben az évtizedek óta verhetetlen szórakoztató műsorral, a Johnny Carson Show-val. A riportműsort, amelyet Ted Koppel vezetett és jóval éjfél után sugározták ezt a címet kapta: „Az iráni válság: a túsul ejtett Amerika ” /The Iranian Crisis: America Held Hostage /. Ezt a programhelyet mind a mai napig megtartották és

Nightline címmel jelentős szerepet játszott, például az 1991-es Öböl – háború alatt az amerikai újságírás pártatlanságának megőrzésében is.

Vajon mennyi szerepe lehetett a háborúba beavatkozó médiumnak abban, hogy az amerikaiak ilyen sokáig voltak túsok Teheránban és otthon a tévékészülékek előtt? S vajon véletlen volt-e, hogy az elektronikus szuperfegyver tíz évvel később az Öböl-háború idején ezúttal Irakban és Kuvaitban mutatta be minden idők egyik legellentmondásosabb, több felvonásos televíziós teljesítményét, amely olyan frappánsan igazolja a Phillip Knightly könyvének címéül választott híres mondatot, amely először 1917-ben hangzott el Hiram Johnson szenátor szájából az igazság és a háború első áldozatának sorsközösségéről.

5. A VASLADY ESETE A BBC– VEL

II. Erzsébet brit uralkodó regnálásának 34. Margaret Thatcher miniszterelnök kormányzásának hetedik esztendejében járunk, 1986 novemberében. A British Broadcasting Corporation éppen ebben az évben érkezett e műfajban igencsak tekintélyes születésnaphoz: a félévszázadoshoz.

A külsőségek visszafogottak, de azért a disztingváltan választékos a keret és a hangulat is. Különösen azon a bálon, amelyet a Brit Királyi Televíziós Társaság rendezett. A díszvacsorának volt egy különös epizódja, amely érzékeltette: a születésnap kulisszák mögött ádáz hatalmi harc mérgezi a félévszázados nemzeti intézmény hétköznapijait. A botrány a levegőben lógott. Sőt, annak, aki olvasni tudott a sorok között ettől az estétől nyilvánvalóvá vált, hogy Nagy-Britanniát is utolérte a századvég politikai elitjének divatos önfertőzése: itt is dúl a „médiaháború”.

5. 1. Az elrontott születésnap

A vacsora szónoka a konkurencia egyik prominens képviselője: Paul Fox, az egyik kereskedelmi tévétársaság, a Yorkshire elnöke, aki egyben a hálózat közös híradós vállalkozását, az Independent Television News-t is igazgatta. Ez az elnevezés magyarra fordítva azt jelenti: Független Televíziós Híradó. A "független " szó ebben az esetben azt jelenti, hogy a tévécsatornát nem előfizetési díjból – mint a BBC-t – hanem reklámbevételekből tartják fent.

Paul Fox ezekkel a szavakkal fejezte be pohárköszöntőjét:

"A brit televíziózás a világ egyik csodája. Itt az ideje, hogy a hivatalos hatalom gyakorlóit ezt nyilvánosan is elismerjék, ahelyett, hogy megpróbálják állandó ócsárlások

közepette tönkretenni. Nagyon is szembetűnő számomra, hogy a BBC-re nehezedő nyomás meglehetősen különös időzítést kapott éppen azokban a napokban felerősödve, amikor az ötvenedik születésnapját ünnepli. Kénytelen vagyok megkérdezni, hogy mindez vajon összefüggésben van-e Duke Hussey úr hivatalos megérkezésével?".¹⁴

A szónok ekkor a vele egy asztalnál ülő és az imént aposztrofált Marmaduke Hussey-hoz fordult, akinek ez volt az első nyilvános, hivatalos szereplése azóta, hogy Margaret Thatcher miniszterelnök október elsejével kinevezte őt a BBC új elnökének. Annak ismeretében pedig, hogy Fox úr valamikor a BBC egyes televíziós csatornájának főigazgatója volt, már szinte nem is meglepetés, hogy a pohárköszöntő befejező fordulatát a jelenlévők egy bizonyára befolyásos része szándékos ünneprontásnak tekintette:

"A BBC különleges nemzeti kincs, nyomatékos üzenetem az ön számára: könnyű kézzel ne tegye tönkre! "Majd, hogy szavai félreérthetetlenek legyenek, még egy mondat erejéig egy másik asztaltársához, Alasdair Milne-hoz, a BBC televíziós vezérigazgatójához fordult: "Ne hagyja, hogy leteperjék!" (Uo.).

Mi történik itt? – kapkodja a fejét joggal a be nem avatott külső szemlélő? A világ kétségtelenül legtekintélyesebb tömegkommunikációs intézményét éppen a félévszázados születésnapján a konkurencia egy kiemelkedő alakja védi meg a saját "kenyéradó" kormányával szemben? És éppen arról a BBC-ről van szó, amelyet még a legelszántabb kritikusai is egészében a "világ legkevésbé rossz" televíziójának tartanak? Pedig eddigi gondolatmenetünk következő láncszemét fellelve nem is olyan nehéz megtalálni az igazi mozgatórugókat. Eddig azt vizsgáltuk, hogy hogyan "megy a televízió a háborúba". Most már ideje a folyamatot az ellenkező irányból is felgombolyítani, vagyis hogy hogyan "megy a médiaháború a televízióba"? És mi lehetne alkalmasabb archimedesi

¹⁴ Sunday Telegraph. 1986. 11. 02.

pont, mint egy békés, demokratikus társadalom "aranylakodalma", amelynek diadémje, a "korona ékszere" maga a BBC?

Az 55 és félmillió lakosú Nagy- Britanniában e fényes születésnappal egyidőben 250 ezerrel több, mint 22 millió televíziós készüléket tartanak nyilván. Ez azt jelenti, hogy mintegy 20 millió úgynevezett televíziós háztartásban esténként legalább 93%-nál, tehát 18 millió 600 ezernél van bekapcsolva a tévékészülék.

Mivel hétköznap esténként általában a lakosság 64 százaléka rendszerint otthon tartózkodik, így a királyság majd minden második alattvalója figyelmére számíthat a két közszolgálati – a BBC 1 és 2, valamint a két kereskedelmi, az ITV / Independent Television / – valamint Channel 4-csatorna programja. Azt is tudni lehet, hogy egy néző hetente átlagosan 27 óra 41 percet nézi a négy műsort együttesen. A férfiak majdnem hét órával kevesebbet, mint a nők. És minden 20 brit közül csak egyetlen egy nem néz soha semmilyen programot, de eközben elhallgathatatlan az az adat is, hogy a feltételezések szerint a készüléktulajdonosok között legalább másfélmillió kalóznéző is akadhat. Ez az elektronikus koszt családonként azoknak, akik ebben az évben fizetnek egyáltalán előfizetési díjat a színes készülék 58 fontba kerül, a fekete–fehér mindössze 18 font. De az előfizetőknek csak mintegy 15 %-a tartozik ez utóbbi kategóriába (Uo.).

Általában megállapítható, hogy a brit társadalom önarcképét visszatükröző elektronikus média a születésnap tortafelvágásának pillanatában a politikusoktól nem részesül méltányosabb bánásmódban, mint bárhol másutt a világban. A baj közvetlen „okozója” ezúttal is egy igazi háború! Nem túlzás ez, pedig a birodalom legutóbbi fegyveres "áldozatvállalása", a falklandi kaland már negyedik éve véget ért. De ha felidézzük a háború bejelentésének televíziós pillanatát, akkor arra is magyarázatot kaphatunk, hogy hogyan lehet ez az 1982-ben megkezdett háború 1986-ban még mindig konfliktus forrása a kormányzat és a közszolgálati, nemzeti televízió vezetői között.

5. 2. Két háború párhuzamos tanulságai

1982. április 2-án, néhány órával azután, hogy argentin katonák előzönlöttek a brit korona egyik meglehetősen távoli, de mindezidáig becsesnek tartott egykori gyarmatát, a Falkland szigetcsoporthoz, a kormány hivatalos szóvivőjének sajtóértekezlete mindössze három mondatból állt.

"Rövid bejelentést kell tennem. Ezt követő kérdéseikre, attól tartok, nem tudok majd válaszolni. A Falklandi szigetek körüli térségben szolgálatot teljesítő Sheffieldet, őfelsége hadihajóját ma késő délután argentin rakétatámadás érte és emiatt a két ország között hadiállapot lép érvénybe" (Haditudósítók, dokumentumfilm, 1987, második perc. Ld. Filmográfia).

Ez minden. A szóvivő a maga műfajában az ország számára a lehető legrosszabb üzenetet közli a polgárok képviselőivel, az újságírókkal, arról hogy kitört a háború.

De szükséztelensége nem csak azt jelenti, hogy a háború kitörése az "igazságot" teszi meg első "áldozatának". A videoszalagon megőrzött televíziós képet elemezve nem kell nagy beleérzőképesség ahhoz, hogy a néző felismerje a szenttelen arc, az érzelemmentes hang mögött valójában nem a megszokott angol hidegvér húzódik meg. Hanem a birtokon belül került hatalom nyers deklarációja, amely abban a formában nyilvánul meg, hogy előre bejelenti: nem kívánja megválaszolni a tájékoztatóra összehívott újságírók kérdéseit, vagyis megfosztja a lakosságot a tájékozódás elemi lehetőségétől.

A brit vezetés számára az időben távoli szuezi kaland szolgált olyan tanulságokkal, amelyek - demokrácia ide, demokrácia oda - elegendő gyakorlati tapasztalatot nyújtottak ahhoz, hogy tudják ebben az esetben a győzelemhez vezető út fontos eleme a sajtó fékmentartása. Szuezi és Falkland összevetése éppen a médiagyakorlat eltérései miatt figyelemre méltó, miközben utalni kell arra,

hogy az előbbi egy világpolitikai krízishelyzet kibontakozásával fenyegetett, míg a másik már csak a nagy földrajzi távolság miatt is megmaradt „helyi” konfliktusnak.

Mint említettem a szuezi konfliktus idején létezett már az egyébként Európában egyedülálló előnnyel rendelkező angol televíziózás, de ez még hatalmi szempontból, ha az amerikai előzményekhez hasonlítjuk, akkor "koreai színvonalú" tényezőt jelentett csak, nem törve meg a rádiózás fölényét. Ugyanakkor a falklandi konfliktus "sajtóját" a vietnámi háború kínálta tanulságok nyomán elsősorban éppen a dominanciához jutott televíziózás miatt a megváltozott nyilvánosság szerkezetének új veszélyei okán is féken kellett tartani.

A másik igen fontos új vonás, hogy Szuez idején a BBC-nek nem volt érdemi, hazai konkurenciája. A kereskedelmi televíziózás hírszolgálatát Londonban 1955-ben indult el és például a manchesteri vagy liverpooli műsorsugárzást csak 1956 közepén kezdték meg, szinte egyidőben a szuezi csatorna államosításával. Viszont a falklandi tömegkommunikációs mezőben éppen virágkorát élte a brit kereskedelmi televíziózás és ezen keresztül az a kétpólusú struktúra, amely miatt az amúgy is nagyobb nyomásnak kitett BBC – igaz, sokszor egészen más mozgatórugók miatt – a nézők számára is jól észrevehetően állandóan hátrányos helyzetbe került.

A második világháború alatt kivívott nemzetközi tekintély bizonyos morzsáit már a szuezi események idején éppen arra is akarták felhasználni, hogy elvárhassák a BBC-től a kormányzat iránti maximális lojalitással tudósítson a "hazai front" nézőinek. Ez az igény a falklandi események idején kizárólagos elvárássá alakult át. Vagyis, ha akkor a kormányzat és a nemzet iránti lojalitás erősebbnek bizonyult a klasszikus angolszász újságírás objektivitásra törekvő gyakorlatánál – tehát, hogy mindkét fél megszólaltatása kötelező – akkor a falklandi konfliktus során az adófizetők pénzén fenntartott közszolgálati televíziótól még inkább elvárható a teljes lojalitás. Csakhogy ekkora már a BBC

a monopolhelyzet megszűnte után a kereskedelmi televíziós hálózattal szemben anyagilag is olyan hátrányos helyzetbe került, hogy kormányzati függősége napi problémává vált és ez a kiélezett konfliktusok egész sorának láncolatát idézte elő, és alapjaiban rengette meg a BBC biztonságos működését.

A falklandi győzelemtől megittasodott Margaret Thatchernek szívós és kitartó munkával azt sikerült elérnie, ami a szuezi háborús konfliktus idején az akkori politikai hatalmasságok számára elképzelhetetlen volt: térdre kényszerítette a BBC-t. Ez a szakmailag is igen szomorú történet legalaposabb krónikása Michael Leapman – aki velem ellentétben Falklandot inkább epizódnak, nem pedig fordulópontnak tekinteni – igen szellemesen a térdrekényszerítés történetét feltáró négyszáz oldalas könyvének ezt az utópisztikus címet adta: "A BBC végnapjai" (Leapman, 1987).

Később aztán egy sajátos belpolitikai válság nyomán, amely a választási törvények megváltoztatása körüli vitában csúcsosodott ki, mégis Margaret Thatcher bukott meg 1991 őszén, a BBC viszont az időközben újra és újra feltörő válsághelyzetek ellenére természetesen örökéletűnek tűnik. A falklandi háború sajátos logisztikai körülményekből adódó "terepasztal" jellege ébreszthette rá a thatcherizmust arra, hogy a brit sajtószabadság díszintézménye, a BBC is követ el elegendő hibát ahhoz, hogy az "előfizetési" díj pórázát előbb vagy utóbb engedelmességre kényszerítő ostorra lehet átalakítani. Így válik érthetővé, hogy a valóságos csatamezőkön befejeződött ütközetek ellenére miért van kitéve háborúskodásnak a félévszázados születésnap már békés időszakában. Nincs másról szó, mint hogy a legközelebbi választásokhoz vezető út politikai harcaiban a kormányzat a duopol televíziós rendszernek legalább a közszolgálati ágát valamilyen formában befolyásolni kívánja. Ezért is lehet érdekes a két háború tájékoztatás–politikai elveinek és ezeket megvalósító gyakorlatának összehasonlítása, mert kifinomultan jelzi hogy a „hazai front” valóságosan háborús viszonyainak elcsitulta után milyen kihívásokat jelent a

békés körülmények között megvívott „médiaháború” az egész angol televíziós rendszernek és ezen belül különösen a BBC-nek.

A szakirodalomban Ralph Negrine "Politika és a tömegmédiák Nagy-Britanniában" című könyve vetette össze a legalaposabban ezt az egymástól időben 26 év távolságban megvívott két háborút (Negrine, 1989: 125–130).

Egyebek mellett felhívta a figyelmet arra, hogy a britek reagálása mindkét esetben lényegében nem más, mint fellépés egy olyan "diktátum intézkedései" ellen – a Szuezi csatorna egyiptomi államosítása és a Falkland szigetek argentin elfoglalása – amelyek fizikailag ugyan Nagy Britanniától nagy távolságban zajlottak, mégis közvetlenül és mélyen sértették a birodalom nemzeti érdekeit. Mindkét esetben konzervatív kormányzat vezetése alatt keveredett az ország nemzetközi konfliktusba, majd fegyveres összetűzésbe úgy, hogy expedíciós csapatokat kellett küldenie a távoli helyszínre. Ugyanakkor Szuezzel ellentétben a hadműveleti alakulatok külföldi bevetésének parlamenti ellenzéke csak a Munkáspárt képviselőinek kicsiny csoportjára szűkölt le a falklandi háború idején. Maga az ellenzék vezetője, Michael Foot is teljes egyetértéssel támogatta Margaret Thatchert és a kormány katonai elképzeléseit.

A szuezi konfliktus idején BBC akkori vezérigazgatója, Ian Jacob már a katonai beavatkozásra készülődő Eden kormányzat és a Fleet Street, tehát a nyomtatott sajtó közötti nézeteltérések kapcsán megfogalmazta: "a nemzeti szükségállapot olyan esetében, amikor a kormány tevékenységét nem kíséri a nemzet egységes támogatása, ez a helyzet számunkra új problémát fogalmaz meg" (Negrine, 1989: 126).

A „hazai fronton” tanúsított "hazafiatlanság" vádján kívül külön gondot jelentett, hogy a BBC külföldre is sugárzott programjainak a tárgyilagosság alapján megfogalmazott kételyei vagy információi, támogatást, sőt bizonyos szempontból hadszíntéri muníciót szolgáltathatnak az ellenség, Egyiptom számára is. Ám a közvélemény megosztottságával szemben elegendő hivatkozási alapot és védelmet jelentett a BBC vezetőinek, hogy a kabinet által

kinevezett kormányzótanácsnak csak utólagos elszámolással tartoztak a sugárzott műsorok tartalmát illetően.

Íme a legjellemzőbb konkrét eset: 1956 novemberében, Szuez ügyében Anthony Eden miniszterelnöki minőségében kért televíziós műsoridőt egy nyilatkozatra. Ezt a BBC vezetői akkor kötelességüknek érezték azzal a feltétellel teljesíteni, hogy amennyiben Eden véleménye megosztott fogadtatásra talál, akkor az idevágó írott szabályzatnak és íratlan gyakorlatnak megfelelően, válaszlehetőséget biztosítanak az ellenzéknek is, ha annak részéről erre igény merülne fel. A Munkáspárt vezetője Hugh Gaitskell, mint várható volt, élni is kívánt ezzel a lehetőséggel. Ekkor azonban a kormányzat informálisan megkérte a BBC-t, hogy ez az ellenvélemény úgy kerüljön be a műsorba, hogy a sugárzás adóhatáskörét belföldre korlátozzák, ezzel ellensúlyozzák a belső megosztottság külföldi "kényelmetlenségeinek" várható következményeit. Ezt a kérést a BBC vezetése visszautasította. Mivel a külföldre szóló adások anyagi támogatását a külügyminisztérium költségvetése fedezte, senkinek sem okozott meglepetést, hogy ennek összegét azonnal csökkentették.

De tény, hogy Eden semmilyen formában nem próbált közvetlenül beavatkozni a BBC munkájába. Az igazgatótanács elnökéhez írt levelében mintegy kérés formájában "fellebbezett" ekképpen:

"Természetesen a kormánynak nincs szándékában a BBC szabadságát beavatkozással korlátozni (...) De remélem, hogy a kormányzótanács tagjai tudatában vannak annak a súlyos felelősségnek, amely ezekben a sorsdöntő időkben a BBC-re nehezedik (...) Ez a levelem pedig nem egy miniszterelnöki megnyilatkozás, hanem személyes kommentár, amelynek mérlegelését feltételeztem tegnapi telefonbeszélgetésünk alapján" (Negrine, 1989: 127 – 130).

Margaret Thatcher és kormányzata közel sem tanúsított hasonló önmérsékletet és a kormányzótanács pedig hasonló bátorságot 1982 májusában, amikor a BBC két aktuális televíziós háttér műsora, a „Newsnight” és a „Panorama” került a támadások kerszttüzébe azért, mert a kormányzati álláspont

megismertetésével egyidőben az argentin oldalt is megszólaltatták ezzel lehetőséget adva a nézőknek, hogy a helyzetről minkét fél véleményének ismeretében alakíthassák ki a maguk álláspontját.

Ekkor a miniszterelnök a „Newsnight” levetítése után szükségesnek tartotta egy parlamenti felszólalásában figyelmeztetni a politikusokat ekképpen:

"Nagyon sokan aggódnak amiatt, hogy csapataink ügyének képviselője nem valósul meg hatékonyan és teljes mértékűen" (Negrine, 1989: 252).

És a „Panoráma” adása után szintén a parlamentben tett egy utalást, amely szerint a kormányzótanács "biztosított bennünket arról, s mindezt tette szigorú engedményeket ígérve, hogy ebben a kérdésben a BBC nem tanúsít semlegességet" (Uo.).

A BBC vezetői abban a pillanatban, amikor április hatodikán a brit csapatok útnak indultak Argentína felé, tisztában voltak vele, hogy hihetetlen nyomás nehezedik majd rájuk. A hír és aktuális műsorok producerei számára tartott szokásos heti értekezleten az akkor még televíziós ügyvezető igazgató, Alasdair Milne, aki augusztusban készült átvenni a vezérigazgatói posztot Ian Trethowan-tól, éppen a szuezi válságra hivatkozva emlékeztetett mindenkit a várható viharokra. Abban állapodtak meg, hogy a diplomáciai és katonai területen figyelembe kell ugyan venni a nemzeti érdekeket, de ami a kormányzati tevékenységet illeti, ennek kapcsán a nézőknek joguk van a teljes tárgyilagosság jegyében megismerkedni mindkét fél nézeteivel, tehát helyet kell adni az ellenség, Argentína véleményének is.

Ezt az alapállást teljes mértékben indokolta, hogy a távolság és elszigeteltség miatt a „glóbusz másik oldaláról” eleinte semmilyen tudósítás nem érkezhett saját forrásból. Később pedig az odakerülő újságírók, riporterek anyagai felett teljes ellenőrzést gyakoroltak a falklandi hadtest helyi katonai cenzorai és a londoni Honvédelmi Minisztérium. A miniszterelnöki hivatal

állította össze azt a 29 fős listát, amely tartalmazta a katonákkal együtt utazó újságírói "különítmény" névsorát, amelyre például többszöri próbálkozással sem kerülhetett fel az egyik legtekintélyesebb fotós haditudósító, Donald McCullin, mert biafrai és vietnami tevékenysége a kormányzati vélemény szerint " ezen konfliktusokat túlságosan élethűen" ábrázolta. Így azután még az a "gyalázat" is előfordult, hogy a BBC saját szövege fölé műholdon sugárzott argentin felvételeket volt kénytelen felhasználni. Az értekezletet követő héten Madridban tartották a bécsi székhelyű Nemzetközi Újságíró Intézet /IPI/ szokásos évi közgyűlését, ahol a BBC aktuális programjaiért felelős volt igazgatója, Richard Francis kijelentette:

"Nem a BBC feladata, hogy egyensúlyban tartsa a brit csapatok harci morálját, vagy hogy egységet kovácsolva felsorakoztassa a nemzeti lobogó körül a brit népet... Egy portsmouthi özvegy és egy Buenos Aires-i özvegy között nem tehetünk semmiféle különbséget... A BBC-t nem szükséges hazafiságra oktatnia sem a jelenlegi kormánynak, sem pedig bárki másnak" (Leapman, 1987: 233).

Így aztán a „Panoráma” azzal, hogy megszólaltatta az argentin ENSZ képviselőt, bőséges muníciót szolgáltatott két kormánypárti képviselő nyílt támadásához.

Alasdair Milne vezérigazgató május 12-én a „Panorama” riportja miatt kénytelen volt a Parlamentben megjelenni a Konzervatív Párt Media bizottsága előtt. S bár bocsánatkérésre nem tudták rákényszeríteni, de arra igen, hogy garanciákat vállaljon: az eset ebben a formában nem fog megismétlődni. Erre az ígéretre hivatkozott tehát a miniszterelnök kétszeri megszólalásában, a Parlamentben. Érdekes adalékként mindehhez hozzáteszem, hogy a vitában a legkeményebb hangot Winston Churchill unokája ütötte meg. A kormányzótanács elnökének, George Howardnak arra az érvére, hogy a BBC működésének egyik alapelve, hogy minden véleményről beszámol így válaszolt:

"Nem hiszem, hogy ebbe még az is belefért volna, hogy netán a goebbelsi propagandagépezet is megkaphatta volna az azonos idejű válaszlehetőséget"(Lipman, 1987: 236).

Margaret Thatcher egyik leghűségesebb sajtókapcsolata az ausztrál származású Rupert Murdoch tulajdonában lévő bulvárlap a Sun a BBC-t "a sorainkban megbúvó árulónak" nevezte. Így aztán alig lehet csodálkozni azon, hogy a parlamenti szemrehányások nyomán kialakított garanciák nyilvánosságra hozása utáni napon a „Kilencórás Híradóban” már látható volt egy riport, amelyben "Merseyside lakosai mintegy 500 fős tüntetésen dalokat énekelve fejezték ki az Atlanti óceán déli szélén harcoló brit katonák iránti hazafias érzelmeiket " és a híradó záróképe egy plakát közelije volt ezzel a felirattal: „Anglia mindig egységes lesz!" (Uo.).

Thatcher elégedett lehetett, de jellemző módon soha többé nem bocsátott meg azoknak, akiket térdre kényszerített. Ami pedig a kormányzó pártot illette, rögtön felismerték, hogy saját érdekükben olyan eszközt kell találniuk, amely egyszer és mindenkorra kezelhetővé teszi az ehhez hasonló helyzeteket. Egyetlen ilyen eszköz létezett az előfizetési díj, amelynek emeléséért, tehát a BBC költségvetésének növeléséért, a vezetésnek minden esetben alapos indokokkal kellett a Parlamenthez fordulnia. És most visszatérhetünk az „elrontott születésnapl” közvetlenül összefüggő tudnivalókhoz és fejleményekhez.

5. 3. Ki fizeti a révést?

Amikor 1955 szeptemberében a BBC monopolhelyzetének megtörésére megkezdte a műsorsugárzást az úgynevezett Független Televíziós Szolgálatot - rövidítve ITV-t, amely a hirdetési bevételekből fenntartott és földrajzi területek szerint felosztott kereskedelmi tévétársaságok laza szövetségéent szervezték

meg – úgy képzelték, hogy egyszer és mindenkorra felosztották a televíziózás bevételi forrásait egy örökösnek vélt kétpólusú rendszer szerint.

Egyik oldalon a BBC állt az előfizetési díjból, a külföldön eladott műsoraiból és bizonyos mellékevényeségekből (könyvekből, nyelvtanfolyamok anyagaiból, és más pénzzé tehető műsorjárulékokból) szerzett jövedelmével és a közszolgálati feladatokkal, a másik oldalon pedig a kereskedelmi társaságok a reklámbevételekkel és lényegesen kevesebb közkötelezettséggel.

John Reith, a BBC első vezérigazgatója még 1950-ben kijelentette egy bizottsági meghallgatáson:

„A monopolhelyzet brutális erejének köszönhető, hogy az lett a BBC –ből ami lehetett, azt csinálhatta, amit csinált. Lehetővé vált, hogy a morális felelősség és elkötelezettség politikáját kövesse... Valaki behozta Angliában a kereszténységet. Egészen másnak köszönhető, de hasonló módon elterjedt a himlő, a búbópestis, amelynek következménye volt a Fekete Halál. És most megint valaki más a szponzorált műsorszórást akarja bevezettetni” (Noam, 1991: 126).

Ami a két póluson elhelyezkedő televíziós vállalkozás üzleti egyensúlyát érinti Thatcher időszakában a Reith által „szponzorált műsorszóras”-nak aposztrófált időszerű változat, a kereskedelmi média járványos térhódítása valóságos rémmé kezdett válni.

Hiszen a BBC „rajtpénze” – az előfizetési díj” – a készülékek számának amúgy is mérsékelt gyarapodása és a nagyobb mértékű infláció miatt egyre kevesebbet ért, ahhoz képest, hogy milyen mértékben és tempóban nőtt az ITV reklámbevételeiből szerzett profit, amelyet természetesen elsősorban nem igazán magasszínvonalú szórakoztató műsorok elkészítésére fordítottak egyre jobban elhódítva a nézőket a BBC-től. Eközben a különbség ellenére a műsorkészítés emelkedő költségei lényegében egyformán érintették a két egymással élesen rivalizáló félt.

1983-84-ben, tehát a falklandi viharok elvonulása után például a két versenytárs bevételei között 208 millió font különbség volt, természetesen a BBC hátrányára. És az sem mellékes adalék, hogy ekkor az ITV alkalmazottainak éves jövedelme átlagosan 2300 fonttal magasabb. Így tehát 1985 márciusában bizottságot hoztak létre a BBC jövőjének megvizsgálására.

Vezetője a neves közgazdász professzor, Alan Peacock. Mindenki tudta, hogy a tét nagy: vagy javasolják a BBC reklámtevékenységének távlati bevezetését, vagy marad továbbra is a háromévenkénti könyörgés a parlamentnek, vagyis a pórázon tartott sajtószabadság. 1986. május végére született meg a döntés, amely a konzervatívok számára csalódást okozott, mert elvetette, hogy közszolgálati televízió fenntartása a továbbiakból reklámok sugárzásából fakadó bevételből is kiegészíthető és fenntartotta az előfizetési díjból történő finanszírozás fenntartását (Jakab, 1986).

Mire a Peacock jelentés nyilvánosságra került a Thatcher-kormányzat napi gondjai közepette szinte minden lépését egyetlen taktikai szempontnak rendelte alá: mikorra írják ki a legközelebbi választásokat és a konzervatívok számára lehetőség nyílt arra is, hogy a BBC megleckéztetése minden adandó alkalommal a leendő konzervatív szavazókra gondolva egyfajta politikai erőfelmutatásnak bizonyulhasson a kialakult kedvező politikai erőviszonyok kockáztatása nélkül. Íme néhány lépcsőfok, amely a helyzet végleges elmérgesedéséhez vezetett:

1. 1984 januárjában a „Panorama”, a BBC legnézettebb heti politikai riportműsora leleplező riportot sugárzott annak bizonyítására, hogy a Konzervatív Párt tagjai sorába szélsőjobboldali aktivisták férkőztek. Két parlamenti képviselőt rasszistának és antiszemitának minősítettek. Hosszadalmas bírósági procedúrában próbálták az érintettek rágalalmazásért elítéltetni a BBC-t. A Legfelsőbb Bíróság ítélete előtt váratlan peren kívüli kártérítési megállapodás születik. A képviselők fejenként 20 ezer fontos kártérítést kaptak, és a BBC fizette a 250 ezer fontos perköltséget is.

2. 1985 nyara meghozza a BBC történetének eddigi legnagyobb szabású műsorpolitikai botrányát. Az intézmény kormányzati felügyeletét ellátó belügyminiszter, Leon Brittan fellépésére a „Valódi Életek” / *The Real Lives* / sorozat „Az unió peremén” / *The Edge of the Union* / című dokumentumfilmjének bemutatását a kormányzótanács megakadályozta, mert a két politikus portréját tartalmazó műsor egyik szereplője, Martin McGuinness, az ír köztársasági hadsereg, az IRA egyik vezetője. Ezért ebben a minőségben szerepeltetése "nemzetbiztonsági érdekeket" sért – hangzott az indoklás. Még akkor is, ha mint a teljesen legális Sinn Fein párt választott képviselőjének formálisan joga volt "megnyilatkozni" és erre más, konkrét ügyekben volt is példa már a BBC-ben. Ezúttal azonban a miniszterelnök személyes kérésére lépett közbe a belügyminiszter, miután a TWA amerikai légitársaság gépének júniusi elrablása kapcsán az arab terroristák „látványos” tévészerepléseivel összefüggésben Thatcher a *Sunday Times* elvi jellegű kérdésére kijelentette, hogy a "leghatározottabban elítélné" ha a terrorizmus a brit televíziós gyakorlatban az amerikaihoz hasonló "sikereket" mondhatna magáénak.

"A terroristák számára létszükségletet jelentő nyilvánosság oxigénjének megvonásával kell felülkerekedni" – jelentette ki a miniszterelnök (Leapman, 1987: 29).

Alisdair Milne, vezérigazgató szabadságon volt Finnországban, amikor a kormányzótanács és az igazgatótanács tagjai megütköztek és a távollétében kieroszakolt műsorváltás miatt a BBC újságíró-szakszervezete tiltakozásul 24 órás sztrájkot hirdetett. S ehhez néhány, a kereskedelmi tévétársaságnál dolgozó kollega is csatlakozott. Pontosan azon a napon, amikor a film bemutatását tervezték. Az időközben hazaérkezett Milne fejében ezen a ponton még a lemondás lehetősége is megfordult, de azután úgy határozott, hogy folytatja a harcot és október 18-án mégis bemutatták a műsort. "Nem az a dolgom, hogy letiltsak műsorokat, hanem hogy mindent megtegyek a sugárzásuk érdekében" –

jelentette ki Milne, aki feltehetőleg ekkor pottyant ki végleg a hatalom kegyeiből (Uo.: 33).

3. Tizenkét nappal később Norman Tebbit, a kormányzó Konzervatív Párt elnöke, 21 oldalas jegyzéket küldött a BBC kormányzótanácsának, felsorakoztatva azokat a bizonyítékokat, amelyek szerint a BBC még áprilisban a Líbia elleni bombatámadás idején, az amerikaiak és az őket támogató brit kormányzat kárára egyoldalúan számolt be az eseményekről. Az érvelés visszatérő szava az "elfogultság", de senki előtt egy pillanatra sem volt kétséges, hogy ezen "baloldaliság" értendő. Hiszen ha ezt valóban sikerül bebizonyítani, akkor éppen a jelenlegi vezetőség nyakába varrható, hogy csorba esett a félévszázados BBC nemzetközi tekintélyén. És ennek természetesen csak az lehet az oka, hogy az alkalmatlan vezetés képtelen a saját írott és íratlan szabályainak betartására illetve betartatására.

Norman Tebbit szokatlanul éles támadása, ha csak ideiglenesen is, de közvetve megerősítette Milne pozícióját, hiszen túlságosan leleplező és átlátszó lett volna, ha ez a nyilvánvalóan politikai indíttatású bírálat és Milne leváltás közvetlenül kapcsolódik össze. Pedig ekkor már egyes politikai és szakmai körökben nyíltan beszéltek erről. Különösen azóta, hogy a BBC hirtelen elhunyt elnöke, Stuart Young helyébe október elsején a közismerten konzervatív Marmaduke Hussey került, akit mellesleg közvetlen családi szálak fűztek a királyi famíliához. A konzervatívok alapos rendcsinálást vártak tőle, még hozzá sürgősen. A születésnap ünnepségektől a kormányfő tüntetően távol tartotta magát, feltehetőleg azért is, mert ekkor már a maga részéről biztos tudomása lehetett annak a hatalmi technikának a részleteiről, amelynek alkalmazása a konzervatív várakozások szerint várhatólag végleg "megoldja" a BBC "függetlenségéből" fakadó problémákat.

December elején Douglas Hurd, belügyminiszter bejelentette, hogy a következő év április elsejei hatállyal egyszer és mindenkorra végetért a kormány és a BBC között háromévenként ismétlődő előfizetési díjalku, mert elfogadva a

Peacock bizottság jelentésének javaslatát, a díj a mindenkori hivatalos inflációs ráta szerint fog automatikusan emelkedni. Ezzel a BBC gazdasági függőségének politikai méregfogát ideiglenesen biztosan, de sokak reménye szerint talán véglegesen kihúzták.

A következő két hét újabb viharos események terheit zúdította a BBC vezetőire. Kiderült, hogy még egy novemberi forgatáson történt üzemi balesetet követően a munkavédelmi előírások elmulasztása miatt elkerülhetlenné vált a büntetőeljárás. Ezzel egyidőben újabb belpolitikai botrány bontakozott ki a hatrészesre tervezett „Titkos társadalom” / Secret Society / című dokumentum filmsorozat első epizódja körül. Ez a program a Szovjetunió fölé küldendő és Zircon nevet viselő kém-műhold ügyeivel kívánt foglalkozni. A műhoddal kapcsolatos terv pusztán létét hivatalosan soha nem erősítették meg és a műsorból az is kiderült volna, hogy az 500 millió font költséggel járó program megvalósítására a kormány annak ellenére készülődött, hogy erre nem kérte és nem kapta meg a parlament költségvetési bizottságának támogatását. Pedig a két testület között létezett egy korábbi megállapodás, amelynek egyik kidolgozója a bizottság volt elnöke, Lord Barnett ekkor már a BBC elnökhelyetteseként tevékenykedett.

Az események ezután drámai fordulatot vettek. 1987. január 29-én a BBC szokásos csütörtöki vezetői értekezletét követően – ezen beszéltek meg általában a kormányzótanács és az igazgatótanács tagjai az aktuális ügyeket – ezúttal például heves vita bontakozott ki a sugárzásból felfüggesztett Zircon filmről is. Az elnök és helyettese, Marmaduke Hussey és Lord Barnett késve jelent meg a tanácskozást követő szokásos munkaebéden és bejelentették: "A vezérigazgató lemondott." A később kiadott hivatalos közlemény "személyes okokra" hivatkozott, de senkinek sem volt kétsége afelől, hogy az ebédet megelőző mintegy félórás beszélgetésen Milne mégis "hagyta magát leteperni".

Michael Leapman említett könyve az események egy másik változatát is leírja. Eszerint a kormányzótanács állásfoglalása Milne eltávolításáról már három napja ott feküdt egy páncélszekrényben. Milne lemondását az ő jelenlétében közölték az ebéden, amelynek elfogyasztása után leballagott a szobájába és titkárnőjével közölte, hogy elmegy. "Hová?" - kérdezte rutinból a gyanútlan munkatárs. "Ki vagyok rúgva" - válaszolta Milne, aki kétéves megszakítással 1954 óta dolgozott a BBC-nél és gyakornoki státusban kezdve példa nélküli karriert futott be az intézmény történetében. Kevesebb, mint két esztendő hiányzott megbízatásának lejártáig és első ízben fordult elő a BBC történetében, hogy a vezérigazgató előre bejelentett határidő nélkül távozott posztjáról (Leapman, 1987: 34). Dennis Forman, az egyik legnagyobb kereskedelmi tévétársaság, a Granada éleslátással és nyíltszavúsággal megáldott elnöke ekképpen foglalt állást brit médiumpiac egyik alapvető politikai gondjáról:

"Nagyon gyakran elérkezik a pillanat, amikor bármilyen kormányzat, de különösen egy mélyen elkötelezett kormány eredendően összezavarja a pártvonalat a nemzeti érdekekkel. Annak tudatában, hogy helyes politikát követnek és hogy csak ők egyedül oldhatják meg a nemzet problémáit, eljutnak addig, hogy a médiumoktól érkező kritikát – és különösen olyan intézményét, mint a BBC, amelyet közpénzekből tartanak fenn – a szabotázs egy formájának tekintik. És mivel Nagy – Britanniában a szavazók több mint fele hagyományosan nem ért egyet a hatalmon lévő párttal, egy olyan műsorszóró intézmény, amely a nemzet véleményének tükrözésére törekszik nyilvánvalóan konfliktusba keveredik az őt irányító hatósággal, hacsak nem fogja vissza magát, és nem őrzi meg hidegvérét."¹⁵

Margaret Thatcher és a brit televíziózás háborúskodása eltartott a Vaslady hirtelen bukásáig. Egyes sajtóvélemények szerint utolsó húzásként 1990. október végén a Sky Channel tulajdonosa, a világ legnagyobb magán médiavállalkozásának a News Corporationnek a feje, Rupert Murdoch, a miniszterelnök tudtával és támogatásával bekebelezte a konkurens műholdas-

¹⁵ Variety, 1987. 01. 09

tévétársaságot a British Satellite Broadcastingot. Ezzel napjainkig tartó fölényt szerzett a brit előfizetéses televíziós piacon a két névből kialakított új / BSkyB / vállalkozásának, amely egyebek mellett a világ második 24 órás hírtelevízióját a Sky Newst is működteti, s mint a CNN első igazi versenytársa jelentős szerepet játszik majd a „televízió háborúba megy” történet további fejleményeiben (Vö. Rácz Zsuzsa, 2001).

6. GLOBÁLIS MÉDIAHÁBORÚK KORA

6.1. A globális kommunikáció technológiai modellváltása

A „televízió háborúba megy” jelenség tulajdonképpen a társadalmi konfliktusok tükröződése a legnagyobb hatású tömegkommunikációs eszköz a televíziózás tevékenységében. A korábbiakhoz képest tartalmilag gyökeres fordulat akkor következik be, amikor az 1980-as években a személyes és társadalmi kommunikáció technológiai fejlődésében olyan változások zajlanak le, amelyeknek köszönhetően létrejön az új kommunikációs rend és megszületik az úgynevezett „információs szupersztrádák” globális hálózata (Toffler, 1980). Ez teljesen átalakította a műsorszórás technológiai rendszerét, a műsorhoz való hozzáférés feltételeit illetve a televíziós jelenséget közvetítő intézmények tevékenységét. A technológiai fordulat lényege az információhoz való hozzáférés hálózatos formája, amelyek legfontosabb eszközei a kommunikációs műholdak mellett a kábeltelevíziós hálózatok kialakulása és a számítógép elterjedése, illetve ezeknek a technológiáknak az összekapcsolódása.

A számítógépek elsősorban a hagyományos – nyomtatott– médiumok előállításának forradalmi változását hozzák meg. A „Gutenberg galaxis” nem tűnik el, hanem olyan technológia változáson megy keresztül, amely lehetővé teszi, hogy az egész szerkesztési folyamat képernyőre kerüljön és a terjesztés éppen a műholdaknak és az elektronikának köszönhetően, egyrészt leegyszerűsödjön, másrészt pedig költségei a korábbiakhoz képest jelentősen csökkenjenek (Smith, 1980).

A folyamatot igen körültekintően elemző szerző, Anthony Smith könyvének */Isten veled Gutenberg/* ezt az alcímet adta: „Az 1980-as évek újságkészítési forradalma”. Ebben egyebek mellett azzal is kimerítően

foglalkozik, hogy a szociológia elemeken kívül a technológiai átalakulásnak milyen gazdasági ára volt, hogy a nyomtatott sajtó talpon maradjon, sőt bírja a versenyt az elektronikus sajtóval szemben. A végeredmény nem volt kétséges. Napjaink vészes példányszám csökkenése jelzi a döntő tendencia irányát. Viszont a publikációk tartalmi sokfélesége és főleg a bulvár összefonódása a televíziózással / infotainment / – valamint ezeknek a sajtóorgánumoknak az intézményszerű együttműködése a kereskedelmi csatornákkal – szintén jól érzékelteti, hogy gazdaságilag ugyan folytatódik a piaci harc az olvasóból és nézőből a „fogyasztóvá” átalakult közönségért, de eközben jelentősen átalakulnak a médiahasználati szokások is. Az emberiség a „másodlagos írásbeliség” képernyős változatával lassan hozzá szokik a médiumok használatának maximalizálásához, vagyis, hogy hogyan lehet egyetlen forrásból egységnyi idő alatt minél több információhoz hozzájutni?

A másik fontos jelenség, amire Alvin Tofflerrel kapcsolatban már utaltunk, az az információ „tömegtelenítése”, amely a televíziózásban elsősorban a kábeles és műholdas műsorszóró rendszerek hálózati kipülésének is köszönhető. Ezzel ugyanis a néző egyre inkább úgy érezheti, hogy a műsorokhoz való hozzáférés minden eddiginél jobban személyes ügyévé válik. Ahogy az olvasó a szórakoztató újságoktól megszokta, hogy személyre szóló információkat kap, ugyanúgy hajlandó megfizetni a televízió tematikus különszolgálatait és a technológiai változás ezt széles választékban képes, kielégíteni. A kábeltelevíziós technológia először még csak az éteren keresztüli műsorszórás fizikai akadályainak leküzdésére születik meg. Amerikában már 1955-ben 400 társaság 150 000 előfizetőnek oldja meg ezt a problémát – de később a csatornaszám növelését és az interaktivitás technikai feltételeinek kezdetleges formáját is megteremti majd ennek ötvözete a műholdas jeltovábbítással megszülető televíziózás házimozi, az HBO /Home Box Office – Otthoni Mozi Pénztár, 1972-ben UHF-en és 1975-ben műholdon/, amely az előfizetéses / pay tv / első és legsikeresebb változata. Marshall McLuhan jóslata

a „globális faluról” műszaki értelemben valósággá válik (Vö. Barbier – Bertho Lavenir, 2000: 277-278).

Eddig a pontig a távolbalátás történetének új minőségű legnagyobb együttes élménye az amerikai holdkomp leszállása és az első ember Holdra lépése volt, 1969. július 19-én. A becslések szerint a Föld lakosságának mintegy egyötöde, több mint 720 millió ember nézte ugyanazt a programot (Green, 1972). Az idézett forrás még csak „univerzális szemnek” nevezi ezt a médiumot abban a könyvben, amely lényegében összefoglalja a televíziózás nemzetközi helyzetét a McLuhan által is megjósolt korszak kezdeteiről.

Mindez tehát azt jelenti, hogy a világesemények televíziós közvetítéseinek köszönhetően az elektronikus újságírás figyelme most már az úgynevezett média események felé fordul. Ezek a glóbuszon történő, az egész világot érdeklő rendezvények folyamatosan döntik meg a nézőcsúcsokat. A televízióknak köszönhetően valóban kollektív rendezvények és ugyanakkor személyes élménnyé válnak. Ezek azonban nem abból a szempontból fontosak, mint az 1977-es Szadat Begin találkozó vagy a vietnámi háború tudósításai, tehát, hogy a földi sugárzású hálózatok „egy asztal köré ültették” az embereket, hanem éppen azért jelentenek új élményt, mert az emberek úgy élik át, hogy ezeket már a saját pénztárcájukkal vásárolták meg, tehát az információkat „magátulajdonba” vették.

A végeredményt illetően pedig az a legfontosabb újdonság, hogy a televízió ezzel a technikával is esélyt kap arra, hogy gyorsaság szempontjából utolérhesse a rádiót, amely közben a tranzistoros változatú miniaturizált készüléknek / 1954 / köszönhetően egy időre még megőrzi fölényét. Viszont a tematikus televíziós csatornák választékában a szórakoztatás mellett – az HBO után a Showtime nevű konkurens mozicsatorna /1978/ a Szórakoztató és Sport-programok Hálózata / Entertainment and Sport Programing Network, 1979 / – a hírek és a politikai információk is önálló programhoz jutnak és megszületik a

hírtelevíziózás, amely az elektronikus újságírás és a társadalmi konfliktusok közös történetében valóban új fejezetet nyitott.

6. 1. 1. A CNN sztori. Az első tíz esztendő

A CNN „feltalálója” és minden nehézséget legyűrő makacs megvalósítója Ted Turner, az amerikai hagyományok szerint igazi „pioneer ” vagyis úttörő, tehát amolyan „élharcos”. A nyitónapon – 1980. június elsején – a keleti idő szerint pontosan este hat órakor kezdődő adásban közvetített nemzetközi sajtókonferenciáján a külföldi újságíróknak – köztük e sorok írójának, aki az egyetlen jelenlévő európaiként ekkor a szónok személyes vendégeként ült a hallgatóság soraiban – ezekkel a szavakkal foglalta össze e fordulat hétköznapi, amerikanizált üzenetét:

„Nálunk ezentúl nem a híreket szakítják meg a reklám kedvéért, hanem a reklámot a hírek kedvéért”.

A CNN / Cable News Network – Kábeles Hir/adó/ Hálózat / születésének története csak az amerikai hőskor legendás vasútépítési vállalkozásaihoz hasonlítható, rendkívüli erőfeszítést és kitartást igénylő kaland. Csakhogy itt a meghódításra váró terület szinte korlátlan, előbb az amerikai étert majd az egész világot kell birtokba venni. S ami első pillanatra „örült ötletnek tűnt” – 24 órán keresztül csak híreket sugározni – az valójában a 20. század egyik legeredetibb és várakozáson felüli sikereket hozó, jelentős üzleti vállalkozása lett. Egy három évtizede terjeszkedő, rendkívüli vizuális, tájékoztatási szolgáltatás, és mint látni fogjuk a társadalmi események végkimenetelét jelentősen befolyásoló „médiafegyver”, amely ugyanakkor mintaadó példájával döntő szerepet játszott abban, hogy ez a sajátos műfaj –fegyver a globális médiavilág jelentős arzenáljának részévé válhatott. Azzal is, hogy a hírek 24 órás, permanens

közvetítésére fokozatosan konkurenciája támadt és rövidesen sorra születtek meg a világ különböző pontjain a hasonló tematikus helyi csatornák.

Turner beleszületett a médiavilágba. 24 esztendő, amikor édesapja öngyilkos lett és ráhagyta az akkor már jól menő, egymillió dollárt érő óriásplakát vállalkozását. Az excentrikus fiatalember, az amerikai polgárháború hőseinek rajongója és ezért sem véletlen, hogy Atlantában telepedett le és vásárolt meg egy lerobbant tévéállomást, amely az akkor virágzásnak indult kábelrendszer egyik üzletileg sikertelen vállalkozásaként működött. 1976 decemberétől a programot műholdon keresztül is terjeszteni kezdte, kitalálta a „Super Tévéállomás” elnevezést / Superstation /, amely egy csapásra egy 10 millió négyzetmérföldes terület számára továbbította egyetlen helyi, lényegében regionálisnak minősíthető tévécsatorna műsorát (Whitmore, 1990: 3).

Két évvel később 50 államban több, mint kétmillió televíziós háztartásban nézték a programot, amelynek különleges értéke, hogy tulajdonosa nagy sportrajongóként – 1960-ban vitorlázásban olimpikon volt – úgy közvetítette az amerikai kosárlabdát és baseballt, hogy nem egyenként vette meg a meccsek közvetítési jogait, hanem minkét sportágban saját csapatot vásárolt és azok heti fordulónak minden összecsapását közvetítette az atlantai tévéállomás műsorában. Ekkor az HBO-nak ugyanennyi előfizetője volt, mint neki és Turner elhatározta, hogy régóta dédelgetett ötletével – a 24 órás szolgáltatással – mint üzleti javaslattal rukkol elő a kábeltársaságok szokásos éves közgyűlésén. A kétezer kábeloperátort összefogó szervezet tagjainak tett ajánlat lényege az volt, hogy induláshoz 8 millió háztartásra és ezek előfizetési díjából 15 centre tart igényt. Ez egészében havonta 1.2 millió dollárt hozott volna. Az összeg meg sem közelítette a tervezett vállalkozás költségeit, de akkor egy merész kezdethez ésszerű minimumnak tűnt ahhoz, hogy elegendő hirdetési bevétellel az eddig még soha ki nem próbált tematikus csatorna sikeresen elindulhasson. Turner az ígért igen alacsony előfizetési javaslattal nyilvánvalóan blöffölt, de nem ez volt

életében az első vakmerő üzleti elképzelés, amely bejött neki. Gondolta tesz egy ajánlatot, aztán a reakciót megismerve lép tovább.

A műsormegszakításra utaló frappáns szlogen nyitónapi demonstrálását nem bízták a véletlenre, hanem megszervezték, hogy Carter elnök előre bejelentett programjának valamelyik nem csúcsidős eseményét élőben kapcsolhassák. Mindössze huszonkét perce ment az adás, amikor az első hirdetési blokk második anyagát, a Nestea reklámját félbeszakították.

Ekkor az Egyesült Államokban 76 millió televíziós háztartást tartottak nyilván. Legalább egyharmadban több mint egy készülékkel. És ebből 16 millióba volt bekötve a kábelhálózat, amely ekkor az alig érzékelhető jobb minőségű kép mellett valójában a választékot növelte, mintegy átlagosan negyven csatornát kínálva, még hozzá igen olcsón. Elsősorban a négy nagy országos hálózat mellett egyszerre számított a helyi lap pótlékának vagy kiegészítőjének, és egyfajta házi szórakoztató gépeként vetélkedők, tévésorozatok és játékfilmek minden eddiginél szélesebb választékát nyújtotta.

A hagyományt megtörő, első „fordított” reklámmegszakítás mintegy 2 millió nézője a következő képsort láthatta: Jimmy Carter kilép a Forth Wayne-i / Indiana állam / városi kórház szobájából. Majd egy sebtében összehívott sajtóértekezleten beszámol a lábadozó Vernon Jordan, színes bőrű polgárjogi politikusnál tett látogatásáról. Jordan ellen két nappal korábban merényletet kíséreltek meg (Uo.: 146.).

Az első nap még az Ovális Irodában Carterrel előre rögzített rövid nyilatkozatot is sugároztak, amely önmagában felért egy támogató hirdetéssel, mert elhangzott, hogy az elnök elrendelte a CNN bekötését a Fehér Ház kommunikációs rendszerébe (Waters – Coppola – Smith – Wilson – Howard, 1980: 62.). Az amerikai televíziós hálózatok ezen esemény miatt természetesen nem szakították meg a nézettségért egymással versengő programjaikat. Ebben az időpontban mind szórakoztató műsorok, délutáni vetélkedők, vagy szappanoperák esedékes részleteit sugározták. Tudósítóiknak ekkor készült

anyaga egy későbbi, megszokott időben látható híradóba került be. És mivel a sajtóértekezlet után a következő élő kapcsolat helyszíne Jeruzsálem volt, az 1980 óta a szakadatlanul sugárzó „globális falu kisdobosának” működésében rejlő legjelentősebb lehetőségeket már az első félórában bemutatta.

A Newsweek című politikai hetilap címlap sztoriban foglalkozott a CNN születésével, miközben az amerikai közvélemény és az információs szakma nagyobbik fele Turner egész vállalkozását excentrikus személyiségének, és más ügyekben hírhedtté vált mérhetetlen hatalmi ambícióinak tulajdonította. Általában nem hittek benne, hogy egy ilyen tematikus csatornára a nézőknek valóban igénye lenne és főleg abban, hogy a vállalkozás üzleti siker is lehet.

A leghatározottabb kétkedő, az ABC társaság alelnöke és hírműsorainak főnöke Av Westin volt, aki kijelentette:

„...minden eseményről nem érdemes beszámolni és abban sem vagyok biztos, hogy amiről egyáltalán hírt adunk arra mindenki kíváncsi. Mondjuk, ha valaki Kansas államban él azt, vajon tényleg érdekelheti, hogy milyen országok kormányképviselői vesznek részt egy luxembourgi nemzetközi konferencián?” (Waters – Coppola – Smith – Wilson –Howard, 1980: 61).

Az „Élő adásban” egykori producere, Fred Friendly, aki ekkor már hosszú évek óta a CBS hírrészlegének elnöke, viszont pontosan tudta miről van szó:

„Pillanatnyilag a hálózatok egy zárt piaci rendszert uralnak, de Ted Turner lesz az, akinek köszönhetően a nyilvánosság felismeri majd, hogy ez a piac felnyitható. Turner az a személy, aki a jövő televíziózásának messze előttünk járó hírnöke” (Uo.).

A lényegét pedig a CNN elnöki rangban lévő veterán tévés szakembere Reese Schonefeld mondta ki, s szavai megalapozott jóslatnak bizonyultak:

„Mi folyamatosan adásban tarthatunk egy tús drámát vagy egy atomerőművel kapcsolatos krízist, anélkül, hogy feldühítenénk azokat, akik éppen egy szórakoztató programot néznek, de azt esetleg a hálózat kénytelen az esemény jelentősége miatt megszakítani” (Uo.).

Ami viszont a legfontosabb az az, hogy hirdetési piac azonnal felismerte a rendkívüli lehetőséget. 150 vállalat rendelt napokon belül hirdetési időt, azok közül, amelyek korábban csak az országos hálózatok reklámhelyeire tartottak igényt. Egyébként már az indulás előtt nagy nevek szegődtek mellé, pl.: General Mills, a Sears, a Roebuck vagy a Time Incorporation és a Bristol – Mayers. Ez utóbbi szerződése volt a leglátványosabb, mondhatnánk profétikus vállalás: a következő tíz évre 25 millió dollár elköltésére kötelezte el magát (Uo. 63). Talán az egyetlen cég volt, amelyik így fejezte ki hitét abban, hogy 10 év múlva is lesz CNN.

Turner ötletének korszerűsége és eredetisége pontosan érzékeltethető, ha jelezzük, hogy bár a „neotelevízió” kifejezés csak három évvel később, 1983-ban, Olaszországban a híres filológus és regényíró, az olasz Umberto Eco „A már nem átlátszó képernyő” /*Trasparenza perduta*/ címen publikált tanulmányában jelent meg először (Eco, 2002), mégis az ebbe a folyamba ömlő áradat egyik patakja Turner ötletének forrásából is fakadt.

Ez a kifejezés tulajdonképpen annak a jelenség együttesnek az összefoglaló elnevezése, amely főleg az amerikai, de általában a kereskedelmi televíziózás bizonyos sajátosságaival, formai és tartalmi újdonságaival az egész világ televíziózását megtermékenyítette. (Vö. Neotelevízió, 2006; valamint Bajomi – Lázár, 2007). Ennek egyik fontos alkotó eleme az „őstelevíziós” hagyományos, úgynevezett lineáris műsorszerkesztési gyakorlatot megtörő tematikus csatornák elterjedése. Ted Turner ennek az „újításának” számító, a nézettséget s ezen belül a reklámtortát megnövelő piaci fogásának egyik megalapozója. Üzleti szempontból vakmerőnek minősített vállalkozása

elsősorban az információ – és hírtovábbításban és ennek hatásmechanizmusában hozott gyökeres változásokat. Maga az adáskép is új, szinte „szimbolikus” formát öltött azt a benyomást keltve, hogy a napilap szerkesztőséghez hasonlatos „nyitott stúdió” – amelyet korábban a hálózatok hírműsorai ebben a formában már használtak – a műsorvezetőket körülvevő emberekkel és főleg villódzó képernyőkkel teli díszletképpel azt sugallja, hogy bármelyik pillanatban bárhol bármi történik a CNN készen áll annak közvetítésére. Vagyis a néző azt érezhette, hogy valójában a glóbuszon zajló esemény bemutatásának gyűjtőhelye a CNN adását fogadó lakásában felállított készülék képernyője. Mindez három évvel előbb, minthogy Umberto Eco a „neotelevízió” szót és jelenséget leírta volna.

Turnernek a „háromdimenziós ember” már elméleti megfontolások nélkül válik az információt befogadó kommunikációs alany helyett információt fogyasztó piaci szereplővé. Megszokott régi „háztartási szórakoztató gépének” funkciója kibővült és csak idő kérdése, hogy ebből maga is, bevált amerikai minta szerint egy új média iparág protagonistája lehessen az ezzel járó rendkívüli profitot is bezsebelve. Turner úgy gondolta, hogy itt az ideje: a nap 24 órájában aknázza ki az éterben áramló információs zuhatagot és annak sokféleségét, mivel a fogyasztónak „ez az áramszolgáltatás” egy fillérrel sem kerül többé, mint a kábelen érkező egyéb programok. Tehát miért ne legyen egy olyan vizuális „drug store”-ja –éjjel nappal nyitvatartó speciális kínálatú hír üzlete – amely szinte minden amerikai város jellegzetes kereskedelmi szolgáltató egysége. Ráadásul le sem kell ugrania a sarokra.

A „breaking news”, az adásmegszakítás új értelmet nyer, hiszen a 24 órás program előre kiszámítható szegmentálásával, a már régen divatos sávok szerkesztés hír- és információs tartalom televíziós megjelenítésével, újabb lépést tesz abba az irányba, amely a kereskedelmi televíziózás napjainkig eljutó burjánzó választékát hozza meg, és egyre bővülő interaktív lehetőségeinek gyakorlataival ezt a piacot oly virágzóvá és sokoldalúvá teszi.

A globalitás felé vezető út első pragmatikus nagy ötlete, hogy Turner a nagy amerikai szállodaláncokkal /Hilton, Sheraton, Hyatt, Ramada Inn, stb./ kötött előnyös szerződéseket. Először csak Amerikában, majd a sikeren felbuzdulva a világ nagy városaiban. Egyebek mellett az volt a célja, hogy a sokat utazó üzletembereket és elsősorban az amerikai turistákat ne csak a Biblia várja a szokott helyén, az éjjeliszekrény fiókjában, ahogy azt annakidején a Hilton hálózat alapítója kitalálta, hanem bárhol bármikor a CNN híradói vagy gyors elemzéseket tartalmazó gazdasági programjai. Ezek a híradó és aktuális háttérműsorok lényegében nem tettek különbséget kül- vagy belpolitikai események között.

„Turner egyértelmű utasítással egyszer és mindenkorra két szót száműzött a műsorból: külföld és cigaretta” (Sabatier, 1999: 18).

Ugyanakkor mindent az amerikai hírfogyasztási szokások szerint tálaltak, alapelvnek tekintve, hogy az a hír, ami általában az amerikai embert érdekli. Illetve kiterjesztve ezt: a világ bármely pontján minden, ami az amerikai érdekeltségeket érinti. 1987-ben megszervezték a CNN World Report /Világhíradó/ című heti félórás programot, amely egyszerre lett a világ első kizárólagos globális hír és aktuális műsora és műsorcsere szolgáltatása. Ez a program lehetőséget adott arra, hogy a világ bármely tévéállomásáról anyagot küldjenek és ezt a CNN szerkesztés, és cenzúrázás nélkül leadja. Cserébe a küldő tévéállomás hozzájut minden adás minden riportjának sugárzási jogához. Eközben gondoskodik a saját anyagának összes költségéről, a CNN pedig fedezi a World Report többi anyagának a partner képernyőre juttatásának kiadásait.

„ Az eredmény egy végtelen lehetőségeket nyújtó lenyűgöző „világablak”, nem beszélve a dolog technológiai bravúrjáról és tökéletességéről. ” – írja a program egykori főszerkesztője, aki ekkor már a CNN moszkvai tudósítója. A szovjet fővárosban ekkor még csak egyetlen szállodában – a Savoyban – nézhették a külföldiek a műsort (Loory, 1989: 171).

A távközlési műholdaknak köszönhetően – az 1980-as nyitóadásban hat hatalmas műholdvevő tányér uralta a megkülönböztetett lendületű bemutatkozást – a faluvá zsugorodott glóbusz információs szupersztrádáján száguldó híradók, tudósítások a nyilvánosság hatalmi eszközeinek új arzenáljaként jeletek meg.

Turner a program felavatása kapcsán adott nyilatkozatában a televíziózás megnövekedett jelentőségét pusztán szóhasználatával is, „fegyver”-ként jellemezte:

„Többre vagyok képes ma a kommunikációval, mint amire hajdani hódító hadvezéreknek lehetőségük nyílt (...) Az elmúlt 25 esztendőben a társadalom számára fontos értékek hanyatlásának ösvényén egyik útikalauzunk éppen a televízió volt. Az a szándékom, hogy ezt a folyamatot visszafordítsam, mielőtt még túl késő lenne” (Waters – Coppola – Wilson – Smith – Wilson – Howard, 1980: 66).

Turner valójában előbb létrehozott egy újtipusu televíziós „közvetítő eszközt” – médiumot – majd hozzá épített egy információs hálózatot, amely minden eddiginél jobban igyekezett kihasználni a televízió szolgáltató funkcióját. Merész újdonság volt, hogy a csatorna egyetlen témája: a hír, időtartama a végtelenített szolgálat, formája a lehetőségekhez képest maximális terjedelmű eredeti helyszínről származó élő adás. Mindehhez tucatjával toborozták az egyetemekről, főiskoláról frissen kikerült tehetséges fiatalokat, akik a gyors és állandóan ismétlődő technikai feladatokat – a robot türelmét kívánó aprómunkát – villámgyorsan végezték el a nagymennyiségű beözönlő képanyagon és a gépek mellett tanulták ki az elektronikus újságírást. Ezzel új foglalkozás született, a videó újságíró /video journalist/, akinek a kép nyelve eredendően fontosabb munkaeszköze lett, mint a hagyományos nyomtatott szó.

Az első igazi bizonyítási lehetőség a kezdés után öt hónappal adódott, amikor novemberben, Las Vegasban kigyulladt a világ legnagyobb szállodája a hollywoodi filmvállalatról elnevezett MGM. A helyi adó képének

bekapcsolásával azonnal mutatták a mentési munkálatokat, amelynek végén nyolcvanhárom halottról számoltak be. Karácsonyra majdnem megduplázódott az előfizetők száma /4.2 millió háztartás/. A tévéhálózatok egyre irigyebb munkatársai ekkor még a CNN rövidítést – Chicken Noodle Network– „Csirke Nudli Hálózatként” – ként csúfolták.

1981 végén az hozta meg az igazi nemzetközi exkluzivitást, amikor Varsóban december 13-án a Szolidaritás mozgalmának elfojtására kihirdették a rendkívüli állapotot. Ez természetesen teljes kommunikációs zárlattal járt, még a hagyományos hírügynökségi telexgépek is leálltak és minden nemzetközi kapcsolat megszakadt Lengyelországgal. A varsói televízióban a megszokott bemondó helyett egy egyenruhás férfi újra és újra felolvasta a katonai rezsim kiáltványát. Ezt a képet egy tévékészülékről rövidhullámú adó segítségével juttatták el Koppenhágába innen Rómába, majd műholdon Maine államba, ahonnan New Yorkba került, ahol kétfelé sugározták tovább Washingtonba és Atlantába, a CNN központi rendszerébe. Innen pedig eljutott minden amerikai előfizető otthonába. Az így élőben sugárzott lengyel képek alá angol fordítás került és a CNN amerikai nézői ugyanazt a képet láthatták, mint amit a lengyel nézők Varsóban (Whittemore, 1990: 223).

Tizenegy hónap kellett ahhoz, hogy az előfizetők száma 10 millió háztartásra növekedjen. 1982 februárjában a New York Times beszámolt arról, hogy Reagan elnök kénytelen volt egy kongresszusi felszólalás nyomán vizsgálatot indítani, mert Massachusetts demokrata szenátora, Paul E. Tsongas a washingtoni CNN stúdióban megtekintett egy videofelvételt és ezen feltűnt neki, hogy Salvadorban úgymond „civil ruhás tanácsadók” oldalán M-16 lőfegyverek lógtak, kezükben pisztollyal hadonásztak. Márpedig ahhoz, hogy a külföldi tanácsadók fegyvert vehessenek a kezükbe egy 1973-as törvény szerint minimum kongresszusi konzultációra kényszerült volna az elnök, de természetesen ez nem történt meg. Ettől a naptól kezdve megszűnt a „csirke nudli” gúnynév. Még ebben az évben Turner Fidel Castro személyes vendége

volt Havannában. A CNN itt rögzített interjújából kiderült, hogy Castro „amint történik valami rendkívüli a világban azonnal a CNN-re kapcsolja a készülékét” (Whittemore, 1990: 222).

A falklandi háború tudósításainak vizuális újdonsága a CNN képernyőjén született újjá. Itt vált gyakorlattá, hogy osztott képernyőn a brit és az argentin televíziók anyagát egyidejűleg két keretben de egy képernyőn mutatták, hol eredeti hanggal, hol pedig saját pártatlan vagy igencsak elfogult információs szövegekkel. 1985-ben pedig végleg magára vonta a világ figyelmét a CNN azzal, hogy január 28-án élőben közvetítette a Challenger űrhajó útnak indítását majd a kilövés utáni felrobbanását, amelyet a nagy amerikai hálózatok csak az esti híradókban felvételtől mutattak be. És amikor 1985-ben a TWA légitársaság gépét Beirutban síita muzulmánok foglalták el, a CNN műsorából kerültek szinte minden ország híradójába azok a képek, amelyeken látni lehetett, amint a 847-es járat pilótája előbb kimerülten közölte a toronnyal a fenyegetést, hogy „a terroristák egy utas kivégzésére készülnek ” majd azt is közölte, hogy a szörnyű esemény megtörtént. A CNN rövidítés ettől kezdve újabb becenevet kapott: Válsághírek Hálózat / Crisis News Network /. Ebben az évben, 1985. március 11-én került hatalomra Mihail Gorbacsov is és új tájékoztatási politikája a „glasznosztj” szinte belesimult a CNN által már kialakított gyakorlatba, ugyanakkor új „front” megnyitását tette lehetővé.

A kétféle olimpiai bojkott /1980 Moszkva és 1984 Los Angeles/ ellensúlyozására 1986-ban Turner kezdeményezésére szervezték meg a Jóakarat Játékokat Moszkvában. Ez ugyan Amerikában nem hozott nagy nézettséget, sőt veszteséget produkált, de bizonyította, hogy a televíziós műsor, mint diplomáciai közvetítő /mediátor/ egyszer és mindenkorra a televízióban is megszüntette a politikai és a sportműsor hagyományos kettéválasztásának gyakorlatát. (A moszkvai rendezvény amerikai viszonzására Seattle-ben került sor 1990-ben.) Ebben az évben történt az is, hogy Tripoli és Bengazi amerikai bombázását a CNN tudósítója a líbiai főváros egyik szállodájának erkélyéről

előben jelentette be, és ezt nézték a hálózati híradókat készítő amerikai televíziós újságírók is washingtoni idő szerint este 10.30-kor, fél órával a saját késő esti főhíradójuk kezdete előtt. Ekkor már a program főhadiszállása Atlanta külvárosából beköltözött a centrumba.

Az új székház nyolcadik emeleten hatalmas betűk hirdették „A VILÁG MINKET FIGYEL”. Ez azért volt igen pontos minősítés, mert valóban a „világ figyelméről ” lehetett csak szó, hiszen a nézettségi mutatók odahaza átlagosan nem lépték túl a hat százalékot. De elérkezett az 1989-es év, amely világszerte viharos változásokat hozott és rendkívüli lehetőséget teremtett a CNN számára is. Május 15 – e és 18 – a között zajlott Gorbacsov hivatalos látogatása Kínában. Erre 40 tagú CNN stáb utazott és bevihette az országba saját hordozható műhold tányérját, sőt sikerült engedélyt szerezniük hétnapos, 24 órás élő kapcsolatra. És Bernie Shaw, az egyik legnépszerűbb és legtapasztaltabb, egyébként színes bőrű, tudósító történelmi helyszínt választhatott. A műsorvezetői székét nem egy stúdióban, hanem a Nagy Falról elnevezett pekingi Sheraton szálloda kertjében helyezték el.

Mivel 1958 óta nem volt szovjet-kínai csúcstalálkozó, Gorbacsov hatalomra kerülése után két hónappal ezzel az utazással bizonyíhatta be, hogy valóban nyitás kezdődött a kommunista kül- és tájékoztatási politikában. Ezért aztán a kínai diákok éppen a gorbacsovi „nyitottságra” hivatkozva tüntetni kezdetek Peking főterén, abban a reményben, hogy személyesen is találkozhatnak a szovjet vezetővel. Ez természetesen nem sikerült, de Gorbacsov elutazása után a CNN – nek még egy teljes napig volt élő, műholdas kapcsolatra szóló engedélye. Így, ahol a CNN- t fogni lehetett, nem csak a tüntetést láthatták folyamatosan – meg a Szabadság szobor papírmásé változatát, amely félreérthetetlen utalás volt az amerikai demokráciára – hanem Shaw és munkatársai egy rögtönzött újságírói ötlet parádés kiaknázásával előben közvetítették a vitát a kínai hatóságokkal, akik természetesen ki akarták kapcsolni a képeket közvetítő műholdat, hogy a Tiananmen téren zajló

események közvetítését végre befejezhessék. A közvetítés csúcspontja – a felvonuló tankkal farkasszemet néző diák képe mellett – az volt, amikor az osztott képernyő egyik felében a pekingi eseményeket lehetett látni, a másik felében Atlantát, ahol a CNN főkoordinátora, Jane Maxwell, egy kínai fordító segítségével az alábbi szöveget olvasta fel:

„Mint a kínai Távközlési Minisztérium képviselője feletteseim utasítására közlöm önökkel, hogy Gorbacsov úr látogatása véget ért. Ezért a CNN köteles kikapcsolni a műholdra közvetítő berendezését és megszakítani az élő közvetítési láncot. Mr. Chou Yin Juing. Peking. Nyári időszakítás, május 20. 11 óra két perc ” (Whittemore, 1990: 290).

Amerikában péntek este volt, Pekingben szombat délelőtt. Idősebb Bush elnököt azonnal riasztották munkatársai, hogy magánbirtokán, Maine államban, Kennebunkportban nézze az adást. Az innen szerzett információk alapján hagyta jóvá az elnök a Fehér Ház által kiadott hivatalos tiltakozást a diákok védelmében. S mint később kiderült a Kremlben is a CNN adásából tájékozódtak Pekingben. A CNN munkatársának a szállodai személyzet elmesélte, hogy a tér környékén készenlétben álló katonák parancsra vártak, amely nyilvánvalóan csak a közvetítés befejezése után születhetett meg. A tüntetés teljes, véres felszámolása június második hetében zajlott le. A „polgárháborús helyzetbe” keveredett hírtelevízió jelenlétének és befolyásának totális érvényesüléséhez érkeztünk el.

Amikor 1990. június 18-án újra a Newsweek címlapjára kerül a tizedik születésnapját ünneplő CNN, már nem Ted Turner képe jelenik meg – erre két évvel később kerül sor, igaz ezúttal a Time első oldalán, mint a hagyományos „év embere” címlapfotó alanya – hanem néhány fontos, élőben közvetített eseményre utaló jelenet. A 11 fotóból öt – a kivégzett Ceausescu közelije, a tankkal farkasszemet néző diák Pekingben a Tienanmen téren, Gorbacsov amint Reaganal tárgyal, a berlini fal lebontása, és Vaclav Havel portréja –

közvetlenül utal a szocialista tábor felbomlásának eseményeire, amelyeknek már valóban a nagyvilág is szemtanújává válhatott elsősorban a CNN élő közvetítéseinek köszönhetően. A cikk címe is kézenfekvően ez: „A CNN globális faluja”. A tíz esztendő fejlődést összehasonlító adatok bizonyítják legjobban, hogy a televízió a „globális faluban” most már valóban élőben is bármikor képes „háborúba menni”. 1980 és 1990 között a mutatók közül a műsoridő adata volt az egyetlen változatlan: heti 168 óra, és benne a reklám is óránként 12 perc.

Az alkalmazottak száma közben 300-ról 1700 főre nőtt, a potenciális nézőszám az amerikai 2.2 millió helyett 53 millió háztartás a világ 84 országában. Az amerikai adat szerint Magyarországon ekkor a közösségi kábelrendszernek köszönhetően 30 ezer háztartásban látták a műsort. A World Report-ba pedig az akkor egyetlen magyarországi magántévé társaság a Nap Tv készíthetett anyagokat és az MTV Napkelte című műsorában bemutathatta a cserében kapott nemzetközi tudósításokat. Az éves költségvetés 30 millió dollárról 200 millió dollár nőtt, és hosszú évek vesztesége után 1990-ben 100 millió dollár feletti nyereséget könyvelhetnek el. Induláskor 7 amerikai és két külföldi /Róma és London/ tudósítói iroda volt kapcsolható Atlantába, 1990-re összesen 26. (Waters, – Coppola – Smith – Wilson – Howard, 1980: 58-66 és Whitemore, 1990: 301). A CNN a világpolitika formálóinak közvetlen forrásává vált, ugyanakkor mindaz az újdonság, amit elsőként képviselt a hírtelevízióval csak egy része volt annak, amit e tíz esztendő alatt technológiai, nézettségi és tartalmi változásainak köszönhetően a „televíziós jelenséget” társadalmilag újrapozícionálta. Mindez a szocialista tábor felbomlásának eseménysorához köthető a legszemléletesebben ezért érdemes visszatérni a nyolcvanas évek közepéhez majd 1989 történelem -fordító eseményeinek a televíziózással kapcsolatos részletes elemzéséhez. Már csak azért is, mert a kínai diákok lázadásáról tudósító televízió ebben az évben jut el odáig, hogy a világ több pontján valóságos „médiaháborúk” „helyszínévé” váljon.

6.2. „Az üzenet maga a média ”

Általában a televízió történetében minden jelentős tartalmi, szervezeti változás összefüggésben van egy technológiai ötlet tökéletesítésével, újdonságával vagy kiteljesítésével, amelynek köszönhetően a televízió a politikai kommunikáció kiszolgálójából irányítójává is válhat. Ez történt a CNN esetében. De van olyan is, amikor a sugárzott kép tartalma mellett már önmagában a korszerű technológia válik kellemetlenné a hatalomnak.

A második világháború alatt zajló „rádióháború” már jelezte, hogy van egy olyan eszköz, az ún. „világvevő rádió ”, amelynek az ellenség táborából érkező üzenetét hagyományos autokrata eszközökkel nem lehet feltartóztatni. S amit Európa megszállt részeinek jelentett a BBC beethoveni szignálja, De Gaulle Londonból rendszeresen sugárzott nazális szónoklata – ezek a látszólag jelentéktelen akusztikai elemek – automatikusan „metatartalom” hordozóivá váltak attól, hogy az újságírás elektronikus változata új játékszabályokat hozott.

Churchill 1946. március 5-én híres fultoni beszédében először ejtette ki a száján a „vasfüggöny” szót és a korábbi szövetségesekből rövidesen „hidegháborúban” álló két ellenséges világrendszer lesz, amelynek egyik legfontosabb fegyvere a „fellazításnak” nevezett propaganda eszköz, amelyet nélkülözhetetlennek hittek egészen 1989-es változásokig, amikor végül a szocialista tábor felbomlása és a szembenállás megszűnése már értelmetlenné és feleslegessé tette. A rádiós hang, majd televíziós kép előbb csak az elzárt „határokon csurog át ” és üzen a másik világ másfajta nyilvánosságának értékeiről.

De később a baráti szövetségben álló keleti blokk televíziós műsorában megjelenő „minta” válik jelentős bomlasztó erővé. A szocialista országok televíziós műsorai Gorbacsov 1985-ös hatalomra kerülése után lépésről lépésre egymást „fellazító” képeivel járulnak hozzá előbb a merev tájékoztatáspolitikai gyakorlat lazulásához, majd az ideológia tézisek összeomlása után az egész

rendszer széteséséhez. Gondoljunk csak azokra a képekre, amikor Gorbacsov a parlament ülését „élőben közvetítő” a televíziós nyilvánosság segítségével igyekszik meggyőzni az összeomlás szélére jutott birodalom politikusait a változások elkerülhetetlenségéről és eközben a korábban kiátkozott, és emigrációba kényszerített Nobel–díjas fizikus, Alexej Szaharov, hogyan száll vitába a birodalom addig kritizálhatatlan első emberével.

A szocialista országok rendszerváltásának dominószzerű eseménysorozata a televíziós műsorfolyamban minden alkalommal nem csak az adott ország belpolitikai életét formálta. Sokkal inkább a korábban elképzelhetetlen fordulatokról készített tudósítások „vizuális fertőzése”-ként is erősítik a térség eseményeinek láncreakció jellegét. Íme e folyamat legfontosabb láncszemei:

- az NDK állampolgárok menekülése Ausztriába a magyar határ megnyitásakor /1989.09.10./,
- a berlini fal lebontásának eufórikus képei /1989.11.09./,
- Todor Zsivkov bukása Bulgáriában /1989. 11. 10./,
- a csehszlovákiai „bársonyos forradalom” nyilvánosan is követhető fordulatai: a diáktüntetésének brutális szétverése Prága szívében majd másnap a hatalmas tiltakozó nagygyűlés élő közvetítése /1989. 11. 16 –17./ (Vö. Ripp Zoltán, 2006: 499-502).

Ezekről az eseményekről a korábbi elhallgatás politikájával felhagyva már folyamatosan a többi szocialista ország állami televíziói is beszámolnak, és ami az egyik országban látható, az kétségtelenül hozzájárul ahhoz, hogy mi történik a másokban. Ami pedig az események feldolgozásának formáját és módszereit illeti mindenütt tapasztalható:

- a híradó és aktuális műsorok burjánzása és műsoridejük növekedése,
- a titkos vagy illegális formában rögzített eseménytudósítás, amely szinte lépésről lépésre alakul át és válik félig vagy egészen legálissá úgy, hogy a

porgramok már nem intézményi keretek között, hanem saját „vállalkozásként” készülnek, előrevetítve egy független televíziós műsorpiac kialakulásának lehetőségeit,

- a televíziós műsorszórás határokon, átcsergő és átlopakodó folyamatának további terjedése elsősorban a műholdas adásvétel bővülésével és az így látható tartalom hatásának növekedésével.

Mindezeket megkoronázza a kronológiájában legkésőbbi romániai „karácsonyi forradalom” tévétörténeti eseménysorozata, amely minden korábbinál plasztikusabb példa arra, hogy a televíziós befolyás milyen bonyolult domináns erővé válhat. Ráadásul itt a két szomszédos ország: Magyarország és Románia rendszerváltása szorosan összekapcsolódik az alkotmányos változásokkal párhuzamos „médiatorradalommal” is.

6.2.1. A „forradalom ” a televízióba megy

1989 karácsonyának hetében a földrajzilag határos két ország válik olyan közös kommunikációs mezővé, amelyben bebizonyosodott, hogy a televíziózás és a társadalom viszonyában az utóbbi forradalmi változásainak köszönhetően az előbbi minden eddiginél közvetlenebb hatást gyakorol az események végkifejletére. A televíziós intézmény és műsora nem csak krónikása, hanem helyszíne is lesz a konfliktusnak, beteljesítve a McLuhani metaforát: a „médi maga az üzenet”; sőt a tartalmi változások és formai újdonságok kiteljesedése miatt e szimbólum szórendje is joggal változtatható meg, így: „az üzenet maga a média”.

A tizennyolc évvel korábbi eseményekre 2008–ben visszagondolva József Attila 1937. januárjában született és azóta szállóigévé vált két sorának üzenete visszhangzik:

„*Te jól tudod, a költő sose lódit: /Az igazat mondd, ne csak a valódit*”
(József Attila, 2005: 475).

És bár a költő itt csupán alkotói ars poetikájának morális alapállását fogalmazta meg a Thomas Mann Budapesti üdvözlő soraiban, metaforája nagyon is érvényes a televíziós látvány által közvetített valóság s a közvetítés mögötti események igazságtartalmával összefüggő, láthatatlan ellentmondás érzékeltetésére.

Miközben a valóság szinte minden eleme ismert, az igazság egyes részletei csak hosszú évek után, töredékesen derültek ki, ha egyáltalán kiderültek. Mert mint látni fogjuk olykor az események formálásában – legalább is egy jó ideig – minden eddiginél nagyobb szerephez jutó televíziós látvány is hozzásegített ahhoz, hogy ne csak a történelmi mércével mért igazságot lehessen eltitkolni, hanem az aktuális események egyes tényeit és végkimenetelüket befolyásoló, sőt irányító szereplők tevékenységének valóságos indító okait és kapcsolatrendszerük összefüggéseit.

A romániai változások fordulópontja a temesvári felkelés volt, amelynek előzménye, hogy 1989. november 28-án a városi törvényszék koholt vádak alapján Tőkés László református lelkészt és családját száműzetésre ítélte. December 16-án a lelkész lakásánál meg is jelentek a titkosszolgálati emberek, hogy az ítéletet végrehajtsák, és egy szilágysági faluba kísérik az akkor már az egész rendszernek ellenálló csoportosulás nemzetközileg is ismert emblematikus alakját. De addigra a szimpatizánsok élő láncsal védték a Tőkés parókiát s a tömeg egy része az Opera térre vonult, ahol minden eddiginél nagyobb rendszerellenes tüntetés alakult ki. Ezt a rendőrség brutális fegyveres beavatkozással szétverte, a halálos áldozatok száma száz körül volt és több százan megsebesültek (Ripp Zoltán, 2006: 504).

Ceausescu – a helyzet súlyosságát alaposan félrebecsülve – december 17-én bejelentette, hogy átveszi a hadsereg parancsnokságát majd elutazott előre

bejelentett hivatalos iráni látogatására. A tüntetések egyre nagyobb méreteket öltöttek, mert elterjedt, hogy a titkosrendőrség, a Securitate Temesváron elképesztő vérengzést hajtott végre.

A tévéhíradók világszerte sugározták a halottasházban meztelenül megtalált, megcsonkolt holttestekről készült felvételek szörnyű képsorait. Az igazság és valóság konfliktusának átütő bizonyítékává vált ez a képsor, amelyről később kiderült, hogy nem valóságos áldozatokat mutatnak, hanem a hullaházba korábban bekerült holttestekről készítettek felvételeket azzal a céllal, hogy bizonyítsák a Securitate brutalitását.

Ceausescu kénytelen volt félbeszakítani iráni tárgyalásait és december 20-án visszatért a román fővárosban, majd azonnal egy televíziós beszédben igyekezett cáfolni a tüntetéseken feltört panaszáradat megalapozottságát. A beszéd azzal fejeződött be, hogy másnapra, a Központi Bizottság épülete elé hívta híveit, hogy a rendszerbarát ellentüntetéssel bizonyíthassa: ura a helyzetnek és hatalma megingathatatlan. A 20-ai televíziós beszédében már nyíltan utalt arra, hogy szerinte a belső erők bomlasztó tevékenysége külföldi támogatásnak is köszönheti erejét. Ez a frazeológia /1956 illetve 1968 örökségként/ általában a nyugati – értsd „kapitalista” – fellazítás tájékoztatási módszereinek hívószavai közé tartozott. Ezúttal azonban már nem ezt a korszakot hivatott „leleplezni”, hanem egy folyamat végső fázisát ismerte el, azt, amiről akkor már az egész világ beszélt.

Ez pedig nem más, mint a szocialista világrendszer felbomlási folyamatának egyik tartós és egyre nagyobb hatású kísérő jelensége, lényegében a „rádióháború” televíziós folytatása. Ahogy erre már korábban utaltam a tájékoztatási politika anomáliáit /elhallgatás, uniformizált sajtóirányítás stb./ a nyugati, „ellenséges” országok külső fellazító tevékenységével igyekeztek magyarázni. Az 1980-as évek közepétől azonban ez az érvelés már önmagában is „féloldalas” volt, hiszen az egyes szocialista országok belső ellenzéki csoportosulásainak „a második nyilvánosságban” megjelenő publikációi, még

titkos terjesztéssel, de gyökeresen új helyzetet teremtettek. A korábban már elemzett külföldi „fellazítás” helyébe lépett tehát a politikai élet liberalizációjához tartozó, a kettős nyilvánosságot még meg nem szüntető gyakorlat, amelynek érvényesüléséhez szervesen hozzátartozott, hogy a hivatalos nyilvánosság elhallgatási mechanizmusa fokozatosan lazult fel, és a szocialista országok önfelszámolási folyamatában hatásos eszközzé váltak a határokon már fel nem tartoztatható televíziós műsorok. És így vált a „televízió háborúba megy” jelenség különösen érdekes példájává a romániai és a magyarországi televíziós műsorfolyam kölcsönös „határátlépése”/ (Vö. Forradalmak élő adásban – német dokumentumfilm. /Ld.: filmográfia).

Már a Magyar Televízió képernyőjén látható, hangnemében és tartalmában egyre jobban változó műsorának pusztán léte is évek óta problémákat okozott a román vezetésnek. 1985-ben az akkori erőviszonyoknak megfelelően Romániában a megcsönkített műsoridő aktuális programjainak aránytalanul nagy részét a Kondukátor nyilvános szerepléseivel foglalkozó tudósítások töltötték ki. Eközben a Magyar Televízió Híradója mérsékeltebb hangnemben és alkalomszerűen, viszont a Külpolitikai Szerkesztőség Panoráma című riportműsora radikális, és konfrontatív stílusban folyamatosan minden fontos romániai eseményt napirenden tartott, megkülönböztetett figyelmet szentelve Tőkés László ellenzéki tevékenységének és személyes sorsának. Mindez elviselhetetlen belpolitikai nyomást jelentett a szocialista országok közül utolsóként még hatalmát formálisan őrző romániai kommunista berendezkedésnek (Kárpáti, 1989).

A szegedi Délmagyarország című lap munkatársa írt alapos elemzést arról, hogy a „fellazításnak” ez a sajátos formája, immár nem a két világrendszer, hanem a két szocialista ország napi gyakorlatában hogyan alakulhatott ki és milyen következményekkel járt:

„Az 1988-tól mind aktívabban jelentkező hatalmi politikai reformerőknek óhatatlanul szükségük volt egy ilyen, a régióra tekintő, közvetlenül ható, ugyanakkor hagyományos és mindenki által közérthető szabadság fogalmakkal operáló külpolitikai műsorra. Mert reformsziget voltunk, fel-felsejlett egy vesztünkre ágáló sztálinista kis Trianon rémképe. Terjeszteni a reformot? Az első lépés a határon túli magyarsághoz vezet, északra, délkeletre, amely mint magyar politikai tényező funkcionál már ekkor. Ők onnan védnek bennünket; ugyan, ki merne beavatkozni, hátában több százezer, netán milliányi „partizánnal”. A hétfői adásokat milliók nézték a határokon túl. Nézték, hogyan kapják a bálványok a jól irányzott pofonokat. Szembesültek. és megfertőződtek. Azt hallották például Temesváron, Aradon és Nagyváradon, hogy Ceausescu a kor gonosza. A Panorámából látták ilyen nyíltan először és ennyire közelről. A bálvány, aki nemhogy bírálható, de... ” (Darvasi, 1990: 4).

Ez a „de” szócska annak a pszichés pokolgépnek a ravasza, amely pontosan jelzi, hogy a „televíziós fegyver” bármikor elsülhet. A temesvári események a bukaresti tévészékház elfoglalásáig a romániai karácsonyi forradalom első szakaszaként értékelhetők. A „hadviselő televízió” számára mégis ez utóbbi esemény és az azt követő fejlemények jelentik az igazi fordulópontot.

E gondolatmenet nyersanyagául szolgáló tényekhez, az „élő” adásokat rögzítő videó anyagokon kívül, nélkülözhetetlen forrást jelentett a Magyar Távirati Iroda bukaresti tudósítójának, Oltványi Ottónak és Tamásnak kitűnő riport kötete, amelyben a szerzők külön felhívják a figyelmet arra, hogy más szocialista országgal ellentétben /pl. Lengyelország és Magyarország/ Romániában a prágai és berlini változások hírei a szokásos elhallgatási mechanizmusnak köszönhetően megközelítőleg sem olyan hatásúak, mint a bulgáriai változások.

„Ennek egyetlen oka van: a szófiai személycsere s annak kieroszakolási módja vizuálisan is hat az ország középpontjának milliányi lakosára, hiszen a bolgár televíziót lehet fogni Bukarestben. Zsivkov bukása jelképes is, hiszen mindenki tudja, hogy a szocialista

országok vezetői közül Ceausescut a bolgár pártvezérhez fűzte a legmélyebb barátság” (Oltványi, 1990: 49).

A december 21-ei bukaresti nagygyűlésen a tömeg látszólag a szokásos és bevett koreográfia szerint vonult fel. Ekkor még a vezetés azt hitte, hogy ezek az emberek, valóban azért vannak itt, hogy a pártot és a diktátort dicsérő transzparenszekkel és szavalókóruossal bizonyítsák, hogy a rendszer továbbra is erős, vezetője pedig ura a helyzetnek. Nyilvánvaló, hogy Ceausescut hazaérkezése után vagy szándékosan félrevezették vagy éppen a korábbi megszokott mechanizmusok működésének köszönhetően teljesen tájékozatlan volt a kialakult krízishelyzet súlyosságáról, a megváltozott belpolitikai erőviszonyokról. Mindenesetre tény, hogy a televízió élő adásában közvetített országos nagygyűlésen látszólag zavartalanul és eltökélten kezdi meg szokásos közhelyekkel zsúfolt és hadonászásokkal kísért szónoklatát.¹⁶

Oltványiék könyve felhívja a figyelmet arra a különös mozzanatra, hogy nem pusztán a tömeg kiabálása, hanem egy robbanás szakítja félbe a szinte már magából kikelve üvöltöző diktátort (Oltványi, 1990: 54).

Azt még a televíziós közvetítésben közelképen lehet látni, ahogy a teraszajtó mögül kirohanó testőrnek kétszer is figyelmeztetnie kell az ijedtében amúgy is hirtelen elnémult Ceausescut. Szavai nem ismertek, de joggal feltételezhető, hogy azonnali visszavonulásra szólítja fel főnökét, aki tehetetlenül és csodálkozva járhatja körbe rémült tekintetét. Ebben a pillanatban megszakadnak az élő képek és ezután percekig csak egy felirat látható: EGYENES ADÁS, majd mintha mi, sem történt volna, az előzetesen kiadott program szerint folytatódott a műsor.

A magyar nézők ezt a szokatlan incidenst csak az esti Híradóban láthatták először egy összefoglaló tudósításban a hozzá illeszkedő, megszokott bemondói

¹⁶ (http://www.ceaurescu.org/ceaurescu_media utolsó letöltés: 2007. 07. 02.)

szöveg kíséretében és besorolhatták azon, hetek óta sugárzott rendhagyó fejlemények közé, amelyek beszámoltak a szocialista országokban a „dominó kockák” dőléséhez hasonlítható összeomlás naponta látható televíziós krónikájának epizódjairól számoltak be.

A romániai „élő” közvetítésnek ez a valóban rendhagyó mozzanata jelenti a „televíziós jelenség” funkcióváltási folyamatának fordulópontját. Hiszen végül is teljesen mindegy, hogy milyen megfontolásból és kinek a döntésére, de példátlan eset zajlott le a nézők szeme előtt:

a román nemzeti televízió közvetítését irányító személy úgy döntött, hogy az ügy érdekében biztonságosabb, ha nem látszik, mi történik a téren, minthogy folytassák a közvetítést. Korábban ilyen párperces szünetre nem volt példa a román televíziózás történetében.

A fordulat pedig a nézőnek érdemben ezt jelenti: az államfő által szervezett nyilvános eseményen belefojtották a szót a diktátorba. Akkor még kevesen sejtették, hogy ebből ámokfutássá változó végzetes, kényszerű menekülés lesz. De ez a pár másodperces képsor is bizonyíték arra, hogy ezúttal a kommunikációs eszköz az eseményekbe közvetlenül beavatkozott és ezúttal nem csak ábrázolja a történeteket, hanem elsősorban magának az eszköznek a közvetlen hatalmi funkcióját bizonyítja, miközben a látható és a metaüzenet együttesen és közvetlenül járul hozzá az események további eskalációjához. Mivel maga közvetítési forma is rendhagyó tévétörténeti epizód, ezért érdemes mintegy „kinagyítva”, részletesen nyomon követni a december 22-i fejleményeket.

Oltványiék tekinthetők a legmegbízhatóbb forrásnak arról, hogy hogyan került az események középpontjába a bukaresti televízió épülete. Domokos Gézának, a Kriterion Kiadó igazgatójának felhívására a tüntető tömeg elindult, hogy kiszabadítsa a hat hónapja házi őrizetbe kényszerített neves román író, Mircea Dinescut, aki ezt a büntetést azért kapta, mert a Liberation című francia lapnak adott interjújában név szerint bírálta Ceauscescut. Már a lakása előtt, az

utcán találkoztak vele, rövid vita alakult ki arról, hogy a menet milyen céllal folytassa útját. Sokan azt javasolták, hogy mivel a diktátor és feleségének sorsa ismeretlen, folytatódjon a tüntetés az ő házuk előtt, de Dinescu rögtönözve ugyan mégis eredeti ötlettel állt elő: „Vonuljunk a Televízió épületéhez.”.

Michaela Cristea, a Román Televízió egyik munkatársa, aki végig az épületben tartózkodott így idézte fel alig több mint három hónappal később a váratlan és példátlan fordulat részleteit:

„Minden az utcán kezdődött. Hallottuk a zajt, ahogyan a tömeg jön a Központi Bizottság épülete felől. Reméltük, hogy hozzánk jönnek, hogy mi legyünk először szabadok. Szerencsére így történt. Bejött a tömeg az udvarba, majd elfoglalták az adás stúdiót, a 4-est. Ion Caramitru, színész mondta el az első néphez szóló felhívást. Fantasztikus volt látni az összes hivatalos személyiséget, ahogy átálltak az egyik oldalról a másikra” (A televízió velünk van, 1990: 87-88).

A fordulat általánosabb jelentőségét Oltványiék így foglalják össze:

„Stratégiai értelemben ez a forradalom győzelmét jelentő, létfontosságú döntés. Dinescu ugyanis ebben a zavaros pillanatban is jól látja, vagy kivételes ösztöne megérzi, a televíziót el kell foglalni. Amennyiben ugyanis innen irányítani tudják a továbbiakban a küzdelmet, akkor egyrészt megnyerhetik maguknak a népet, másrészt Bukaresten kívülre dobhatják át a forradalom lángját, és fontos információkkal láthatják el a kommunikációs nehézségekkel küzdő és az átállás lelki gyötrelmeitől kísért hadsereget is. Éppen ezért tartható a televízió elfoglalásának terve a forradalom legnagyobb és legzseniálisabb stratégiai lépésének” (Oltványi, 1990: 75).

Így válik a bukaresti televízióból sugárzott élő adás tömegkommunikációs szempontból is rendkívüli folyamattá, amelynek jelentőségét legfrappánsabban a műsort látva az utca népe fogalmazza meg: „A televízió velünk van”. Ez a mondat lényegében a nagygyűlés utáni utcai összetűzések egyik döntő jelszavának – „A hadsereg velünk van” – aktualizált változata.

Üzenete eredetileg „csak” a nézők tájékoztatását szolgálta volna a televíziós program megváltozott szelleméről. És ez sem kevés annyi év hazugságáradata és elhallgatásai után. Az események alakulása rövidesen azt bizonyítja, hogy a befogadók többsége – tehát bárki, aki nézi az adást – bármelyik oldalon álljon is, átalakul valóságos vagy potenciális stratégiai fontosságú résztvevővé, ha úgy tetszik egyfajta forradalmár - aktivistává. És az így látható üzenetek elképesztő gazdaságú kavalkádjában alakul ki egy új tartalmi elemektől zsúfolt és ezért megváltozott minőségű tömegkommunikációs helyzet:

a televízió közvetítő, befolyásoló eszközből eseményformáló „fegyverré” válik.

Mindez anélkül történik, hogy megszokott tükröző, tájékoztató feladatát szüneteltetné és ez az a változás, amely képessé teszi arra, hogy a „negyedik hatalom” funkcióját minden eddiginél erőteljesebben gyakorolhassa.

6.2.2. Tévéhíd Bukarest és Budapest között

Az előzetesen kiadott program szerint az MTV1 az ekkor még hagyományos kora délutáni adásszünet helyett, eredetileg reggel nyolctól éjfélig tartó folyamatos adás sugárzására készült.¹⁷

De a parlamenti közvetítés miatt beiktatott műsoridőre nem volt szükség, mert az ülészak már előző nap befejeződött. Ha nem így történik, aligha képzelhető el az a tévétörténelmi fordulat, amely a fent leírt jelenség

¹⁷ Az 1989-es magyar televíziós közvetítés spontánul kialakult első szakaszának – 14.00 és 18.00 óra között egyszemélyben voltam vezető szerkesztője, mint az MTV1 intendánsa. Később a Lebonyolítási Osztály aznapi műsornaplójáról másolatokat készítettem, amelyek ma is tulajdonomban vannak. Ez a dokumentum a forrása a pontos adatoknak és információknak a képernyőn sugárzott műsorról.

kibontakozásának két szomszédos állami televízió műsorában teremt lehetőséget hosszú órákig tartó élő adás keretében.

A délelőtti műsorok befejezése után a délutáni adás a pénteki struktúrájának megfelelően a szokásos formában: a bemondó által felolvasott, többnyire csak fotókkal kísért első híradással kezdődött volna. A Kossuth Rádió híreit hallgatva az MTV vezetése először úgy döntött, hogy a Híradó első kiadása a megszokott 19.30 – as kezdéssel legyen olyan hosszú, amilyenre csak szükség van. És részletesen dolgozza fel a szomszédos országban zajló események fejleményeit és ismert háttérét, illetve politikai és társadalmi visszhangját.

Közben azonban az MTV székházában a zártláncú rendszer monitorjain a televízió dolgozói egyre nagyobb létszámban nézték döbbenet, hogy mi zajlik a bukaresti televízió adásában, amely lényegében a 4-es stúdió illetve egy az épület főbejárata előtti utcarészlet eseményeit közvetítő programból állt. Ez adta az ötletet, hogy a Postával folytatott rövid konzultáció majd némi belső vita után a televízió vezetése új döntést hozzon és ezt a Kossuth Rádió legközelebbi híradásában be is jelentette: a Magyar Televízió egyes programján a TV-Híradó rendkívüli kiadásban számol be a romániai eseményekről.

December 27-én, az akkori bukaresti magyar nagykövet, Szűts Pál, a forradalom „nyilvános főhadiszállásává” vált 4-es stúdió első „külföldi” vendégeként, elégedetten említette meg, hogy a budapesti külügy-minisztériumon keresztül tett javaslatuk nyomán a Magyar Televízió igen gyorsan rákapcsolódott a bukaresti adásra. Így tehát december 22-én délután 14 órai kezdéssel sajátos tévéhíd alakult ki a két ország között.

„Romániában futótűzként terjed el a hír, hogy rövidesen a Magyar Televízió is átveszi a közvetítést, és így a világ, gyakorlatilag a történelemben először, egyenes adásban látja egy kialakuló forradalom félelmetes, de végül is győzelmes eseményeit” – emlékeztek Oltványiék (U.o.: 76).

Az úgynevezett „adásnapló” adatai szerint az első „élő” műsor a TV Híradó főszerkesztője, Aczél Endre moderálásával az egyes program bemondófülkéjéből zajlott. Nem volt semmiféle forgatókönyv vagy adásmenet. A közvetítés anyagának bázisa a bukaresti élő adás képének egyidejű bekapcsolásából állt. Aczél mellett végig ott ült az Erdélyben született Nemlaha György, aki élőben fordította a fülhallgatójára érkező szöveget (Aczél, 1990). Ezt egészítették ki hírügynökségi anyagok, illetve a TV-Híradó szerkesztőségében az esti adáshoz már elkészült és folyamatosan új részletekkel frissített riportok.

Az első adás 65 percig tartott majd kényszerű szünet következett, amely alatt a nézők a kapcsolásos program folytatását ígérő feliratot voltak kénytelenek 27 percen keresztül nézni. Ezután ismét 88 percen keresztül egy újabb rögtönzött adás következett – ennek során már részletes beszámoló lehetett hallani a diktátor helikopteres meneküléséről. A Péntek délután című rendszeres műsor /Téka – Évgyűrűk – Ablak/ előre elkészített programját megváltoztatták. Helyette az Ablak szerkesztősége és stábja a Híradóval együttműködve vette át a bemondófülke funkcióját és 122 percen keresztül számolt be a romániai eseményekről, a magyar és nemzetközi visszhangról a meg lévő rögzített információkat ismételve és friss értesüléseket illetve összeállításokat sugározva. A Híradó a szokásos időben kezdődött, de 30 perc helyett 80 percig tartott. Amint végetért Baló György irányításával a késő éjszakáig a Napzárta című „élő” műsor folytatta a romániai események bemutatását a TV2 programjában. A közvetítés első napjának talán legizgalmasabb része az volt, amikor a bukaresti 4-es stúdióban kialudtak a lámpák és az élő kép helyett egy órára csak a *Szabad Román Televízió* felirat volt látható. De csodálatos módon a hangkapcsolat nem szakadt meg és ennek köszönhetően behallatszott az adásba az előcsarnokban kibontakozott dulakodás, harc zaja és a sötét képernyőről kétségbeesett fohász a néphez:

„Hagyjátok ott a munkahelyeteket! Gyertek! Az épületet kell védeni! Ha elbukunk, elbukik a forradalom! Most vagy soha! Győznünk kell! Gyertek, vegyetek körül minket! Segítsetek! Segítsetek!” (Oltványi, 1990: 93).

Ez volt az első nap rögtönzésektől zsúfolt menetrendje a két budapesti tévécsatornán. A következő hat napban tervezett mintegy háromórányi hírműsor (Hírek, Híradó) helyett az MTV összesen legalább negyven óra híryanagot közvetített. /Ebbe természetesen bele értendő minden információ, ami ezekben a műsorokban adásba került az egyéb nemzetközi és hazai eseményekről/.

A két csatorna átlagos, együttes műsorideje ebben az esztendőben heti százharminc óra volt.

A spontánul született tévéhíd több ponton létfontosságúvá vált. Erdélyben is sokan a TV 1-ből tudták meg az első biztató híreket Tőkés Lászlóról és családjáról. Még december 22-én a TV2 elvállalta, hogy az országban kialakuló segélymozgalom információit nyilvánosan koordinálja.

A forradalomnak tehát lényegében két műsora is volt, egy Bukarestben egy pedig Budapesten, itt két csatornán. A forradalom civil- és egyenruhás vezérkara gyakorlatilag folyamatosan a Román Televízió épületében tevékenykedett, és ebből bőségesen jutott látható akció az élő adásba is, amelyet mindkét országban nyomon követhettek a Magyar Televízió műsorában, Romániában természetesen csak a határ mentén.

A román adásban az éppen ügyeletes bemondó különféle információkat és közleményeket olvasott be, majd egyik pillanatról a másikra megdöbbenő bejelentéssel állt elő: bocsánatot kért a nézőktől mindazért a hazugságért, amit évek során „kénytelenek voltak elmondani”. A stúdiótér fokozatosan benépesült, sok olyan értelmiségi, művész jelent meg, akik korábban el voltak tiltva a televíziós szerepléstől. Hamarosan érzékelhető vált, hogy lényegében mindenki, aki úgy gondolta, hogy mondanivalója van vagy személyesen kíván részt venni, az szabad bejárást kapott és felbukkanhatott a rögtönzött műsorban.

Különleges alakzatban, mintegy „elektronikus oltárképet” alkotó csoportosulás alakult ki a stúdióban álló asztal mögött és körülötte. A szereplők szinte egymás szavába vágva mondták el üzenetüket a nézőknek. Megjelentek az ortodox egyház vezetői, köztük a patriárka, aki arra hivatkozott, hogy személyes jelenléte önmagában bizonyíték arra, hogy a televízió végre szabad. Többször látható volt, amint a képbe beugró egyik asszisztens és Mircea Dinescu megpróbál valamiféle rendet kialakítani a szereplők viselkedésében és megszólalásában. A képernyőn keresztül hívták be az épületbe Ion Iliescut, az ekkor már a hivatalos hatalmat gyakorló Nemzeti Megmentési Front vezetőjét, hogy ha jónak látja, onnan szervezze a forradalmat. Egy magasrangú tengerésztiszt kék egyenruhában parancsmegtagadásra és átállásra biztatta egykori katonai iskolás osztálytársait. A légierő egy tisztje bejelentette, hogy a forradalom oldalán állnak és ezt a nyilvánosságot felhasználva kérte a botevi katonai támaszponton állomásozó kollégáit, hogy ne vegyenek részt a harci cselekményekben, hanem készítsék fel a repülőgépeket a tárgyalásokhoz szükséges személyek szállítására. Rövidesen felbukkant a stúdióban a Nemzeti Megmentési Front vezetője, Ion Iliescu oldalán az akkor kevésbé ismert későbbi miniszterelnökkel, Petre Romannal. Szokatlanul derűs hangulatú rögtönzött beszédben számolt be arról, hogy személyes erőfeszítéseinek köszönhetően kedvezően alakul a hadsereg és a forradalom viszonya. Majd felszólította a titkosszolgálat, a Securitate vezetőit, hogy váljanak le a bukott vezetéstről.

Közzétették a Ceausescut menekítő Dacia rendszámát, és bemutattak egy, a tévé épületében talált időzített robbanó szerkezetet, ezzel is felhasználva a lehetőséget, hogy tanácsot adjanak, hogyan kell hatástalanítani, ha bárhol másutt hasonlóra bukkannak.

Az utcai harcok terjedése nyomán a helyzet rövidesen kritikussá vált a román rádió épületénél is. Ezzel egyidőben a televízió 4-es stúdiójából kéri a

nézőket, hogy induljanak el otthonról, és a testükkel védjék meg az épületet, amelynek környékén egyre hevesebb összetűzések zajlanak lévén, hogy addigra a diktátort támogató erők is felismerik a televízió épületének és műsorának számukra kedvezőtlenül alakult, hátrányos stratégiai jelentőségét. Ennél többet egyetlen tömegkommunikációs eszköz sem tehet önmaga és a forradalom védelmében. És a végkifejletig még legalább négy éjszaka és négy nap szolgáltat hasonló példákat. Amikor Budapesten december 22-én az esti félnyolcas magyar TV-Híradó elkezdődött a nézők még végigizgulhatták a Palota téren zajló eseményeket – a nagygyűlésről ottmaradt közvetítő kocsis élő adásának köszönhetően – és a tévé épülete elleni első koncentrált támadásról sugárzott szintén élő képeket.

Ilyen körülmények között a televíziós hírközlés hitelessége a megszokottól eltérő vonatkozási keretbe illeszkedik és egyedi helyzet születik, amelyben a nézők számára felismerhető és általános tanulsággul szolgálhat: az igazság nem csak az eszköz tulajdonosának, hanem használóinak kezében is kiszolgáltatott helyzetbe kerülhet. Az igazság és valóság József Attila-i dilemmájának elektronikus újságírói megjelenési formája, mint egy tömegkommunikációs alaptételnek számító jelenség békés körülmények között ritkán válik társadalmi méretekben ilyen világosan érzékelhető morális problémává.

A hatalom birtokosa — legyen ennek alapja politikai vagy kereskedelmi jogosítvány — mindig természetesnek veszi, hogy ha törekszik is a látszatra a tárgyilagosságot illetően, azért a saját igazságát próbálja rákényszeríteni a médiumra. Erre az eddig elemzett példák szerint a legjobb illusztráció akár a Nixon kormányzat és a vele újra és újra harcot vívó amerikai tévétársaságok, különösen a CBS viszonya, akár a Thatcher-kormány és a BBC állandóan feszült kapcsolata.

6.2.3. A tárgyalás és kivégzés televíziós megjelenítése

Az 1989-es romániai televíziós forradalom eseménysorozatának legsajátosabb doku – drámája a Ceausescu család „szereplésének” epizodikus krónikája, amelynek legfontosabb részletei hosszú évekig egészében rejtélyes, különlegesen bonyolult konspirációval manipulált történetté alakultak át. Ezek pedig a diktátor - házaspár menekülésének, elfogásának és főleg a tárgyalás majd a kivégzés különös fordulatokkal teli eseménysorozata, amely valójában két idő dimenzióban zajlott le. Előbb az egyidejűség élménye volt a meghatározó, majd attól függően lett az egész történet egyfajta szimbolikus példájává a televíziós megjelenítés mítoszformáló és manipulatív lehetőségei, ahogy a történet újabb elemei fokozatosan nyilvánosságra kerültek.

Ez a rendhagyó eseménysorozat azért is is „kulcstörténetté” vált, mert a képernyős megjelenítése lett az igazi kiindulópontjává annak a felismerésnek, hogy az 1989-es romániai események minősítésében, hogyan jutunk el a „spontán forradalom” elnevezéstől a román pártvezetés második vonalához tartozó csoport által irányított hatalomátvételhez, amelyet sokan egyszerűen sok „puccs”-nak tartottak. Elemzésemnek ez része elsősorban erre az átalakulásra koncentrálni.

Ceausescu december 21-én a Központi Bizottság épületének erkélyén hadonászva tűnik el, merthogy az adás megszakadt. Ettől kezdve menekülésének és elfogásának története csak, mint illusztráció nélküli szöveges hír szerepel, tele bizonytalan részletekkel. Sokáig mindössze annyi tudható, hogy a házaspárt és kíséretét szállító helikopter valahol leszállt és az államfő és felesége egy Dácián menekült tovább.

A családtagok közül elsőként Nicu, a diktátor sportügyekben „kormányzati tényezőként számontartott ” fia jelenik meg személyesen a 4-es

stúdió élő adásában. Véres fejjel, egyenruhás és civil őrzői között, arcán a félelem mellett ott tükröződik a leplezhetetlen hitetlenkedés is: „Ez megtörténhet?” Majd egy filmes bejátszásban nővére Zoe látható, amint hátát egy falnak veti, szinte neki lapulva, ugrásra kész macskaként tűnik fel, lekopott, festett hajjal, agresszív tekintettel.

És közben vágóképek mutatják, amint a tömeg benyomul az elnöki rezidenciára és szembesül azokkal a luxus körülményekkel, amelyek alapján kiderül, hogy az „uralkodó család” egyáltalán nem osztozott a román néppel a sanyarú, fűtés nélküli, villany és élelmiszerkorlátozásokkal terhelt hétköznapi kényszerű körülményeiben.

Az utolsó felvonás döbbenetes néma képsorral kezdődik. December 25-én az látható amint a Kondukátor kimászik egy harckocsi szűk ajtaján. Majd látható, amint megméri a vérnyomását. Mindez kikényszeríti a mégis csak karácsonyi légkörben tévöző nézőből a libabőrös felismerést: mindez békés biztonságban átélhető, egyfajta igazságtétel kezdete. Meg kimondatlan ígéret az elégtételre a több évtizedes szenvedésért, nélkülözéséért. Ráadásul az első perctől kezdve minden résztvevő, szereplő és néző jól tudta, hogy a Ceausescu-klán, elsősorban természetesen a diktátor és felesége személyes sorsának végkimenetele egyben döntő tényezője lehet a televízióban élőben zajló „hadijátéknak”

„A Nemzeti Megmentési Front Tanácsa — ekkor még úgy látszott — kézben tartja az eseményeket, ráadásul a forradalom fő „fegyverét”, a televíziót tudatosan használja. Ahol lehet valamelyik kulcsfigura segítségével a látszólag teljesen spontánul alakuló fordulatok legfontosabb elágazásainál mindig a legjobbkor juttatta el a számára fontos értesüléseket az információra éhes emberek százezreire. Ez a Ceausescu-ügyben is megmutatkozott.”

– írja könyvében az MTI bukaresti tudósítója (Uo. 97).

Oltványiék a továbbiakban részletesen beszámolnak arról, hogy a tárgyalásról közölt összeállítás bemutatásának körülményei, időpontja, illetve a kiválogatott kép- és hanganyag a kényszerű és nyilvánvalóan sok rögtönzéssel teli döntések nyomán mennyire tudatos manipuláció része volt. Hiszen mindaz,

ami láthatóvá vált, egyszerre, egy időben szólta a harcoló feleknek, az egyáltalán nem semleges nézőknek fizikailag és lélekben bármelyik oldalon is álltak. És természetesen a külföldnek is, ahonnan szintén elég sokféle reagálás és nyomás nehezedhetett a kiélezett helyzetben cselekvő új román vezetésre.

A Ceausescu házaspár elleni „per”, majd a gyors kivégzés televíziós feldolgoása önmagában is külön fejezet a romániai karácsonyi forradalom televíziós történetében. A per különféle változatokban felbukkanó képanyaga, és az ítélet végrehajtásának körülményei igencsak komoly jogi és média – kezelési vitákat váltottak ki. December 23-án maga Iliescu jelenti be a házaspár elfogását, majd 25-én egy akkor még ismeretlen helyen sietősen lezajlik a „tárgyalás”, amelynek befejeztével a házaspárt azonnal az épület udvarára viszik és kivégzik. Ezt este kilenc óra előtt néhány perccel jelentik be a televízióban azt ígérve, hogy rövidesen minderről részletes felvételeket is bemutatnak. A filmre azonban minden magyarázat nélkül hosszan várni kell és feltételezhető, hogy ez a várakozás okozta bizonytalanság is befolyásolta a 25-éről 26-ra virradó éjszaka harci cselekményeinek hevességét. 26-án helyi idő szerint valamivel 13 óra után kezdik sugározni a tárgyalásról készített videofelvétel első változatot. Ez egy hang nélküli összevágott montázs, amelynek feltűnő és példanélküli sajátossága, hogy csak a házaspár látható egy iskolai helyiségnek tűnő teremben, két kopott asztal mögött ülve, télikabátban, zaklatott és megviselt állapotban. A nézőnek ez a látvány lényege: hogy a szó szerint sarokba szorított házaspár heves vitát folytat a láthatatlan rögtön ítélő bíróság tagjaival. A diktátor fekete, bélelt bundában, prémes sapkája az asztalon és hol azzal, hol pusztá kézzel felindultan vitatkozik. Elena világos téli nagykabátban, férjét állandóan félbeszakítva, időnként agresszíven előrehajolva láthatón nem védekezik, hanem támad. A néző azonban a hang nélküli felvételtől még nem tudhatja, hogy ez valójában egy kihallgatás vagy maga tárgyalás. 26-án néhány perccel éjfél előtt aztán leadják a teljes, hangos anyagot, amelyről kiderül, hogy ez valóban a nagy sietséggel lebonyolított per volt.

A Magyar Televízió december 27-én este 8 órakor sugározta ugyanezt a második változatot. A bíróság tagjait még mindig nem lehetett látni, de jól lehetett hallani a kérdéseket is és a két vádlott indignált reagálása és a testület legalitását cáfoló agresszív szavait. Most már konkrét bizonyítékok nélkül is átlátható hogy a sebtében összevágott anyagok valóban egy tudatos manipuláció eszközeivé váltak. A második változat végén a kivégzett diktátor és felesége földön fekvő halott teste, kifacsarodott pozícióban látható. A megdöbbenő, nyúlfarknyi utolsó képsor közvetlenül a kivégzés után készülhetett, benne egy egyértelmű közeli: Caeausescu vértócsában fekvő feje, mintegy „vizuális jegyzőkönyvi bizonyíték” arról, hogy a diktátor halott. A néző számára is logikusnak tűnt a már akkor elhangzó feltételezés, hogy a szokatlan szaggatottsággal adagolt tények az elfogás bejelentésétől a halottakat mutató képsorig azért kerültek így a képernyőre, mert Bukarestben tovább tartottak a fegyveres utcai incidensek és az ország különböző pontjain bujkáló Securitate egységek tagjait ezekkel a vizuális „érvekkel” kívánták meggyőzni, arról hogy a házaspár fizikai megsemmisítésével a rendszer végleg megbukott. Mindez egyfajta üzenet, hogy vagy adják fel magukat vagy legalább is fegyverüktől megszabadulva, ne állják útját az akkor demokratikus kibontakozásnak hitt hatalomátvételnek.¹⁸

A háborús konfliktusba kényszerített Román Televízió igen hamar újabb drámai bizonyítékkal igazolta, „hogy az első áldozat – valóban – az

¹⁸ A per és kivégzés filmjének a továbbiakban is sajátos hazai és nemzetközi sors jutott. 1990. április 22-én két változatban is felbukkant Franciaországban, a TF 1-ben a vetítés „... este fél tizenegyől éjfél utánig tartott ugyanezen este, ugyanezen időpontban az Antenna 2 is levetítette a perről szóló filmet.” Ez utóbbit adta át a Román Állami Televízió, az előbbi egy kalózváltozat volt, amelyet Bécsen keresztül juttatták Párizsba. A soha meg nem magyarázott ellentmondás mögött kétféle szándékot sejtettek. Vagy a kormányzat akart magának a közlegő választásokhoz propagandát csinálni azzal, hogy így bizonyították : ők szabadították meg az országot a diktátortól. Vagy pedig az ellenzék akarta bemutatni, hogy a korábbi rezsimből magukat átmenteni akaró politikusok, hogyan manipulálták a nyilvánosságot, tehát a hatalomban lévők lejáratása volt a cél szintén választási propagandaként. Az MTV 1990. április 25-én este a Panoráma különkiadásaként mutatta be ugyanezt a filmet.(Rózsa László párizsi tudósítása Viták és rejtélyek. Népszabadság 1990. április 16.) Az eddigi legutolsó publikáció a magyar sajtóban erről a történetről a TV2 Napló című műsorában volt látható 2006. 07. 20-án. Ekkor Azurák Csaba készítette a médiában riportot mások mellett a kivégzésben részt vett katonákkal, akik civilben a helyszínen szinte „eljártszották” az esemény minden bizonnyal leghitelesebb változatát.

igazság” és az új vezetés számára is addig volt szükség a televízió korlátlan szabadságára, amíg segítségével megszerezhették a hatalmat.

1990. január 28-án az ellenzéki pártok felhívására nagyszabású tüntetés volt Bukarestben, amelyen egyebek között követelték a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának lemondását és egy koalíciós kormány megalakítását. A jelszavak mintegy nyolc teljes órán keresztül okoztak fejfájást Iliescunak és az új vezetésnek, amely ismét a televízió és a rádió segítségével próbált ellentüntetést szervezni. Mintha megfeledkeztek volna arról, hogy öt hete egy hasonló, éppen általuk szervezett, manipulált ellentüntetés juttatta őket is hatalomra. Akinek feltűnt a módszer öröklött hasonlósága, az rövidesen, a televízió előtt ülve nézőként, ismerős helyzetet élhetett át újra. Igaz, ezt a tudósítást már senki sem tartotta fontosnak élőben átvenni a nagyvilág tájékoztatására. A továbbiakban a Magyar Távirati Iroda január 30-i jelentéséből idézek:

„Az a mód, ahogy a tüntetésről beszámolt a televízió, ismét alátámasztotta a vádakat, miszerint az NMFT teljes ellenőrzés alatt tartja a tájékoztatást. A bukaresti televízió a kamerákat úgy állította fel, hogy kizárólag az ellentüntetés résztvevőit mutassák. Ion Iliescu beszédéről a televízió azt állította ugyan, hogy élő adásban közvetítette, mégis úgy montírozták, hogy kimaradtak belőle a lemondást követelő közbekiáltások. De ezúttal az sem látszott, hogy a tömeg nyomása alatt meghátrálva Iliescu beszéd közben, ugyanúgy, mint Ceausecu, visszavonulásra kényszerült”.

6.2.4. Egy „forradalom” televíziós utóélete

Vagyis hamar kiderült, hogy a frissen hatalomra került csoport helyzete és működése igencsak függ a változó politikai erőviszonyoktól, és a bizonytalanság feltűnő jelenségei között egyre inkább láthatóvá válik, hogy a „forradalom” valójában a diktátorhoz korábban közel álló vagy őt szolgáló egyik csoport és a

hadsereg közös átmentési akciója. Újra bebizonyosodott, hogy a televízió magától nem megy háborúba. Viszont az ügy tanulságai azért is maradandóak, mert alig három és fél hónappal később Budapesten nemzetközi konferenciát szerveztek, a romániai események visszatérő jelszavát – „A televízió velünk van” – használva címként. Arról szóltak az előadók, hogy milyen média tanulságokkal szolgált a karácsonyi romániai eseményeket a világ különböző pontján egymástól eltérő formában feldolgozó közvetítés, amelynek értelmezésében jelentős eltéréseket lehetett tapasztalni a média és kommunikációkutatásban jártas szakértők körében.

A legfontosabb megállapítások:

Peternák Miklós, művészettörténész kiemelte, hogy a hagyományos élő adások mindaddig általában a televíziózás konvencionális gyakorlata szerint

„behatárolt koreográfia szerint zajlottak. Akkor mindig jól lehetett látni a dolgok végkimenetelét azt az illúziót keltve a nézőkben, hogy ezzel részesévé válhat a történéseknek.

A román forradalom idején viszont az első három–négy nap televíziója pont az ellenkező helyzetet mutatva kialakult a váratlan eseményeknek egyfajta kontrolálhatatlansága. És ez – mintegy öngerjesztő folyamatképpen – nagyon visszahatott az események menetére, meghatározta a későbbi fejleményeket. Mindez különösen szembeötlő volt a Ceausescu tárgyalás és kivégzés feldolgozásánál valamint abban, ahogy az esemény sugárzási időpontját megválasztották. Az egész közvetítés során feltűnő volt az adott esemény váratlanságából és rendezetlenségéből fakadóan az élő adás önszerveződő, öngerjesztő beépülése a dolgok menetébe és kialakult egy másfajta televíziós struktúra, ami természetesen később valahogy visszatalált a normális mederbe” (A televízió velünk van..., 1990: 75).

Peternák felhívta a figyelmet a tévé képernyője előtt ülő néző helyzetének megváltozására is:

„Az ember látott valamit, és módja volt arra, hogy lépéseket tegyen a látottak hatására, és szinte beavatkozzon a történésbe vagy valamilyen módon közel menjen az eseményekhez.

A tévéképernyő előtt ülő személy felelőssége is átalakult, megváltozott és szinte spontánul adta fel hagyományos nézői szerepét” (Uo. 75-76.).

Pesty László, a Fekete Doboz szerkesztője először írja le az évekkel később „népi újságírónak” elnevezett nem hivatásos videósok lehetőségeinek kialakulását eképpen:

„Tömegesen mentek át Magyarországról videó amatőrök vagy olyan profik, akik fogtak egy kis kamerát (...) és amatőr filmes módjára járkáltak a forradalom eseményei között a barikádokon, a kórházakban, a harcokban. És spontánul, mindenfajta előzetes tervezés nélkül dokumentálták az eseményeket (...) az így létrejött anyagoknak nem volt semmi köze a hivatalos tömegmédiához (...) De az esetlegesség hatott a Román Televízióra is, ott is forradalom zajlott le. Nem politikai, hanem tömegkommunikációs forradalom” (Uo. 79).

Pesty mások döntő élménye arra példa, hogy a kamera ebben a rendkívüli szituációban életveszélybe sodorhatta az operatőrt, aki önmaga számára is meglepetésként került szokatlan helyzetekbe:

„Kolozsvár főterén (...) felismerték a Securitate egyik tisztjét egy Daciában, és nem tudták, hogy ebből a kocsiból nem jön-e ki esetleg egy géppisztolysorozat. Aztán megrohanták az autót és kiszedték a szekust. Ki akartam ugrani, hogy leforgassam, de a sofőröm rám szólt, hogy nagyon vigyázz, mert harminc méterről nem fog látszani az, hogy ez a kis fekete vacak, amit éppen fölemelsz, az egy géppisztoly vagy egy kamera. Ha ráfogod arra, ami történik, akkor azok a rendőrök vagy katonák – esetleg még civilek is – akik a forradalom oldalán állnak és felhúzott géppisztolyokkal ügyelnek, hogy hol bukkan fel egy orvlövész, nos azok gondolkodás nélkül lelőnek” (Uo. 80).

Tehát a kamera ebben a rendkívüli helyzetben valójában igazi fegyver képzetét keltette.¹⁹

¹⁹ A Pesty László által leírt helyzetet egyébként már Robert Capa idejében ismert szituációnak tekintették és az azóta készült dokumentumfilmek számtalan hasonló újságírói élményt, és helyzetet mutatnak be.

Jean Paul Fargier, francia videóművész és kritikus arra hívta fel a figyelmet, hogy az élőkép ilyen különleges helyzetben mennyivel kisebb esélyt kap arra, hogy a manipuláció eszközévé váljon, bár tény, hogy ebben az esetben sem kizárható. (Uo.82).

Az egész eseménysorozat legfontosabb megállapításának tünt *Peter Weibalnak*, a frankfurti Média Center igazgatójának összefoglalója.

„Ha megvizsgáljuk azt a struktúrát, amelyet a tömegtájékoztatási eszközök a romániai események során kialakítottak, akkor azt tapasztaljuk, hogy a hatalmon lévők szinte egyáltalán nem jelentek meg ebben az „elektronikus haláltáncban”. Egyszerűen alig voltak láthatóak, szinte csak percekre bukkantak fel inkább csak a közvetítés első napján (...). Nem lehetett látni azokat, akik elítélték Ceausescut, nem lehetett látni a hatalom gyakorlóit (...) akik arra használják a médiumokat, hogy koordinálják a tömegek óhajait, és elérjék, hogy azt akarják, amit ők akarnak, azokat az elképzeléseket hirdessék, amelyeket ők vallanak (...) a tömegkommunikációs eszközök egy palotaforradalom megvívását segítették. Egy olyan felkelést, ami forradalomnak indult. De a forradalomból puccsot, államcsínyt csináltak (...) a katonák úgy érezték, hogy a diktátor már túl nagy hatalomra tett szert, hogy megőrült, át kell venni a hatalmat. Tehát megint csak azt történt, hogy a jelenleg hatalmon lévők – jórészt Ceausescu korábbi hívei – saját céljaik, eszméik és célkitűzéseik koordinálására és a néppel való megosztására használták fel a tömegkommunikációs eszközöket” (Uo. 86).

A megállapítás és elemzés pontosságát rövidesen a magyarországi „békés” médiaháború hosszú és elkeseredett csatái nem csak igazolták, hanem alkalmazhatóságának sokrétűségét is kifinomultságát békés körülmények közé adaptálták. Ennek lényege, hogy nincs olyan hatalom, amely miközben fennen hirdeti tevékenységének demokratikus voltát, ne lenne képes minden eszközt bevetni a médiahatalom megszerzéséért és megtartásáért.

Ekkor még úgy tűnik, hogy ez csak monopolhelyzetben képzelhető el. Az 1990. áprilisi konferencia egyik szervezője Szeiko Keiko, japán médiaszakértő zárszavában meg is jegyezte:

„Egy ilyen forradalom nem mehetne végbe Japánban, mivel minden tévécsatornának más-más szerepe van és a forradalmárok zavarukban nem tudnák, hogy melyikhez menjenek és melyiket foglalják el” (Uo. 84).

Végül is mind a mai napig a részleteiben fel nem derített nagy kérdés, hogy Ceausescu rendszerének megdöntése mennyiben köszönhető a spontán felkelésnek, mi lehetett a döntő motívum abban, hogy a katonai vezetés úgy döntött: többé nem tartozik lojalitással a diktátornak? És a konferencia megállapításaival összefüggésben a hatalmi és ezt leképező vizuális technikák eszköztárában mennyire minősíthető döntő befolyásúnak a televízió tevékenysége? Ami a dolog politikai és katonai összefüggéseit illeti ma már történelmi tény, hogy az érdemi fordulatnak több köze volt egy államcsínyhez, mint egy spontán mozgalomhoz (Vö. Megszólal a szürke eminenciás, 1992: 10, valamint Ripp, 2006: 503-504).²⁰

Ami nem kétséges: a magyar televízió „éter beavatkozása” meghatározó jelentőségű, televízió történeti esemény volt. Ugyanakkor a hatalomváltást kísérő tudatos manipuláció legfontosabb eszközévé váltak a tárgyalásáról és kivégzésről készített felvételek. A televízió ezúttal sem magától ment háborúba, de minden eddiginél hatásosabban derült ki róla, hogy képes beleszólni az események végső kimenetelébe, sőt ha szükséges ezt a képességét érdemes a körülményekhez képest teljes mértékben kiaknázni.

²⁰ Az eltelt időszak azóta a korabeli események néhány részletének tisztázásához is megteremtette a politikai feltételeket. Illiescuék 1990 júniusában vidékről felhívott bányászok aktivista csoportját hívták segítségül. Ezek brutálisan szétverték a városban több napos tüntetésre összegyűlt tömeget, amelynek egy csoportja újra behatolt a televízió épületébe. Ennek „bányászjárásnak” hat civil halottja és több, mint ezer sebesültje volt. Ekkor verték ki az egyik szemét Sütő Andrának is. Az események során a televízió manipulatív felhasználása megisméltódott és 2007 nyarán el is kezdődött Bukarestben az akkori katonai vezetés elleni per. Négy magasrangú tiszt ellen emeltek vádat, sem Illiescu, sem más polgári személy ellen viszont nem. (Vö. Népszabadság. 2007. 07. 22. 10. és 08. 10. 8.).

A maga totalitásában bontakozott ki az a ritka helyzet, amikor a televízió egyszerre helyszíne a háborús konfliktusnak és ezt megelőzően vagy eközben maga is oka a látható háborúskodásnak, amelynek többnyire élőben sugárzott tudósításai teszik lehetővé, hogy a néző aktivista pozícióba kerüljön és ez az "interaktivitás" valójában nem az eddig megszokott hagyományos kommunikációs technológia konvencionális körülményei között történik, hanem egyszerre lehet nézője, szereplője és alakítója a képernyőn látható eseményeknek.

6. 3. Párhuzamos médiaháborúk (1989 – 1991)

Ha az előző fejezetben a volt szocialista országok televíziós műsorainak „fellazító” hatásáról esett szó, akkor a folytatásban érzékeltetni kell azt is, hogy a „televízió háborúba megy” jelenség további feltárása – a globális televíziózás korszakának következményeit is figyelembe véve – szinte már csak az egymással párhuzamosan zajló események elemzésével mutatható be a maga bonyolultságában.

Ez a három esztendő nem csak azért követeli meg ezt a módszert, mert a globális televíziózásnak köszönhetően mindenhol az események legtöbb részlete egyre jobban „láthatóvá válik”, és sokszor párhuzamosan közvetített „élő” adásban. Hanem azért is mert a televízió, mint politikacsináló eszköz, és mint „házatartási gép” – különösen a szórakoztatás és szolgáltatás formáinak kiterjedésével /ld. infotainment és az internet térhódítása/ – a megváltozott technológiai körülmények között a „televízió háborúba megy” jelenségben is összetettebb tünetrendszerrel, a hagyományos műsorszórási rend fellazulásával olyan intenzív formában érvényesül, amely önmagában is tükrözi, hogy a televíziózás történetének új korszakához érkeztünk.

Ennek legérdekesebb sajátossága, hogy a 20. századtól búcsúzó egyre jobban homogenizálódó hatalmi struktúrák és az ezt tükröző televíziós rendszerek egyfelől képessé válnak az események és jelenségek totális és egyidejű bemutatására ugyanakkor az eközben széles körben elvárt „objektivitás doktrína” érvényesítését minden eddiginél kifinomultabb manipuláció akadályozza (Vö.Bajomi –Lázár, 2004).

Ezt az ellentmondást három olyan párhuzamosan zajló esettanulmánnyal szeretném bemutatni, amely mindegyike alkalmas arra, hogy jól illusztrálja a „televízió háborúba megy” jelenség sokoldalúságát a globális televíziózás körülményei között.

E három példa:

- a magyarországi hosszan elnyúló „médiá háborúskodás”, amelynek csak első szakaszát tartom fontosnak újra felidézni és elemezni;
- a Szovetunió felbomlási folyamatának azon fordulatai, ahol kulcsszerepet játszott a „televíziós jelenség” dominanciája, különös tekintettel a Gorbacsov elleni puccs időszakára;
- az Öböl–háborús „televíziós hadviselés”, ahol a maga totális teljességében először fordult elő, hogy egy háború bizonyos részletei valóban a nézők szeme láttára élő adásban zajlottak le, ugyanakkor leckét kapott a világ abból is, hogy a politikai és katonai vezetés mindkét oldalon mennyire megtanulta a valóság „álcázásának” és manipulálásának „művészetét” a televíziók és az újságírók elkerülhetetlen jelenléte ellenére.

Mindez akkor történik akkor, amikor a globális hírtelevíziózásban még a CNN-é volt a vezető szerep, de komoly versenytársai akadtak. Európában a

BBC World Service /Világszolgálat) 24 órás adása valamint Rupert Murdoch médiabirodalma, a News Corporation. Murdoch erőszakos terjeszkedésének köszönhetően például az Egyesült Államokban az egész kereskedelmi tévépiac átalakult, mert az ausztrál médiamogul időközben felvette az amerikai állampolgárságot, felvásárolta a 20th Century Fox filmvállalatot és negyedik hálózatként létrehozta a Fox Tévétársaságot, amelynek egyik kábelcsatornája, a Fox News valóban komoly konkurenciát jelentett a CNN-nek (Pedersen, 1990).

6.3.1. A magyarországi médiaháború ” törvény nélküli” szakaszának elemzése.

„Tetszetek volna forradalmat csinálni”– szölt Antall József nevezetes bonmot-ja, amikor nyugalomra intette a kormányerők „ igazságtételt”, vagyis a jogállami normákra is fittyet hányva megtorlást követelő radikálisait” (Ripp, 2006: 551).

A harmadik Magyar Köztársaság első demokratikusan megválasztott miniszterelnökének ez az ironikus kijelentése a rendszerváltás egyik legtöbbet idézett mondata. Frappáns és a magyar helyzet ellentmondásait eredeti módon összefoglaló szavai arra utaltak, hogy a „kamikáze hatalomgyakorlásba” belekényszerült első koalíciós kormányzat nem tehetett mást, mint lépésről lépésre vívja meg az általa demokratikusnak vélt átalakulás küzdelmeit, lemondva a „tavaszi nagytakarítás” választási ígéretéről. Ennek a felemás átalakulásnak lett áldozata a magyarországi médiarendszer is, amely kénytelen volt állandó „médiaháborús ütközetek” közepette működni. Megítélésem szerint a nemzetközi analógiák tükrében a hazai vélekedésekkel ellentétben kevésbé tekinthető áldozatnak, hanem inkább egy tanulságos modellhelyzet főszereplője. Hiszen míg másutt bizonyos radikálisabb lépések és az utca politizálása oldott meg valóságos konfliktusokat, úgy Magyarországon a békés átmenet egyik

egyenes következménye lett, hogy éppen a média intézményei, elsősorban a rádió és a televízió váltak a hatalmi harcok nyílt és burkolt színtereivé.

„Az 1990-es évek elején a legtöbb posztkommunista országban olyan „médiaháború” robban ki a politikai elitek és az újságírók között, amelynek tétje az volt, hogy ki ellenőrzi a médiát. Magyarországon például a média az 1989–1990-es rendszerváltás óta a politikai elitek és az újságírók közötti harc frontjává vált, s a konfliktus eredője az, hogy a médianak milyen szerepet kell betöltenie egy sokszínű és nyitott társadalomban” (Televíziózás Európában, 2005: 33).

Időközben ugyan a közvetlen és éles csatározások elcsitultak, de például az ezen időszakot feldolgozó interjúkötetben, amely a rendszerváltás újságíró-főszereplőit szólaltatja meg, az akkori események egyik kulcsfigurája és az interjút készítő Rádai Eszter között a beszélgetés sajátos dialógussal végződött:

„Rádai: Ön szerint mikor ért véget a Magyar Televízióban a rendszerváltás?

Pálfy G. István: Ezt félek kimondani: soha. Az a gyanúm, hogy 1996-ban a médiatörvénnyel lezárult az a korszak, amikor még voltak értékteremtő, jó megmozdulások a szakmánkat ma elborítja a selejt... ” (A rendszerváltás és az újságírók, 2007: 290).

Hasonlóképpen vélekednek azok, akik éppen a Magyar Rádióban voltak kénytelenek elviselni az átalakulásnak azt a 2007-ig húzódó változatát, amely miatt az 1996-ban elfogadott rádió – és televízió törvény szabályai szerint ekkor még mindig zajlik az éppen aktuális „rendszerváltás „. Báron György így ír erről:

„Harminckét év után idén áprilisban megváltam a közszolgálati Magyar Rádiótól, több száz sorstársammal ellentétben önként saját elhatározásomból. Azóta mindenek előtt kiváló kollégáim kurta – furcsa kirúgását követően, cikkek sora jelent meg a Bródy Sándor utcai anomáliákról. Sőt, a múlt héten – a magyar média történetében először – helyszíni

éhségstrájkra is sor került (...) Nem tudom, hogy a két nagy párt szokatlan összeborulása Such elnök kebelén miféle háttéralkut takar (...de) az a szilárd meggyőződés alakult ki, hogy ennek az új, szürke technokrata vezetésnek sikerült az, ami még a politikai komisszároknak sem: a közszolgálati rádió szétverése. A Magyar Rádióban ugyanaz zajlott le alig egy év alatt, amihez a Magyar Televízióban jó egy évtizedre volt szükség: a korszerűsítés, a költségcsökkentés és mindenek előtt az elmaradt „rendszerátalakítás” jelszavaival – „a rádióban még nem történt meg a rendszerátalakítás”– nyilatkozta nemrég Such – egy valóban alapos megújulásra szoruló, intézmény szellemi értékeinek elkótyavetyélése, munkatársainak megalázása, szétszórása” (Báron, 2007: 12).²¹

A két idézet olyan időpontban jelenik meg, amikor állítólag már „médiabéke” van. A konfliktus gyökereinek tisztázását egy tizenhárom évvel ezelőtt, 1994-ben feltett kérdés felidézésével kezdem: „Indokolt-e médiaháborúról beszélni?”

Ezt a kérdést az események egyik szereplője és a történéseket ezzel párhuzamosan értékelő krónikása tette fel, éppen akkor, amikor az ország még nyakig ült e méltatlan háborúskodás első szakaszának patthelyzetében, amelynek lényege az volt, hogy a négy éve demokratikusan megválasztott parlamentben még mindig nem született meg a magyarországi médiahelyzetet rendező törvény. Így válaszolt:

„ Ha abból indulunk ki, hogy 1989 őszétől folyamatos politikai küzdelem folyt a Magyar Rádió és a Magyar Televízió ellenőrzéséért, amelyet a legkülönbözőbb szervezetek és mozgalmak többször is az utcára vittek, hogy az írott sajtó tulajdonlásáért pártok, politikai csoportosulások indultak harcra és nem csupán gazdasági, hanem kormányzati–hatalmi beavatkozásokkal is éltek; és hogy ez a birtoklási-befolyásolási háborúskodás kiterjedt a kereskedelmi – közösségi – helyi – független médiumok területére is, akkor a válasz egyértelműen igen”(Farkas, 1994: 321).

²¹ Such Györgyöt a Magyar Rádió kuratóruma 2006. augusztus elsejei hatállyal négy évre nevezte ki másodszori jelölése után. Először 2005 májusában jelölték, de akkor nem kapta meg a szükséges kétharmados többséget a nagykuratórumtól. <http://www.origo.hu/otthon/20060710such1.html>, utolsó letöltés: 2007. 08. 15.

Tizenkét évvel később az európai televíziós helyzetet bemutató, már idézett kötet magyar szerkesztője, Bajomi-Lázár Péter a következmények és tanulságok ismeretében is hasonló kor- és kórképet rajzolt fel:

„... az 1989-90-es rendszerváltás óta a magyarországi médiát főként az országban dúló „kulturharcnak„ egyik formájaként jellemezték. A „kulturharc” vagy a „médiaháború” metaforáját nemcsak a politikai publicisztika, de a tudományos szakirodalom is használta annak a politikai konfliktusnak a leírására, amelynek tétje az volt, hogy ki felügyelje a médiát. Milyen társadalmi értékeket képviseljen a média – különösen a közszolgálati rádió és televízió –, és milyen szerepet játszon az állam a médiapiacra. A „háború” fogalma –csakúgy, mint a „hódítás, a „szekértáborok”, a „frontok” és a „fegyverek” a konfliktus intenzitását volt hivatott jelölni” (Televíziózás Európában, 2005: 194 – 195).

A médiaeszközökért folyó harc egyfajta belső polgárháború és a korábban elemzett példánk közül nem egy, szintén joggal kapta ezt a jelzót. Mielőtt ennek magyar történelmi hagyományaira és a rendszerváltással összefüggő sajátosságaira kitérnénk, helyezzük el pontosabban ezt az elnevezést eddigi gondolatmenetünk nemzetközi keretrendszerében.

Ez a kifejezés – „médiaháború” – valójában bizonyos politikai konfliktusok és hatalmi törekvések elfedésére szolgált a média intézményeinek „csatatérre változtatásával”. Nálunk például annak is pregnáns illusztrációja, hogy az ilyen típusú háborúskodás is képes éppen a törvényi szabályozás és a hatalmi viszonyok kiegyensúlyozatlanságának köszönhetően elhúzódó jelenséggé válni. Ekkor az ütközetek a választási eredmények ciklikus változásainak következményeként adott erőviszonyok szerint újult erővel lángolhatnak fel.

Amikor Nixon vagy Thatcher vívta a maga hivatalos és magánháborúit az amerikai és angol médiumok képviselőivel békés vagy háborús környezetben, akkor ezt az adott országban a demokrácia szerves részének, majdhogynem kötelező rekvizitumának tekintették. A „csendes többség” nevében fellépő

amerikai alelnök, Spiro Agnew vagy a BBC-t mindenáron térdre kényszeríteni akaró Vaslady sajtóháborúskodása azért tekinthető a vietnámi vagy a falklandi háború árnyékában mégis belpolitikai jellegű „médiaháborúnak” is, mert a hátország – vagyis ahogy ott nevezték „a hazai front ” – médiabékéje nélkül megvalósíthatatlannak látszott bármilyen nemzetközi konfliktus számukra kedvező végső megoldása.

Ezzel szemben a botladozó, fiatal magyar demokrácia politikai harcainak mindenfajta fizikai, vagy háborús atrocitás nélkül váltak szerves részévé a sajátos körülmények között átalakuló sajtón belüli hatalmi csatározások. Különösen azért, mert két legfontosabb intézménye a Magyar Televízió és a Magyar Rádió túlságosan sokáig monopolhelyzetben működtek és a befolyásolásukért folyó harc összefonódott a működésüket torz állapotban tartó, átpolitizált törvénykezési folyamattal:

„A médiaháború (...) oka: nincs médiatörvény Magyarországon (...) Vannak igen elavult sajtójogszabályok, amelyek igen sok kérdésről nem nyilvánítanak véleményt. (...) Véleményem szerint a leendő médiatörvény ad majd garanciát arra, hogy a médiaháború intenzitása csökkenjen” (Sükösd, 1993: 44 – 46)²².

Majd az 1995 végén²³ igencsak megkésve elfogadott törvény nyomán egyáltalán nem a politikától független közszolgálati intézmények születtek meg, hanem olyan közalapítványok és részvénytársaságok, amelyek a politikai alkukhoz igazított paragrafusok gyakori megkerülésével a magyar belpolitikai életet küzdőtereiként is működtek. Részben ennek is tulajdonítható, hogy bár szinte önálló könyvtárat kitevő irodalma van ennek a sajátosan magyar frazeológiájú témának, ezt újra olvasva fontosnak tartom, hogy kitérjek a frissen

²² Összehasonlításképpen utalok rá, hogy Litvániában 1991-ben, Csehországban 1994-ben, Lengyelországban és Romániában 1995-ben, Szlovákiában 1996-ban indult el a jóval korábban elfogadott médiatörvények nyomán a kereskedelmi televíziózás.(Vö. Televíziózás Európában. 2005: 236, 151 sz. lábjegyzet).

²³ 1/ 1996-os törvény a rádiózásról és a televíziózásról. http://www.ortt.hu/oldal.php?menu_id=69 utolsó letöltés: 2007. 08. 13.

kialakult médiarendszer és ennek ellentmondásos működését feltáró elemzések egyik karakteres hiányosságára. Ez maga is tükrözi, azt a hatást, amelyet az átmeneti időszak hatalmi viszonyai gyakoroltak erre a szakmára. Annak ritka jele, amikor a „hatalmi befolyás” nem csak a média programok tartalmában, nem csak az intézményrendszerek működésében, hanem az ezeket a jelenségeket, ellentmondásokat feldolgozó reflexióikban, elméleti elemzésekben is felismerhető. Azt tapasztaltam, hogy a szakirodalom mennyiségi és minőségi érdemei ellenére sem született olyan átfogó elemzés, amely akár a narratíva történeti részét, akár annak sokoldalú összefüggéseit nem csak a politikai csatározásból fakadó következményekként fogalmazta volna meg. Hanem azt is érzékeltetné, hogy milyen súlyos szakmai károkat okozott ez az „iszapbirkózás”, amely jelentősen hátráltatta a valóságos médiapiac kialakulását, majd ennek megszületése után hatásában állandó torzító elemként érvényesítette a politikai befolyás és beavatkozás dominanciáját. A szakemberek vesztesége, a politikusok ilyen–olyan felelőssége természetesen rendszeresen szóba került, de már a nézőket ért súlyos sérelem: az értékvesztés, a ma is pontosan érzékelhető pusztító végeredményével, szinte alig. Nem az okra, hanem az okozatra kívánom felhívni a figyelmet, a következmények sajátos összefüggéseire, mert úgy gondolom, hogy az utókor felelőssége nem csak a cselekvés és gyakorlat területén fontos. Tehát nem csak a média tartalma és ennek feldolgozási módja, hanem az erről szóló narratívák „üzenete” is karakteres jelenség.

A ma már az szinte átláthatatlan műsorfolyam részben elveszítette a korábbi társadalmi érzékenységét, cserébe a kereskedelmi média – természetesen a piaci struktúra átalakulásához viszonyítva – kiemelkedő nézettségű mutatókat produkáló számszerű eredményekkel rendelkezik.²⁴

Talán most már nem is tűnik meglepőnek, hogy saját számításaikhoz, terveikhez képest is idejekorán váltak a hatalmas beruházások nyomán magas profitot

²⁴ Vö. <http://www.agbnielsen.net/whereweare/dynPage.asp?lang=local&id=93&country=Hungary> Tv nézettségi adatok percről percre. Utolsó letöltés: 2007. 10. 27.

termelő piacvezető vállalkozásokká. Az eredmények közismert „titka”: Európában egyedülállóan csak Magyarországon kapott a pártállami monopóliumhelyzet megszüntetésekor egyszerre két kereskedelmi csatorna frekvenciaengedélyt. Így nem igazi piaci helyzet alakult ki, hanem csak az volt a kérdés, hogy csődbe jut-e az állami tulajdonban működő „közszolgálati” Magyar Televízió a magántulajdonú „kereskedelmi” tévék által a tempót diktáló „kvázi piacon”? Eddig nem jutott erre a sorsra, mert a törvény kiskapui illetve az egymást váltó koalíciós kormányzati „kötségvetési mentőövek” mindig időben érkeztek. E folyamatnak a hatalmi befolyással összefüggő minőségromlási és morális vonatkozásai a szakirodalomban nem bizonyultak tartósan aktuális témának, pedig sohasem hallgatott végleg el a csatazaj. Mint Báron Györgynek az Élet és Irodalomból idézett szavai is jelzik: sikerült a szőnyeg alá söpörni a problémákat azzal, hogy a kétharmados parlamenti többség hiányában nem született meg elfogadható új törvényi szabályozás. Viszont az érvényben lévő 11 éves törvény alapján a 2006-os országgyűlési választások előtt a kormányzat kulisszák mögötti informális alkuk során sietve kiereszkolta az ORTT-nél a kereskedelmi csatornák engedélyének meghosszabbítását 2012-ig.²⁵

Ezzel ugyan a törvény szövege szerint jártak el, de elzárták az utat a néző javára megköthető „médiabéke” olyan változatának lehetősége előtt, amely védelmet nyújtana a digitális televíziózás által várhatóan bekövetkező „szabadpiaci” kínálat visszafordíthatatlan folyamatában azoknak a nézőknek, akik képtelenek lesznek megbirkózni a legfejlettebb technika bevezetésének költségeivel. 2007-ben ugyanis Magyarországon még mindig a lakosság jelentős része – főleg az idősebb generáció – csak három csatornát /MTV, RTL Klub és TV2 / tud fogni még hozzá tetőantennával (Vö.Szekfű, 2007).

²⁵ Határozat a kereskedelmi televíziók frekvenciaengedélyének meghosszabbításáról. <http://www.ortt.hu/jegyzokonyvek/napirend/2006/0604215749.pdf>. utolsó letöltés: 200. 09. 21.

Mindezek előrebocsátása után a magyarországi média háborúskodás történetének felidézésével néhány szerintem jelentős összefüggés újraértelmezését tartom fontosnak, most már a hasonló nemzetközi példák ismeretében.

6.3.1.1. Miért keveredik a magyar értelmiség médiaháborúba?

A „magyarországi médiaháború”-t egyfajta szakmai mítosz veszi körül. Ezért fontos a korabeli értelmezéshez visszatérni. Folytassuk tehát Farkas Zoltán „hadijelentésének” idézését:

„Ha szélesebben értelmezzük és elemezzük a kialakult helyzetet, akkor annak jellemzésére a „médiaháború” nem elégséges kifejezés. A közszolgálati médiumok és az írott sajtó körüli harcok ugyanis nem más, mint lelepleződése az ideológiai-kulturális kizsákorításnak, az átmenet politikai és gazdasági vezetésért vívott küzdelemnek, amely egyben a privatizálás során újrafelosztásra kerülő vagyon megszerzéséért folyik. A médiaháborúban sűrűsödött össze a két legnagyobb parlamenti párt az MDF és az SZDSZ konfliktusa. Beárnyékolta ezt a „kulturharc”, a közéletet megosztó népies-urbánus ellentét, s ennek újkeletű alakváltozata a nemzeti-liberális tagoltság. Az MSzP megerősödésével a háborúskodásban új frontok nyíltak: a kormánypártok politikusai baloldali veszélyről, visszarendeződésről kezdtek beszélni, és ennek jegyében a liberálisnak-baloldalinak ítélt sajtó vezető munkatársait és műhelyeit igyekeztek állásaikból kizsákorítani az egész média területén (Farkas, 1994: 321).

A sajtó szerepe magyarországi átalakulásban döntő volt nemcsak általában a liberalizálódás majd a demokratikus választások és az ezt követő intézményrendszer kialakításában. Hanem abban is, hogy a hatalmi harc színtereként hozzájárult ahhoz, hogy a változások a térségben kivételként fizikai atrocitások nélkül, „vértelen” formában menjenek végbe és ezt

mindenki – egyébként megalapozottan – „a békés rendszerváltás” címkével illesse, amely természetesen beágyazódott a „világtörténelmi korszakváltásba” (Ripp, 2006: 551).

Ezért válik igazán kulcsmondattá az antalli szállóige, mert, ha a történelmi körülmények igazi forradalmat kényszerítenek ki, /ld. Csehszlovákia, Románia / akkor a tömegkommunikációs eszközök pozitív szerepe kisebb vagy egészen más lett volna, főleg az első demokratikus választásokig tartó időszakban, de a magyarországi események későbbi alakulásában is.

A magyar történelemben sokszor visszatérő, szimbolikus jelentősége volt annak a ténynek, hogy a forradalmi változások kezdeményezői az „írástudók” egy csoportjából az újságírók köréből váltak ki. Előfordult, hogy az ő, néhol idealista, demokratikus lendületük nyomán kerültek ki az utcára az események, de soha nem volt vezető szerepük abban, hogy ezek a megmozdulások utcai zavargásokká alakultak át.

1848-ban a márciusi ifjak, akik mellel az újságíró szakma jelesei voltak, azért fordultak 12 pontjukkal és Petőfi Sándor versével a „Nemzeti dal”-al a nyilvánossághoz, mert így akarták tájékoztatni a tömegeket a hatalom birtokon kívül kerüléséről. Akkor a forradalmi tett valójában mindössze csak annyi volt, hogy a cenzor megkerülésével, a nyomda lefoglalásával hozták a nyilvánosság tudomására követeléseiket.

A magyar írók, köztük az újságírók megkülönböztetett szerepe történelmi közhely /ld. Petőfi kör / az 1956 októberi eseményekhez vezető úton. Amikor 1956. október 23-án a műegyetemista fiatalok a Magyar Rádió épületéhez vonultak eszük ágában sem volt az épületet elfoglalni, pusztán kiáltványuk beolvasását akarták elérni és erről a rádió vezetőivel érdemi

alkudozás is folyt. A véres fordulathoz azonban valóban hozzájárult követelésük elutasítása (Vö. Pallai–Sárközi, 2006: 43 – 45; 58 – 59).²⁶

Az 1989-es „karácsonyi forradalmi” események során a Magyar Televízió végeredményben a romániai események közvetítésével vált elsősorban újra szimbolikus intézménnyé.

Minden hazai néző számára a „déja vu” érzetét keltette, amikor látta, hogy Mircea Dinescu ’56-hoz hasonló gesztusokkal terelte a népet a román televízió épülete felé és vezényelte le a 4-es stúdióban a „forradalom” eseményeit, amelynek első éjszakája a magyar ’56-hoz hasonlóan az intézmény körüli fegyveres harcokba torkollott. Ugyanakkor megítélésem szerint a karácsonyi közvetítések is hozzájárultak ahhoz, hogy a hazai politikusok felismerjék: ha már sikerült megőrizni a változás békés formáját, akkor nincs ellenükre, hogy „a hatalmi csatározások színhelyeként” használják fel a két jelentősebb elektronikus médiumot, a még monopolhelyzetben lévő Magyar Rádiót, és a Magyar Televíziót.

Az utóbbi épülete előtt már egy évvel korábban, 1998-ban is tüntettek a későbbi SzDSz ’56-os szereplői, az akkor halálraítélt egykori műegyetemista diák, Mécs Imre a főbejárat közelében vetette hátát a falnak és olvasta fel tiltakozó dokumentumát, amíg a rendőrségnek sikerült eltávolítania (Varga Domokos, 2001: I./ 37).

Ezért is válik egyfajta „reformkori” vagy inkább „reformkényszert másoló” politikai megoldássá a médiumháborús eszközök felvonultatása, „ha már nem tetszettek forradalmat ” csinálni. 1989. március 15-én az MDF médiapolitikusa Csengey Dénes szimbolikus kézrátétellel foglalta le a „magyar nép nevében” a tévészékház épületét, „... merthogy ez a miénk és nagyon fogunk vigyázni rá ”- hangzik a petőfis reformkorra utalás, amelyet

²⁶ „A MEFESZ március 15-i ihletésű 12 pontjából született a pesti műegyetemisták 22-i 16 „pontos” listája, amelyet a Magyar Rádió 23-án este megtagadott beolvasni, és ennek is szerepe volt abban, hogy kitört a felkelés.,” Péter László (2007: 14).

egy új „12 pont” felolvasásával kívánnak nyomatékosítani. Egy év múlva már a kollektív elnökség utasítására rácsokkal lezárt főbejárat előtt zajlik a tüntetés, amit a MTV „reformpárti” elnöke nem engedett közvetíteni. Csak a gondolatmenet teljessége kedvéért említem újra a 2006-os őszi eseményeket, amikor szegényes másolatban a hagyományokat is megszegyenítő hasonló megmozdulások zajlottak az MTV épülete előtt.²⁷

6.3.1.2. Mikor, miért és hogyan kényszerült „médiaháborúba menni” a Magyar Televízió?

Így tehát a magam értelemezésében mindazt, amit az általános vélekedés a „magyarországi médiaháborúnak nevez ” két szakaszra osztom. Ezt a kifejezést ma már csak az első szakaszra tartom érvényes fogalomnak, különösen a televíziózás szempontjából. Arról az időszakról van szó, amely megelőzte a rádióról és televízióról szóló törvény megszületését, tehát az 1989 és 1995 karácsonya közötti periódusról, amelyben, valóságos politikai háborúskodás zajlott le, amikor még egyébként megalapozottan úgy hitték, hogy egyebek mellett az általános választások meghatározó tétje az is, hogy kié az elektronikus média.

Viszont az 1996 elején életbelépett, ún. „médiumtörvény” utáni időszakban szerintem már nem médiaháború zajlott, zajlik – még ha mind a mai napig ennek minősítik sokan az ügyek lezáratlanságából fakadó állapotokat, például az MTV talpráállításának beláthatatlan időpontját vagy a Magyar Rádió legfrissebb 2007-es „átalakítását”, – hanem a monopolhelyzet megszüntetését aránytalanul preferáló törvény kétharmados voltának korrekció képtelenségéből fakadó hosszan elnyúló válság.

²⁷ Ennek az eseménysorozatnak a részletes elemzésére disszertációm 6. 5. fejezetében kerül sor

Még pontosabban: szerintem a törvény elfogadása után már szerintem nem is igazán „médiaháború” zajlott, hanem a privatizált magyar médiapiac kereskedelmi szegmensének diadalmenete során, a politikai erőviszonyoktól függetlenül a korábban frekvenciamoratóriummal védett közszolgálatot kiszolgáltatták, majd feláldozták egy látszólagos előnyös pozíció érdekében, azzal hogy a rádiós és televíziós piacon is aránytalanul túlsúlyba kerülhettek a kereskedelmi vállalkozások. Ennek gazdasági hasznát minden „fronton” a piac külföldi befektetői szerezhették meg. A politikusok pedig cserében a választási hatalomváltásoknak köszönhetően, de sohasem azok arányában, egyfajta „látszólagos” médiahatalomhoz is jutottak.

Az alapállás tisztázása után vegyük szemügyre közelebbről, hogy mi is történt valójában 1989 és 1996 között. És itt is érdemes további szakaszolást elvégezni: mi történt a választások előtt és utána, pontosabban miért tartott olyan sokáig a törvény parlamenti jóváhagyása.

Azt, hogy a nagyközönség szerint a sajtó megkülönböztetett, hiteles szerepét játszotta a rendszerváltásban egy korabeli szociológiai felmérés már megbízhatóan jelezte 1989 tavaszán. Vagyis azt, hogy a sajtó egészében, mint intézményrendszer a nagyközönség számára éppen a rendszerváltásban betöltött szerepével újfajta hitelességhez jutott.

„A rendszerváltás éveiben az újságírók aktív politikai szerepvállalásukkal kivívták a közvélemény bizalmát. 1989 márciusában az emberek 73 százaléka bízott meg a sajtóban, a rádióban és a televízióban– miközben például a parlamenthez 65, az egyházakhoz 58, a szakszervezetekhez 35 százalékuk viszonyult így” (Lázár, 1989: 10).

Sükösd Miklóstra hivatkozva Bajomi-Lázár Péter foglalta össze a legpontosabban ennek a helyzetnek a médiaháború „törvény nélküli” szakaszában tapasztalható legfontosabb következményt:

„Az újságíró társadalom (...) átformálta az embereknek a hatalomhoz és a hatalmasokhoz fűződő viszonyát (...) Az újságírók már akkor plurális diskurzust teremtettek, amikor a plurális intézményrendszer még csak kialakulóban volt (Bajomi – Lázár, 2001: 5).

Ennek során a közönség számára a legkorábban felismerhető és a közvélemény legszélesebb köreire egyre nagyobb hatást gyakorló változások az elektronikus médiumokban jelentek meg. Most már persze elsősorban visszamenőleg felismerhető, hogy a monopolhelyzet ellenére a társadalom mélyrétegeinek változásai itt pontosan dokumentálhatóan észlelhetők, sőt az is világosan látszik, hogy a műsorok egyre inkább ezen változások erjesztőivé válnak. A későbbi részletek bemutatása előtt már előrebecsátva is érdemes jelezni azt a meggyőződést, hogy ezen a területen a magyar elektronikus média a „béketábor” országai számára egyfajta „mintaadó”, befolyásoló hatással is rendelkezett. A **Magyar Rádióban** előbb Ipper Pál, volt New York – i tudósító irányításával, majd két utódja, Mester Ákos és Bölcz István szerkesztésében – a „168 óra” című program például „főműsoridőben”, szombat délután már a pártállam keretei között is megelőzte „reformújságírói” szakmai felkészültségével az egész elektronikus sajtót. Hallgatottsági mutatóival és egészen az 1992-es igazi médiaütközetként lezajló megszüntetéséig kétségtelenül a magyar átalakulás vezető orgánuma maradt. A további példának három műsort érdemes kiemelni. A legkorábban jelentkező és legmerészebb a „Bagoly” (szerkesztő – műsorvezető: Győrffy Miklós, Vö.A rendszerváltás és az újságírók, 2007: 129– 130), amely már címében is jelezte, hogy az éjszakai sáv különleges „akciózási” lehetőséget nyújtott tapasztalt gazdáinak. Eközben két új műsorban – „Szorító” /Havas Henrik és Tarnói Gizella/, valamint „Első kézből” /Forró Tamás és Havas Henrik/ már új szemléletű személyiségek bukkantak fel (U.o.: 157-162). S ebben a közegben hozott friss élményt az egészen 1996 januárjáig monopolhelyzetet élvező **Magyar Televízió** képernyőjén kibontakozó szakmai reformkísérletek sora, amelyek segítségével egyre hitelesebben – és ha

nem is mindig nyíltan, de a korábbiakhoz képest mindenképpen szakszerűbben – nyomon követhető volt az egész magyar társadalom demokratikus átalakulása.

A folyamat fordulópontja az MSzMP legfelsőbb köreiből csak 1988 nyarán zöld utat kapó, de kétségtelenül belső reformként induló „kétcsatornás stratégia”. Ennek előzményeként már négy évvel korábban nyilvánosságra került egy tanulmány / Vö. Wisinger, 1984 /, amely az MTV Elnökség kezdeményezésére készült, a testület ülésén meg is vitatták, de érdemi változást még nem eredményezett. A folyamat következő lépése 1988 májusában kezdeményezett, de látszólag belső reformként induló „kétcsatornás stratégia”, amely 1988 nyarán kidolgozott MTV+ néven futó adássorozat volt az MTV kettes csatornáján²⁸. 1988 második felében dolgozták ki és 1989 január 1-én vezették be azt a változást a műsorrendben és a gyártási folyamatban, amelyet a „kétcsatornás MTV időszakának” nevezetnek. Az egy intézményen belül két önálló csatornával felálló új típusú műsorözön a nézőknek igazi választási lehetőséget akart adni. Jóval megelőzve azt a társadalmi fordulatot, amikor már politikai irányzatok, majd pártok, majd politikusok között lehetett választani. Két intendánssal /MTV 1: Wisinger István és [M]TV2: Horvát János/ és egymással versengő programokkal próbált az intézmény megújulni (A rendszerváltás és az újságírók, 2007: 184 –197 és 338 – 352). Bár a kísérlet eredeti állapotában mindössze nyolc hónapig tartott, következményei a rendszerváltás egész médiagyakorlatára hatással voltak. Mindenekelőtt azzal, hogy az MTV1 lényegében a korábbi teljes műsorstuktúra feladatait magára vállalta. A [M]TV2 viszont átalakult egy rugalmas műsorszerkezetű, kötetlen stílusú, élő műsorvezetéssel lebonyolított egész napos aktuális és szórakoztató „szolgáltatássá”, amely formájában és tartalmában megfelelt az egyre jobban fellazuló nyilvánosság igényeinek és tényleges választási lehetőséget kínált az MTV1 műsorához képest.

²⁸ Ezzel az elnevezéssel tett kísérletet az MTV olyan programszerkezet kipróbálására, amelyben az élő műsorvezetéssel moderált műsorfolyam reklámbevétele hozzájárult a műsorok költségeinek finanszírozásához.

Horvát János leleményes címadó ötletének köszönhetően megszületett a Napzárta, amely a magyarországi rendszerváltás egyik legfontosabb média krónikája lett. Ebben a műsorban jelenik meg először legálisan az eddig csak tüntetéseken látható másik Magyarország. Előbb a Bős-Nagymaros-i vitákról és egyéb környezetvédelmi témákról szóló beszámolókból. Majd Hegedűs András, a Varsói Szerződés egykori aláírója, a Rákosi – rendszer miniszterelnökéből lett ellenzéki szociológus, akivel 1989 februárjában majdnem egy órás „élő” beszélgetés készült. Ebben az adás sorozatban vált nyomon követhetővé az is, hogyan vált az illegális szervezetből legális erővé a Történelmi Igazságtétel Bizottság.

A műsorba meghívottak szereplései nyújtotta nyilvánosság is hozzájárult ahhoz, hogy a hatalom 1989. június 16-án többszáz ezer ember részvételével nem csak engedélyezi a tiszteletadást az 1956-ban kivégzett mártíroknak. Az egésznapos eseménysorozat minden lényeges mozzanata „élő” adásban az MTV 1-en volt látható. Ezek közül természetesen a legfontosabb és leghatásosabb a Hősök terén rendezett nyilvános gyászszerzés teljes közvetítése egyenes adásban. Ez az esemény nemcsak azt vetíti előre, hogy van remény a teljesen békés átmenetre, hanem egyben deklarálja, hogy ennek eszköze lehet az elektronikus sajtó legnagyobb hatású intézménye. A következő elemzésre méltó jelenség a romániai „karácsonyi forradalom” közvetítése, de addigra már valóban „médiaháborús” csatátérre változik a Magyar Televízió.

Az első szakasz konfliktusainak oka tehát még kötődik a tárgyalásos – békés – átmenet időszakához. Pontosabban, ahhoz a tényhez, hogy miközben az átmenet politikai kérdéseiben sikerül haladást elérni, ehhez képest a két nagy ellenzéki csoportosulás / MDF és SZDSZ / médiaügyekben éppen azért képtelen egységesen fellépni, mert a későbbi miniszterelnök Antall és legszűkebb köre a választás utáni időszakokkal kapcsolatos elképzeléseit a látszólagos erőviszonyok, valamint ennek módosulását feltételezve az MSZMP a választások utáni sikereihez kötötte. Ennek egyenes következménye, hogy ekkor még lehetséges

szövetségeket láttak Pozsgay Imrében, aki a hatalmon lévő Németh kormányt képviselőként kulcsfigurája a kerekasztal tárgyalásoknak. Növelte a rádióért és a televízióért folyó harc tétjét, hogy az MSZMP 1989. június 4-én öt megyei lapot puccsszerűen eladott az Axel Springer német cég magyarországi leányvállalatának. Ezzel az MDF lehetőségei a vidék befolyásolására jelentős mértékben csökkentek. (Zöldi, 2000: 66 és 2007: 11 és 15).

A dátum elsősorban azért is fontos, mert ez volt az első „casus belli”, amely elvezetett a magyarországi médiaháború kezdetéhez.

Tíz évvel később az egykori szamizdat folyóirat, a Beszélő dupla különszámában, a Beszélőben az 1989-es eseményekre emlékezik Haraszti Miklós, az SZDSZ médiaszakértője, felidézte e háborúskodás a legfontosabb fordulópontjait is. Beszámolt arról, hogy a háromoldalú tárgyalásokon a nyilvánosság kezeléséért is meg kellett küzdeni, miután:

„az MSZMP tulajdonképpen az egész rendszerváltásra kiható taktikai győzelmet ért el azzal, hogy a tárgyalás áráként titkosságot kért. Végül a legfelsőbb szintű tárgyalásokra beengedték az MTV kameráit, de ahol az érdemi tárgyalások zajlottak, a középszintre és a bizottságokba soha”.

A szerző a továbbiakban utal arra is, hogy végül „A pártatlan tájékoztatás alapelvei” című öt pontos megállapodásban sikerült a sajtószabadságot „újra fogalmazott” alapelvét, amelynek lényegét ezúttal is 1948-hoz kötődő hasonlaltal így foglalta össze:

„Petőfi azt mondta március 15-én: a sajtó szabad! Én azzal a hírrel szolgálhatok: az újságíró szabad” – mondtam egy rádióműsorban a megállapodást ismertetve” (Haraszti, 1999: 64).

Viszont nem sikerült megalakítani azt a független személyiségekből álló öt fős bizottságot, amely átvette volna az MR és az MTV irányítását, így

garantálva pártatlanságát. „... mégpedig egy MSZMP-MDF együttműködés nyomán” (Uo. 68).

„1989. november 11-én a Magyar Fórum, az MDF hivatalos hetilapjának /kiemelés tőlem W. I./ hasábjain Csurka István hadat üzen a televíziónak. Így: „Ma akárhol a világon csak az mondhatja a hatalom birtokosának magát, akinek van saját tévéje”(Farkas, 1991: 16). Mindez négy hónappal a demokratikus választások első fordulója előtt történik.

Haraszi azt is érzékelteti, hogy minimálisra csökkent annak az esélye is, hogy az MSZMP potenciális partner lehet egy majdani koalíciónak a választások után. Így azután november 20-án egyoldalúan létrehoztak egy kuratóriumot, Kőhalmi Ferenc, az egykori filmfőigazgató vezetésével. Ezzel nyíltan kiszolgáltatták az intézményt a politikai csatározásoknak. A kuratórium mögött lényegében az MDF befolyása állt, Pozsgay Imre államminiszter közvetlen támogatásával.

1989 december 29-én, tehát a romániai karácsonyi forradalom közvetítéseinek befejeztével – ekkor már nem volt elnöke a televíziónak, mert Bereczky Gyula, akivel a kuratórium nem állt szóba november 27-én lemondott – Pozsgay, mint államminiszter egy belső értekezleten nem hivatalosan be is jelentette, hogy addig is, amíg az új vezető meg nem érkezik, lényegében kiket tekint a politika az intézmény vezető munkatársai közül a „jövő embereinek”. Ők pedig időközben már nem is nagyon titkolva képviselték az MDF érdekeit. Ezzel lényegében a kétcsatornás reformvállalkozás véget ért.

A karácsonyi közvetítések a romániai eseményekről kifele egyfajta egységes MTV képet mutattak. De valójában ekkor már a demokratikus ellenzék egyik szárnya – mivel az SZDSZ, és a FIDESZ nem vett részt a kuratóriumban – elkönnyvelhette az első médiaháborús vereséget. Mindez azt jelentette, hogy formálisan még a régi hatalom köpenyége alatt, de már a készülődő új hatalom befolyási övezetében az MTV ugyanabban a „háborús helyzetben” találhatta

magát, mint például annakidején az Alasdair Milne vezette BBC a Vaslady alatt. Már ami a békés belpolitikai körülményeket illeti. Vagy a román televízió Illiescu alatt. Abból a szempontból ugyanis, hogy az előd kommunista hatalom utód kommunista frakciója az úr a házban. De a különféle/ angol, román, magyar, tehát európai / „médiacsatározásának” egyféle oka van, az, amit néhány sorral feljebb Csurka szavaival érzékeltettem: a hatalom nem szereshető meg és tartható meg televízió nélkül. Ha másképp nem megy, akkor „menjen háborúba a televízió” vagy „legyen háború magában a televízióban is”.

Mivel Pozsgay segítségével így az MDF már a választások előtt hatalmi helyzetbe került a Magyar Televízióban, logikusan alakult úgy, hogy az SZDSZ számára egy időre igazi politikai ellenfélle mégsem az MDF vált, hanem a rádiót és sajtót ellenőrző államminiszter Pozsgay Imre, aki ráadásul mindezt a manővert elsősorban nem egy majdani MSZP – MDF koalíció miatt vállalta fel. Hanem mert úgy képzelte, hogy ezért cserébe őt választják majd meg államfőnek. Tehát a következő ütközetet ennek megakadályozására kellett elkezdenie az SZDSZ-nek. Így ír erről Haraszti:

„... a háromoldalú tárgyalás anélkül bomlott fel, hogy a rádiót és a televíziót kiszabadította volna az 1974-es rendelet hatálya alól.²⁹ Az ötös bizottság kudarca vált aztán Pozsgay ürügyévé, amikor Csurkával összefogva felállította a maga hírhedt kuratóriumát a televízióban, és kinevezik Nemeskürty István a Televízió elnökévé, Pálfy G. Istvánt pedig a TV-Híradó és a Hét vezetőjévé”(Beszélő, 1999: 68.)³⁰

Aczél Endre – aki ekkor a „Híradó” és „a Hét” főszerkesztője – eltávolításának /1990. 01. 09./ viharos története jelenti tulajdonképpen az intézményen belüli nyílt háborúskodás megkezdését s ennek nyomai rövidesen a képernyőn is láthatóvá váltak. A néző most már nem csak az újságban olvashat

²⁹ Ez a rendelet a kormány hatáskörébe utalta a Magyar Rádió és a Magyar Televízió felügyeletét és formálisan a médiatörvény érvénybe lépéséig (kihirdetve: 1996. 01. 15) érvényben maradt.

³⁰ Ez az aktus egyébként jelezte, hogy a Magyar Rádióért vagy nem aggódtak vagy nem volt olyan fontos, mint a Magyar Televízió, mert nem bizonyult hasonlóan sürgősnek a felügyelet megváltoztatása.

arról, hogy a média lett az üzenet, hanem pontosan érti, hogy ez milyen következményekkel jár (Vö. Aczél, 1990).

6. 3.1.3. A paktum: amely a médiaháború közvetlen és döntő oka.

Ha a vidéki sajtó korai és puccsszerű privatizációja, valamint az MTV-t újabb párturalomnak kiszolgáltató kuratórium megalakulása tekinthető a magyarországi médiaháborút megalapozó két fő előjátéknak, akkor ma már bizonyosnak tűnik, hogy az igazi háborúskodást kiváltó ok éppen az lesz, amelytől a békét várták. Ez a két győztes párt, az MDF és az SZDSZ paktuma, amelyet 1990. április 29-én írtak alá. Már önmagában is anakronisztikus dolognak mondható, hogy eddig eljutva annyi mindent sikerült tárgyalásos úton megoldani és pont a média és ezen belül a rádió és televízió ügye maradt elvégezetlenül és keveredett bele egy titkos alku témái közé.

Kétségtelen, hogy ennek az örökségnek volt egy objektív eleme. A Németh kormány, elsősorban televíziós szakma javaslatára már 1989. május 3-án elrendelte a frekvenciamoratóriumot, amellyel bevallottan a megindult sajtóprivatizáció riasztó tapasztalatai alapján – a frekvenciaszűkösség korszakában – a két közszolgálati intézménynek a piaci helyzetre való felkészülési idejét igyekeztek meghosszabbítani (Vö. Bajomi-Lázár, 2001: 37–38).

A paktum elkerülhetetlen volt. Az új alkotmány hiányában szükségessé vált a

„... tárgyalásos alkotmányozás korrekciójára, a közjogi rendszer kialakításának tisztas befűjezésűre. Az egyezsűg közjogi és politikai értelembeu nem összekötötte, hanem szétválasztotta a két pártot. Érvényre juttatta a parlamenti váltógazdálkodás logikáját” (Ripp, 2006: 534-544).

A paktum lényegében a győztes, kormányzásra készülő legerősebb párt és a másodikként befutó ellenzéki párt kompromisszuma volt annak érdekében, hogy a kétharmados törvények szűkítésével a kormányzati stabilitást megszülethessen.

Ha már sem „forradalmat” sem pedig alku teremtette médiarendet nem sikerült korábban kialakítani, hiszen a majdani médiatörvény is a kétharmadosok listáján szerepelt és megszületéséig ebben az ügyben is elkerülhetetlen volt valamiféle megállapodás. Így nyílt lehetőség arra, hogy titkos alkudozások során az SZDSZ a kormányzás külső támogatására önmérséklettel tett ígéretével megszerezze a jelölési jogot az államfői posztra és megegyeztek a „pártsemleges és független médiumműködése érdekében” a két közszolgálati médium vezetőinek személyéről. Így lett Göncz Árpád a harmadik Magyar Köztársaság államfője, valamint Hankiss Elemér az MTV, Gombár Csaba, az MR elnöke, ez utóbbi kettőt Antall József maga ajánlotta (Farkas, 1994: 327). Mindhárom személyi döntésnek a médiumháború ütközeteinek hevessége és bonyolultsága szempontjából később döntő következményei lettek. Bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy Antall beleegyezéséhez hozzájárultak saját korábbi kedvező személyes tapasztalatai.³¹

A tartós médiaháború igazi oka az lett, hogy lényegében a paktumnak ez volt az a pontja, amit végül egyik fél sem vehetett komolyan, kivéve a személyek kiválasztását. Az SzDSz azért, mert „A rendszer ellenzékéből a kormány ellenzéke ” lett. Ezt hirdette meg a rendkívüli közgyűlésen Kis János, elnök és ez a nem is kódolt üzenet természetesen ettől kezdve szinte automatikus vezérelvként működött (Kis J, 1990: 4). És a nyilvánosság két legfontosabb fórumát is taktikailag részükről ezen alapelvnek kellett a gyakorlatban

³¹ Göncz Árpád Antallhoz fűződő viszonyára így emlékeznek: „ Antall fiatalabb volt, mint én, de a közös emlékek miatt a rendszerváltás idején nagyon közelkerültünk egymáshoz. A betegségéről semmit sem tudtam, az előbb kezdődött, mint hogy miniszterelnök lett. A legkritikusabb időszaknak az első esztendő nevezhető (...) tény, hogy amikor miniszterelnök lett, rögtön besorolt engem is a hívei közé, azzal hogy most már van neki egy köztársasági elnöke is. Ő örökölt egy politikai gondolkodást az édesapjától. Hatalmi politikában gondolkodott, én pedig elsősorban barátságban.” László György – Wisinger István (2006: 342 – 343).

alárendelniük, tehát pozíciókat kellett szerezni a műsoridőben. Így azután az is tény, hogy mire Hankiss és Gombár elfoglalta székét a Szabadság-téren, az MTV-ben / augusztus 1 /, illetve a Bródy Sándor utcában az MR-ben, / július 1 / a paktum őket érintő része lényegében máris romokban hevert. Mert a másik fél is ugyanezen a terepen akarta a maga hídfőállásait kiépíteni

Hiszen már 1990. április 30-án az MDF média ügyükért felelős alelnöke, Csurka István a lapokban olvasva szembesül az alkuval és így neki és a párton belüli híveinek azt kellett volna tudomásul venniük, hogy bár megnyerték a választásokat nem érvényes Csurka ideája a kártyapartikból adaptált mondás szerint, hogy ugyanis: „a győztes mindent visz”. Ekkor még az 1990. március 15-én, a tévészékházat lefoglaló Csengey Dénesnek az álláspontja érvényesül, hogy ugyanis a parlamenti ellenőrzés elegendő lesz a két intézmény kézbentartására.

„ az MDF radikálisai május elején tetemre hívták, Antallt és kötelezték, hogy ne merjen többé az ő támogatásuk helyett a kormánytöbbségen kívüli konszenzusra támaszkodni, záros határidőn belül csinálja vissza a média semlegesítését. Antall inkább ezt vállalta, mint a párton belüli konfrontációt (...) a médiapolitikai jelentőségűnek tekinthető megállapodás meghasonlást váltott ki a vezető mormánypártban, még mielőtt hatalomra jutott volna – emlékezik Zöldi a Népszabadság 2000. április 29-i cikke nyomán (Zöldi, 2007: 2).

Ettől a pillanattól kezdve Hankiss és Gombár, akik egyébként a médiatörvény első szövegének tető alá hozását is feladatként kapták, hiába fáradoztak eredeti megbízatásukon, a két független és tárgyilagos műsorokat készítő intézmények létrehozásán, valójában az ő eltávolításuk vált a kormányzó párt radikálisainak fő céljává. A Magyar Televízió lényegében ettől kezdve lett a médiaháború éleslövészetének „csatateré”.

6.3.1.4. A „törvény nélküli” médiaháború méltatlan hétköznapijai.³²

Sajátos dolog, hogy erről a jelenségről csak mintegy kelet-európai „állatorvosi lóról” lehet igazán beszélni, amelynek egyéb tünetei közül mégiscsak az elektronikus sajtó és ebből is az MTV körüli hadakozás emelkedik ki, sőt hozzá is járul ahhoz, hogy az amúgy vértelen átalakulás demokratikus, gyors és hatásos lehessen. Az MTV sorsában 1989. augusztus végéig aktívan osztozó Horvát János nevezte el intendánsi posztjáról való távozás után négy évvel az egész jelenséget „Mediaeastern”-nek.

„Az írott sajtó a privatizálással és az azóta is sokat vitatott külföldi tulajdonlással már 1990 elején megteremtette a kormányzástól való szabadságot. Válaszul a kormányzat a rádió és a televízió megszerzését tűzte ki célul, mert az írott sajtóban megmutatkozó ellenzéki túlsúly helyrebillentését látták a rádió és tévé feletti uralomban. A korábban csendesen zajló és más országokból is ismert médiaháború intenzitása ekkor felerősödött és nemzetközi méretekben parttalanná vált, (Horvát, 1994: 8).

Ami a Magyar Televíziót illeti, köztudott volt, hogy Hankiss Elemér személyes tervei szerint a feladatai jelentős részét egyetlen év alatt kívánta megoldani, mert tulajdonképpen már kinevezésével egyidőben az Egyesült Államokban, a kaliforniai Stanford University-n kellett volna szociológiát oktatnia. Ennek ellenére nem hozott ejtőernyősöket magával, akiket fontos

³² Igazság szerint a „törvény nélküli” szó helyébe a „törvénytelen” szót kellene írni és ez közelebb is állna a háborúskodás valóságos okához. Viszont tény, hogy a Parlament 1990 júliusában elfogadott egy törvényt „a közszolgálati tájékoztatási eszközök elnökei kinevezési rendjéről (1990. évi LVII törvény) Göncz Árpád is erre a törvényre hivatkozik, amikor 1992 június 30-án Antall Józsefhez írott levelére válaszolva közli, hogy a miniszterelnök előterjeszése ellenére nem menti fel a két közszolgálati intézmény elnökét, Gombár Csabát és Hankiss Elemért. 1991 decemberében Csurka István, az MDF alelnökének javaslatára született egy másik, parlamenti döntés, amely zárta az MTV költségvetésének 1 milliárd forintját. Végül a köztársasági elnök és a miniszterelnök felügyeleti jogköre körüli vitában előkerült a már említett 1974-es törvény, amelyre hivatkozva aztán a miniszterelnök felhatalmazottnak tekintette a kormányt illetve saját magát, hogy különféle eljárásokat indítson a két közszolgálati intézmény vezetője ellen. Ezt a lépést az Alkotmánybíróság 1992. 07. 10. – én alkotmányellenesnek minősítette és kötelezte a Parlamentet, hogy november 30-ig alkossa meg a médiatörvényt, amely 1992. december 31-én történt szavazáson „vértett el”. Ezért tartom pontosnak az általános helyzetre a fenti minősítést. (Vö. Magyarország útja az 1994-es választásokhoz. 12. Médiaháború. Népszabadság 1994: 04. 02. 31.).

beosztásba helyezett azok többsége vagy már korábban is az MTV dolgozója volt / Bányai Gábor, az MTV1 intendánsa / vagy pedig belülről került az élre / Vitray Tamás, a TV 2 vezetőjeként /. Türelmes, hosszú jegyzeteléssel kísért konzultációkba kezdett a munkatársakkal, nemzetközi tanácsadó testületet hozott létre és hamarosan pályázatok meghirdetésének özönével a BBC mintájára az úgynevezett „producer's choice”³³ rendszer bevezetésével feltételezte a hatásos belső szervezeti és műsorkészítési rend megteremtését, az egész intézmény megújulását. Hankiss igen hamar szembetalálta magát mentorával miután megfosztotta Antall Józsefet a televízió nyilvánosságtól.

1990 októberében az önkormányzati választások második fordulója előtt Hankiss azért nem adta le az előre rögzített Antall beszédet, mert a politikai egyensúlyként felkért, egykori SZDSZ-es államfő, Göncz Árpád visszalépett. Hankiss ezzel idejekorán szállította az érvet Csurkákéknak, arról, hogy Antall kiengedte a kezéből a televíziót, amely ugyanebben a hónapban rendkívüli lehetőséget kapott arra, hogy bizonyíthassa adott esetben nem csak „háborúskodás” okozója lehet, hanem képes volt békét csinálni a taxisblokádnál idején. / 1990. október 25-28 /. Baló György a Napzáróban 1990. október 27-án késő este élőben éppen a taxisok szóvivőjével, Horváth Pállal beszélgetett, amikor kapott egy cédulát, amelyet azonnal fel is olvasott. A szöveg a rendőrség közleménye volt és a rövidesen várható radikális beavatkozást helyezte kilátásba. Baló telefonon felhívta, és hangban bekapcsoltatta az országos főkapitányt, dr. Szabó Győzöt. Általános értékelés szerint elsősorban e drámai beszélgetésnek köszönhető, hogy nem volt konfrontáció a rendőrség és a taxisok között (Fischer-Szekfű, 1991: XV.-XVII.). Majd másnap, vasárnap a blokádnál kritikus, hosszúra nyúlt hétvégéjének utolsó napján már-már megoldhatatlannak tűnő technikai nehézségeket legyűrve az MTV1 szintén élőben – egy kamerával, bravúrosan – közvetítette azt a háromoldalú érdekegyeztető tárgyalássorozatot,

³³ Külső produceri irodák megszervezésével csökkenteni a személyi és a gyártási kiadásokat.

(résztvevői: a kormány, a taxisok és az érdekvédelmi szervezet képviselői), amely elvezetett a blokád feloldásához.³⁴

Ezeknek a napoknak az eseményei között kell idézni a kórházi szobában Feledy Péter kérdéseire válaszoló Antall megrázó alakját. Az MTV egyes csatornáján vasárnap sugárzott híres „pizsamás” interjújában sok néző számára a „béke angyalaként” jelenik meg. Pedig valójában egy pillanatra sem feledte az őt ért sérelmeket. Sőt fel sem merülhetett benne, hogy ez lett volna az a pillanat, amikor az MDF radikálisaival szembe fordulva próbálja megkeresni egy újabb kompromisszumos megoldás lehetőségét. Így azután nem csoda, hogy a belső, szinte láthatatlan konfliktusok oldásának lehetősége szertefoszlott. A nézők pedig szombaton éjszaka a parlament ablakában imbolygó és győzelmi „V” betűt mutogató MDF-es belügyminiszter, Horváth Balázs képével feküdtek le aludni szombaton, nem tudván, hogy a vasárnap valóban meghozza-e számukra a mindennapi életrendjüket szétziláló blokád végét.

Az MDF-nek, és személyesen Antallnak is mindez együtt elegendő ahhoz, hogy egyszer és mindenkorra ellenségének tekintse az MTV-t és magát Hankisst is, akinek eltávolítása amúgy is az MDF radikálisainak ígért feladatává vált. Először a híres Montecuccoli szólás szellemében /„A háborúhoz három dolog kell : pénz, pénz, pénz”/ teremtettek olyan helyzetet, hogy ellehetetlenítsék Hankisst, talán abban a reményben, hogy ezzel megfutamodásra kényszerítik. A növekvő költségek és a csökkenő támogatás miatt Hankiss a Parlamenttől kért 2-3 milliárdnyi „különsegélyt” és ennek szükségességéről a képernyőn igyekezett meggyőzni a képviselőket. A példátlan kísérletet példátlan kudarc követte s ebben szerepet játszott az a ki nem mondott vád, hogy miközben a miniszterelnöktől megtagadta közügyben a képernyőt, addig saját pozíciója erősítése érdekében visszaélt hatalmával.

³⁴ Az erről készült dokumentumfilm – A blokád hangjai – egyik szimbolikus kulcsjelenete az volt, amikor a Parlament előtt táborozó tömeg egy taxi tetején elhelyezett szovjet gyártmányú /Junoszty/ minivizoron nézi azt a tárgyalást, amelyet az MTV a tőlük pár méterre lévő úgynevezett „spenótházból ” közvetített /Ld. Filmográfia /.

A nyilvánosságnak effajta felhasználása egészében valóban nem tett jót a televíziózás ügyének. A nagyközönség riadtan nézte a parlamenti élő közvetítéseket, benne az általuk „demokratikusan” megválasztott politikusok állandó konfrontálódását.

„Az 1992-es év lett a magyarországi átalakulás mélypontja. Vállalatok százai és ezrei mennek csődbe, százezrek találták magukat az utcán (...) Az egész évet áthatotta, meghatározta a rádió és a tévé elnökök körüli szüntelen politikai hajtóvadászat.” – írja Kéri, és eközben a helyzet nemzetközi méretekben is egyedülálló mutatványa, hogy ezen belül különháború bontakozott ki a miniszterelnök és az államfő között. „A harcot végül is az utolsó lőszerig vívták... Volt parlamenti meghallgatás, nyilvános megszégyenítés, más okokból elégedetlen tömegek utcára vezénylése tüntetőkként. S ha semmi sem vezetett eredményre, akkor még mindig hátra volt a rendőrség, ügyészség és házkutatás. Végül is az igazi megoldást egy adminisztratív trükk hozta meg, amelynek révén sikerült a rádiót és a tévét a miniszterelnöki hivatal költségvetésébe illeszteni. Ez volt az a pont, amikor mindkét intézmény elnöke belátta, hogy a nemzeti médiumokért vívott függetlenségi harc végképp elveszett. 1993. január elején mindketten beadták lemondásukat.”³⁵

(A történet teljessége kedvéért nem árt utalnunk arra, hogy 1992-ben a média felügyelet körül vívott harcok csaknem közjogi válsághoz vezettek. Mégpedig azért, mert ebbe a csatározásba sikerült bevonni a köztársasági elnököt is, majd az Alkotmánybíróságot; s előbb-utóbb el lehetett érni azt, hogy a politikai-hatalmi szféra valamennyi intézménye a médiumok fölötti uralom, avagy azoknak a szabadsága körüli problémákra koncentrálja erejét. A közönség ebben az időszakban már egyáltalán nem számított) /Kéri, 2000: 27 és 28 /.

Mindezek után aligha meglepő, hogy 1992. december 30-án „sikerült” olyan médiumtörvényt a Tisztelt Ház elé terjeszteni, amely egyetlen igen szavazatot sem kapott. „669 módosító indítvány megszavazása illetve elutasítása

³⁵ Furcsa helyzet állt elő, a lemondás lényegében kiélezte a köztársasági elnök és a miniszterelnök között a vitát arról, hogy ki felügyeli az intézményt, illetve ki illetékes a vezetők felmentésében: „... január 20-án nyílt levelet tettünk közzé, amelyben a világ elé tártuk dilemmánkat. Kijelentettük, hogy a Rádió, illetve a Televízió legitim elnökeinek tekintjük magunkat, de nem gyakoroljuk jogainkat, amíg a köztársasági elnök, a miniszterelnök, az Országgyűlés, az alkotmánybíróság vagy a bíróság nem tisztázza a zavaros helyzetet. Ez volt az utolsó és remélem végső lépésünk a médiaháborúban” Hankiss Elemér (1993: 1) .

után 122-en elvetették a törvényjavaslatot, 170-en pedig tartózkodtak” (Farkas 1994: 336). Az ellenzék szerint:

„Antallék olyan alkotmányos homlokzatot állítottak volna fel, amely mögött egy kormányzati gépezet forog, ennél a törvénytelenység állapota is jobb” – idézi Bajomi-Lázár Péter Haraszi Miklóst. (2001: 74).

1994-ben új kormány jött, de sem a politikai békéhez szükséges kompromisszumot, sem pedig a médiabékéhez szükséges gazdasági és törvénykezési feltételrendszert nem sikerült megteremteni. A választásokon abszolút többséggel győztes MSZP az SZDSZ – szel koalíciót kötve, új fejezetet nyithatott volna, hiszen adott volt a kétharmados többségük ahhoz, hogy e szerint rendezzék a két intézmény vezetésének és felügyeletének kérdését. De a hatalmi technika csak látszólag változott. A régi intézmények új vezetőinek kiválasztáshoz már újabb paktum sem kellett, a kormány megalakulása /július 15/ után öt nappal az államfő, Göncz Árpád aláírta a miniszterelnök, Horn Gyula által váratlanul felterjesztett kinevezéseket. Az MTV elnöke Horváth Ádám, az MR elnöke Szirányi János lett (Magyar médiatörténet..., 2005: 312). Ez az aktus vetett hirtelen véget a két párt között ekkor még zajló egyeztetéseknek.

„A Horn kormány egyrészt revansra törekedett a tömegtájékoztatásban, és egyes területeken folytatta az MDF-nek a média ellenőrzését célzó médiapolitikai gyakorlatát, másrészt viszont kényelmes kétharmados parlamenti többsége ellenére (...) a médiatörvény meghozatalánál hatpárti konszenzus elérésére törekedett”

– írja Monori Áron, aki a törvény megszületése előtti időszakot „Revánspolitka a médiában” alcím alatt tárgyalja (Vö. Magyar médiatörténet, 2005: 273-274). A jobboldalt érintő súlyos televíziós személyi változásokat viszont az Antall kormány Miniszterelnöki Hivatalának egykori munkatársa „szönyegbombázásként” aposztrófálta (Varga Domokos György, 2001: 219).

1995 végén szavazott a Parlament az újrafogalmazott törvényjavaslatról, amelyet, a Kisgazdapártot kivéve mindenki megszavazott. Olyan törvény született, amely ugyan megteremtette a feltételeket a kereskedelmi televíziós piac megnyitásához /1997 októbere/, de nem hozott igazi megoldást, hanem most már „törvényes keretek között prolongálta a „kibékíthetetlen” helyzetet.

A törvény megszületésének ugyanakkor

„Pozitív hozadéka volt (...), hogy megnyitotta a média piacot a magántőke előtt. A kereskedelmi televíziózás (...) megindulása megszüntette a közszolgálati médiumok monopolhelyzetét a hírek és vélemények elektronikus piacán” (Magyar médiatörténet..., 2005: 277).

És miközben továbbra is nemzetközi példa maradt a magyar rendszerváltás békés lebonyolítása, aközben a nemzetközi sajtóvilágban továbbra is modell helyzetként emlegették a magyar közszolgálati intézmények körül zajló szüntelen hatalmi harcot, amely tartós belpolitikai feszültséggel járt. (Vö. Television on the Brink, 2001). Ez a jelentés a Nemzetközi Újságíró Szövetség második Magyarországon járó tényfeltáró küldöttségének beszámolója és már a FIDESZ – FKgP koalíciós időszakban kialakult „médiaegyensúly” állapotában mondott súlyosan elmarasztaló véleményt általában az elektronikus sajtó piaci állapotokról, amelyekkel azért kívántak személyesen megismerkedni, mert azt tapasztalták, hogy szinte az összes rendszerváltó országban súlyos válságba kerültek a közszolgálati intézmények és ezek megsegítésére széleskörű tanácsadói kampányt indítottak.³⁶ A dokumentum lényegében azt foglalta össze, hogy a harmadik demokratikus választás időszakában, tehát 1998 után tovább mélyült az elektronikus médiumok körüli válság. Bár a koalíciós kormány miniszterelnöke Orbán Viktor a „médiaháború” kifejezést elutasítva „a médiaegyensúly” kifejezéssel jelölte meg a kormányzati célkitűzések kulcsszavát, valójában az eddiginél hevesebb

³⁶ Hankiss Elemér ezt a jelenséget így foglalta össze: „a békés és kevésbé békés forradalmak ugyanis meghozták Kelet-Közép-Európának a rég vágyott szabadságot, azonban nem szabadították fel az elektronikus médiát a mindenkori hatalmat gyakorlok ellenőrzése alól.” (Hankiss, 1993: 11)

ütközetekkel és szélsőségesebb megoldásokkal vonták politikai ellenőrzésük alá az MTV-t. / pl. a Parlamentbe bejutott Csurka István vezette MIÉP „ellenzéki támogatásával” úgynevezett „csonka kuratóriumok ” jöttek létre. Ez azt jelentette, hogy a tulajdonosi jogokat gyakorló testület elnökségben nem vettek részt az ellenzék képviselői (Magyar médiatörténet, 2005: 278 – 285). Végeredményben az „egyensúly” politika ellenére háború volt ez is a maga nemében, még hozzá egyedi és igen innovatív hadviseléssel, de az én kategóriáim szerint ez már tartós tájkép volt az igazi csata után. Mert akárhogy is vesszük a korszakhatár, mégis a „törvénytelen”, értsd: törvény nélküli állapot megszűnése volt. Ez volt a médiatörténeti fordulópont, bármilyen anomaliák, kudarcok és nehézségek is követték a végrehajtását.

És most térjünk vissza a kronológia nemzetközi példáihoz.

6. 3. 2. Az Öböl – háború: „... csak a média az egyetlen üzenet”.

Ismert nemzetközi társasjáték volt világszerte ez a kérdés: Hol voltál, és mit csináltál, amikor kitört a II. Világháború? A vietnámi háború idején az amerikai gyerekek már így kérdeztek: „Mit csináltál a háborúban papa?”. 1991 márciusában a kérdés újra megváltozott ekképpen: „Mit néztél papa, amikor kitört az Öbölháború?”. És a válasz többnyire ez volt: „a CNN-t”!

Az igazi változást legjobban azzal lehet érzékeltetni, ha végül ezt a játékot előbb leszűkítjük a feltételezett amerikai felnőtt nézőtáborra, amely hozzászólt, hogy a legnagyobb és legsikeresebb amerikai tévéhálózat a CBS politikai műsoraira kell koncentrálni. Nekik Murrow és Cronkite volt az első számú forrás minden élő eseményről, sőt annak idején még a rádióban London bombázásról is. Ha ennek a tévécsatornának a munkatársai kapják ezt a kérdést, akkor kiderül, hogy ők sem a saját csatornájukat választják, ha rendkívüli dolog történik. Már az újságírók napi munkájának elvégzéséhez is nélkülözhetetlen a CNN, mint alapvető forrás. 1991 novemberében Madridban az arab-izraeli békekonferencián a mintegy 4 600 akkreditált újságíró ott a helyszínen, férőhely hiányában a CNN közvetítését figyelve volt kénytelen elkészíteni saját tudósítását (Henry, 1992: 15).

A jelenség sajtótörténeti összefüggéseire a legpregnansabban éppen a CBS legnézettebb aktuális politikai műsorának, a vasárnap este főműsoridőben sugárzott „60 perc” /60 minutes/ alapítója, Don Hewitt vilgított rá. Egyébként ő volt a producere 1960-ban a híres Nixon – Kennedy választási tévévitának. Ezt mondta:

„...amikor valahol a világban természeti katasztrófa vagy szerencsétlenség történt az emberek templomba mentek és egymás kezét fogták. Aztán jött a televízió és megszületett az a nagyszerű érzés, hogy Walter Cronkite-ot nézve amerikaiak millióival osztoztak a közös látvány keltette érzelmekben. Mostanában pedig bárhol bármi történik, mindenki rohan a CNN-t nézni, és arra gondol: az egész világ ugyanazt érzi, amit én” (Henry, 1992: 14).

De hát mi történt valójában az 1990-es évek elején?

A történelem összezilálta a glóbusz hatalmi struktúráját. A szovjet birodalom szétesett, és a Kelet – Európa-i hatalmi befolyása megszűnt. Csak az Egyesült Államok őrizte meg világhatalmi státuszát és ennek következményeként is rövidesen háborúba keveredett. A helyszín megint a Közel-Kelet és ezúttal éppen a világ legnagyobb olajkészlete lett a tét.

1990. augusztus másodikán Szadam Husszein iraki elnök rendkívüli katonai erőt és arzenált felvonultató csapatai lerohanták Kuwaitot és egy héttel később, annektálták az olajsejkséget.

Ürügyként arra hivatkoztak, hogy Kuwait és Szaud – Arábia összeesküvést szőtt Amerikával, hogy alacsonyan tarthassák az olaj árát, amely így horribilis extraprofitot hozhatott nekik, megnyitva lehetőséget a korlátlan olajkitermeléshez. Az ENSZ november végén felhatalmazást adott az amerikaiaknak, hogy ha Irak január 15-ig feltétel nélkül nem vonul vissza, akkor katonai erőszakkal kell kikényszeríteni Kuwait felszabadítását. A világtörténelem technikailag legjobban felszerelt koalíciós expedíciós hadserege, köztük több mint félmillió amerikai katona vonult fel a Perzsa – öböl térségében. Mintegy 160 ezer katona vett részt a hadműveletekben a 34 szövetséges ország részéről (Vö. The Unfinished War, 1991). Ezt a készülődést pedig az egész világ, napról napra a televíziós tudósításoknak köszönhetően saját szemével kísérhette figyelemmel.

Nem volt még háborús készülődés, amely a glóbusz otthonaiba ennyire befészkelte volna magát. Most válik csak igazán aktuálissá az a gondolatmenet, amelyet McLuhan még a vietnámi háború kapcsán 23 évvel korábban fogalmazott meg:

„Az első televíziós háborúnk kellős közepében élünk... a televíziós környezet totális, ebből kifolyólag láthatatlan. A számítógéppel együtt teljes mértékben megváltoztatta az amerikai vízió és azonosság-tudat minden szakaszát. A televíziós háború azt jelenti, hogy

megszűnt a dichotómia a polgári és a katonai lét között. A közönség most már a háború minden szakaszának részvevőjévé vált, és a háború legfontosabb akcióit magában az amerikai otthonokban vívják meg” (idézi: Cumings, 1992: 84 McLuhant, 1968: 134).

Az Öböl–háború nem több és nem kevesebb, mint a valóság és a manipuláció egyidejű látványa, ám ki gondolt ekkor egyetlen percig is egy évtizeddel előre, hogy ez a háború lesz majd az, amely miatt az amerikai hadseregnek 2003-ban vissza kell jönni ugyanarra a csatatérre, csak előbb még 2001-ben polgári repülőgépek menetrendszerinti járatának terrorista „légitámadását” kell megélniük, mint egy természeti katasztrófát. Ma már a „9/11” tragédiája és a televíziós közvetítések hatása is csak úgy dolgozható fel pontosan, ha az időben egymástól tíz év távolságban lezajló eseményeket összekapcsoljuk. Így lesz ebből „befejezhetetlen háború”.

De ekkor még csak még csak az Öböl–háborút közvetlenül megelőző „seregek felvonulása” zajlott. És ez nem csak egy új háborúval fenyegetett, hanem a közösségi élmény új változatával is. Vagyis azzal, hogy mindannyian résztvevők és nézői lehetünk egy új televíziós „hadieposzba” burkolt véres szappanoperának. Mindezt olyan társadalmi környezetben, amelyben a globális erőviszonyok gyökeresen megváltoztak és még arra is nyílt némi esély, hogy végleg leszámoljanak a „Vietnám szindróma” fenyegetettségével.

„Irak tökéletes pótléknak bizonyult a résztvevők számára, hogy a „Vietnám szindrómát” felejteni óhajtó törekvés a „világ csendőrének” imágóján felülkerekedjen. Ironikusnak is mondható szerepcseré történt, amelyben a 60-as évek háborúellenes „Soha többé Vietnámot” jelszava lett a 90-es évek csatakiáltása., (Cummings, 1992: 103)

Amikor Bush azt mondta, hogy az Öböl – háborúval „átléphetjük Vietnám árnyékát” tulajdonképpen csak azt visszhangozta, amivel Francis Ford Coppola igazolta az „Apokalipszis most” elkészítésének jogosságát” Coppola ugyanis ezt mondta:

„... segíteni akarok, hogy az amerikaiak túlléphessenek Vietnám élményén” (Uo.: 282).

Mire Amerika és szövetségesei felvonultatták a bonyolult elektronikus haditechnikával felszerelt hadseregüket, addigra mintegy 1300 újságíró tartózkodott az Öböl térségében, a többség természetesen a televíziós állomások tudósítóiként. (The Media and the Gulf War, 1992: XII).

Különleges verseny volt kibontakozóban, miután a haditechnika fejlődésének köszönhetően a látható háborút már hosszú ideje megelőzte egy láthatatlan.

„Ebben a konfliktusban a történelem során először a műholdaké volt a főszerep. A kommunikáció ellenőrzése előbbre való volt, mint az ellenfél földrajzi területének ellenőrzése” (Virilio, 1991: 86).

A szerző itt természetesen a katonai hírszerzés megelőző csapást előkészítő kommunikációs háborújára utalt, de mint látni fogjuk a látható és láthatatlan háború eseményei összefonódnak. A CNN globálisan még mindig piacvezetőként és szinte napról napra építette ki bázisát és kapcsolatrendszerét Bagdadban. Eközben a politikusok fokozatosan hozzászórtak ahhoz, hogy a CNN-t már nem csak információszerzésre lehet felhasználni, nem csak televízió keresztül lebonyolított egyidejű diplomáciai akciókra, hanem a döntések előkészítésre is. Sőt az ezt követő szakaszban a végrehajtásra és annak ellenőrzésére is.

A hadigépezet felépítésében az Öböl – háborút megelőző amerikai előkészületek során a török elnök, Türgüt Ozal éppen egy washingtoni CNN sajtóértekezletet nézett, amikor egy riporter megkérdezte az amerikai elnöktől, hogy vajon Törökország hajlandó lenne-e lezárni az Irakba vezető olajvezetékét. Bush közölte, hogy éppen ezt készült megkérdezni Ozaltól. Másodpercekkel később, amikor megszólalt a telefon Ozal rögtön válaszolt Bushnak, hogy éppen

várta a hívását ebben az ügyben. Hasonló „ügyintézés” zajlott novemberben. Ez volt a végső erőfeszítés a békés megoldásra. James Baker, amerikai külügyminiszter hat órás tárgyalást követően képtelen volt rávenni az iraki partnerét, Tarik Azizt, hogy vegye át azt a borítékot, amely Bush személyes üzenetét tartalmazta Szaddam Husszeinnek. A genfi sajtóértekezlet már-már kudarcba fulladt, mert Aziz ragaszkodott hozzá, hogy előbb maga Bush jelenjen meg nyilvánosan és fejtse ki álláspontját. A Fehér Ház szóvivője, Marlen Fitzwater Atlanta közvetítésével a CNN genfi emberén keresztül üzent meg Aziznak, hogy neki kell elsőként megszólalnia, akkor is, ha „karácsonyig kell várni rá”. Fitzwater telefonja után öt perccel Aziz megszólalt. Ekkor már mindkét oldal számára a legfontosabb közvetítő csatorna a CNN volt” – mesélte Fitzwater az amerikai Time magazinnak (Henry, 1992: 15). A CNN stábja – amely Kuwait augusztus második lerohanásától fokozatosan bővül: ekkor már a helyszínen 90 főből áll, ebből 40 újságíró. Ehhez hasonló sajtóhadtestet csak a brit kereskedelmi tévécsatornák közös híradója az ITN News engedhetett meg magának, ők 40-en voltak Bagdadban. E két tévéstábon kívül, angol, francia, olasz, német és japán konkurencia várt ugrásra készen. Igaz a CNN elsősorban azért ment oda, hogy békét csináljon, még hozzá úgy, hogy első stábja és tudósítója Bernard Shaw már 1990 őszén megérkezett Bagdadba és rövidesen exkluzív interjút készít Szaddám Husszeinnel, majd természetesen hasonló exkluzív formában jelent meg a CNN képernyőjén Bush elnök is.

Így érkezett el az 1991. január 16-ról 17-re virradó éjszaka. Ekkor még 45 nyugati újságírónak volt akreditációja Bagdadban. Hajnali 2.32 perckor elkezdtek hullani a bombák az iraki fővárosra, az első egyike lerombolta a hadsereg kommunikációs központját. Washingtonban éppen a főműsoridős híradókat kezdődtek. Az ABC tévétársaság éppen élő telefonkapcsolatban volt bagdadi munkatársával. Gary Shepherd első szavai ezek voltak:

„elképesztő fényalábok panorámája teríti be a bagdadi éjszaka sötétjét... nyilvánvaló, hogy ezek a fények egy légitámadás következményei”. A másik két

hálózat – a CBS és az NBC – hasonló szavakkal számolt be az eseményről, de képet senki sem tudott küldeni Bagdadból.

A három CNN riporternek – Bernard Shawnak, Peter Arnettnek és John Hollimannak jutott a legnehezebb, de leghálásabb feladat. Miközben a többiek telefonvonala megszakadt, ők előbb 27 percen keresztül, majd rövid szünet után 17 órán át számoltak be telefonon arról, hogy mi történt Bagdadban, anélkül, hogy az iraki részről bárki is ellenőrizte volna, hogy mit mondanak. Egy úgynevezett „négyhuzalos telefonvonalat” építettek ki a központ és a hotelszoba között – hangjuk Ammanon keresztül jutott el Atlantába, ahonnan aztán az egész világ hozzáférhetett. Formailag Edward Murrow londoni bombázásokról szóló tudósítás ismétlődött meg – sőt igazából az történt, amit Kaltenberg csinált 1936-ban a francia határon a szénakazalból, amikor a rádióban beszámolt Irun városának bombázásról a spanyol polgárháborúban.

A harmadik napon az iraki hatóságok a teljes nyugati újságíró gárdát távozásra szólították fel, kivéve a CNN stábot, amely ekkor már megint csak a katonai cenzúra ellenőrzése mellett dolgozhatott (Arnett, 1994: 374– 388).

(Az ügy különös érdekessége, egyebek között abban is rejlik, hogy a megnyitó adás, 1980. június elseje óta a CNN soha ilyen hosszú ideig nem volt kénytelen csak hangot sugározni, amelyet a képernyőn persze álló képek, fotók és archív anyagok illusztráltak.)

Az Öböl-háború 42 napig tartott, ez 908 óra, ebből a három amerikai tévéhálózat összesen 53 és fél órát szentelt a háborúnak, ez folyamatosan 17 napos közvetítést jelentett volna. Nem volt olyan nap, hogy a CNN több órát ne sugárzott volna helyszíni tudósítást, többnyire élőben a 908 órából legalább a felét (Kamen, 1992: 351).

Az első órában a CNN az eddigi átlagos napi amerikai nézettségi csúcának tízszeresét érte el az összes háztartásban 11.1 százalékkal, (Konrad – Howkins, 1991: 41) és a bekábelezett háztartásokban csak az ABC nézettsége volt nagyobb. De volt olyan időszaka a háborúnak, amikor több mint 100

országban a CNN képét nézték, vagy adáshangját hallgatták, ha tudni akarták, hogy mi történik. Az atlantai kábelcsatorna lett a „Sivatagi Vihar” hadműveleti „szeme”. Ez a metafora fizikai értelemben valóban a lehető legpontosabb fogalmazásnak tekinthető, hiszen létezhet e annál valóságosabb élőkép, mint mikor a rakéta orrába épített minikamera optikája a becsapódás előtti másodpercig közvetíti élőben a látványt az otthonülő nézőknek? Pedig a lézerirányítású rakétákba eredetileg a kamerát csak azért rakták bele, hogy a célzás ellenőrzésével a további rakéták kilövése még pontosabb lehessen. Valójában halált hozó pusztító fegyverek voltak, amelyekről ráadásul azt állították, hogy pontosságuknak köszönhetően minimálisra csökkentik a civil lakosságot érintő veszélyt.

Foglaljuk tehát össze, hogy az eddigiekhez képest mivel tökéletesítette az „Öböl-háborúba vonuló televízió” az eddigiekhez képest ezt a jelenséget:

1. Vegyük először a képtovábbítás technológiai újdonságot. Kiderült, hogy minden fizikai, műszaki korlátot képesek legyűrni, ha kell a glóbusz több pontján egyszerre zajló eseményről készült tudósítások adásba juttatásával is. Úgy, hogy bármely eseményről szóló tudósítás sorban áll, mint a leszállópályára várakozó repülőgépek és csak a fogadó féltől függ, hogy mikor landolnak a képernyőn előbb Atlantában, aztán a nézők otthoni készülékén.

Ime a kép és hang útjának zavartalan folyamata Irakból a bagdadi televízió beiktatásával: földi hálózaton előbb Dubaiba juttatják el, ahonnan az Arabsat műholdra lövik fel, innen Jordániában került ismét földi hálózatra. A következő kapcsolat Ammanban a CNN saját földi állomása a Philadelphia Szállodába, ahonnan az Intelset távközlési műhold juttatja el New Jerseybe, majd a képet amerikai műhold juttatja el Atlantába a CNN központba. Ez a folyamat összesen néhány másodperc alatt zajlott le (Goodwin, 1991: 24).

2. Korábban már említettem példát arra, hogy a diplomáciai döntéshozatal szempontjából mit jelentett ez a lehetőség. Kennedy elnök a kubai rakétaválság

idején hat napig mérlegelte a döntést, amíg a végeredménnyel a közönség elé állt. Az Öböl – háború idején a Fehér Háznak ritkán volt szüksége hat óránál hosszabb időre, hogy valamire reagáljanak, de előfordult, hogy elég volt hat perc. Egy alkalommal, amikor tényleg sürgősen határozni kellett a CIA igazgatója egy műhold kémjelentése alapján tudomást szerzett arról, hogy kilöttek Izraelre egy iraki Scud rakétát. A következő utasítást adta Brent Scowcroft, nemzetbiztonsági tanácsadónak: „kapcsoljon a CNN – re, hadd lássuk hova fog becsapódni” (Henry, 1991: 14).

3. A hatalmi elit és az újságíró szakma számára az információszerzés során a CNN adása egyenrangú lett a világ legrégebbi és legtekintélyesebb hírügynökségeinek a francia AFP–nek és a brit Reuters–nek a tevékenységével.

4. A közönség hozzászólt, hogy helyette a műsorvezetők és riporterrek járják be a helyszíneket és válogatnak a látnivalókból. Ehhez hozzájárult az az illúzió, hogy a „történelem, mint nyersanyag” válik számára elérhetővé, és maga döntheti el, kinek hisz: a közvetítő közegnek vagy ezen keresztül a saját szemének? Példának nem is csak egyetlen ellentmondásokat kiváltó eseményt vagy vitatható tartalmú tudósítást, esetleg elrémítő vizuális látványt említek, hanem inkább elméleti jellegű szempontot a lehető legtömörebben megfogalmazva:

„A kommunikációnak ez a változása egyszerre befolyásolta az újságírást, a közgazdaságot, de még az elméleti kutatásokat is. Például mindenképpen szükségessé vált újrafogalmazni, hogy ebben a globális közösségben milyen új vonásokkal egészül ki a „nemzet” fogalma? (Henry, 1992: 14).

5. Érdeemes utalni rá, hogy hogyan befolyásolta a közvéleményt, természetesen elsősorban az amerikaiakat. Erről egy akkor frissen elkészített empirikus vizsgálat tájékoztat igen plasztikusan:

„A válság előtt az amerikaiakat főleg a gazdasági problémák és a bűnözés aggasztották, George Busht pedig elsősorban gazdasági szempontok szerint értékelték. Irak kuvaiti

invázióját követően az Öböl – háború került a közérdeklődés középpontjába, és George Bush megítélése sokkal inkább külpolitikai szempontoktól függött. Végül sikerült alátámasztanunk azt a feltevést, miszerint a válság epizodikus ábrázolása a nézőt a katonai megoldás támogatására sarkallta. Ahogy Walter Lipmann megjegyezte közel hetven évvel ezelőtt, keveset tudunk arról, hogy „mi történik, miért történik, és minek kellene történnie”. De a modern időkben, az ABC, a CBS, a CNN és az NBC jóvoltából itt vannak a „képek a fejünkben” (Iyengar – Simon, 2007: 500).

6. Fontos összefoglalni, hogy mit is jelentett mindez a televíziózás társadalmi helyzete szempontjából? A McLuhani „hideg médiumból” valójában egyfajta „videó sajtóközlemény”³⁷ lett, amely alapjaiban változtatta meg a közvélemény manipulálásának lehetőségét. „Az amerikai technológia fejlődése lehetővé tette, hogy a nappaliban ülve a televíziós készülék előtt azt figyeljük, hogyan csapodnak be az automatikus irányítású rakéták bagdadi célpontokba (...) a hadügyminisztérium olyan bombája ez, amely egyszerre metafora, látványosság, harci eszköz és a Pentagon reklámja saját magáról. Ennek a hadviselésnek a sikere elhomályosítja Vietnám emlékét, ugyanakkor felkészít egy olyan jövőre, amelyben a pozitívizmus mennybemenetele, az okos fegyverek technológiája és a televízió elvakult, de mindenhez készségesen alkalmazkodó szeme összefog, hogy létrehozza a háború új formáját, amely képes egyszerre ellenőrzése alatt tartani a „hazai front” és a féktelen nagyvilág minden rezdülését” (Cumings, 1992: 122). Ez a gondolatmenet az Orwelli „Nagy Testvér” metaforát említve így fejeződik be négy oldallal később:

„Így azután a televízió nem csupán cinkostárssá válik, hanem egy sokszemű megfigyelő, amelynek mechanizmusa oda-vissza működik: a csatatérről a Pentagonon keresztül az otthonokba és vissza – az ellenség mindenütt jelenlevő orbitális víziója és a nappali szoba, önmagát aktivizáló mágikus lopakodó fegyver. Az államnak sikerült megteremtienie a „felfegyverzett szemet”, amely lényegében a Dziga Vertov orosz

³⁷ Reagan elnök kommunikációs tanácsadója, David Gergen használta először ezt a kifejezést. (Vö. Cumings, 1992: 122)

dokumentumfilmes által megálmodott lehetőség kiteljesedése. Vertov³⁸ azt képzelte, hogy ő maga a kamera szeme. Én vagyok a filmszem. Én vagyok a gép, amely úgy mutatja meg nektek a világot, ahogy csak én vagyok képes rögzíteni. És a televíziós küklopsz valójában nem is a háborút látja: Csak a médium az üzenet” (Cumings 1992: 126).

Ez a látomás majd csak a 2001. szeptember 11.-i események krónikájával és annak elemzésével folytatható ezért a „félbeszakadt háború ” televíziós megjelenítésének további részleteivel foglalkozó elemzésére a második iraki háborúhoz vezető események felidézésekor kerül sor.

6.3.3. „Tévé – Misa és Videó – Borisz ”³⁹

Az 1991-es év harmadik párhuzamos története csak akkor illeszthető gördülékenyen gondolatmenetünkbe, ha feltárjuk, hogy milyen szerepet játszott a televíziózás – illetve annak egyik technikai szempontból sajátos megjelenési formája, egy házi videóval készített interjú – a krízis helyzetbe került Szovjetunióban. Sőt egy adott politikai fordulóponton hogyan válhatott olyan „fegyverré”, amely b e f o l y á s o l t a, sőt végül is m e g v á l t o z t a t t a az adott történelmi esemény végkimenetelét. A történet ideológiai előzményei visszanyúlnak a televízió előtti időkbe.

³⁸ Dziga Vertov valódi neve *Denis Kaufmann* / 1896 – 1954 / részt vett az orosz polgárháborúban, egyebek mellett az úgynevezett „propaganda” vonat munkatársaként, mint operátor. 1922- től indítja be a *Kino Pravda* című híradósort, amelyet lényegében a *Pravda* című központi pártlap „korszerű” változatának szánták és 23 szám készült el belőle. 1924-ben közzéteszi *Filmszem /Kinoglaz/* című manifesztumát és ennek illusztrációjaként készül hasonló címen az a propaganda-dokumentumfilm, amely mind a mai napig egyszerre számít a lenini propaganda eszmék sajátos filmes ideáltípusának és a filmtörténet korai avantgard remkművének, ebből a filmújságból négy szám készült el. Leghíresebb munkája az *Ember a felvevőgéppel / 1929 /* (Vö. Gregor, – Patalas, Enno (1966: 99) .

³⁹ Ezt a címet kölcsönkértem Szilágyi Ákos esztétától, aki a *Filmvilág* című szakfolyóiratban háromrészes nagyívű elemzést írt arról, hogy a nyilvánosság újonnan kialakult gyakorlatának, a sajtónak és elsősorban a televízióknak milyen szerepe volt a 80-as évek közepén a Szovjetunióban lezajlott társadalmi változásokban. (*Filmvilág* 1991/12 és 1992/ 1-2 sz.) E cikksorozat anyagára épült az a beszélgetés, amelyben az MTV Médiamix című műsora dolgozta fel a témát úgy, hogy György Péter esztéta beszélgetett Szilágyi Ákossal. Ennek szerkesztő műsorvezetője Kopper Judit, rendezője Sólyom András volt. /Ld.Filmografia/. Mindkét forrás biztos támaszt, számtalan érdekes alapinformációt kínált ahhoz, hogy e dolgozat gondolatmenetéhez szorosan illeszkedő eseménysorozat modellszerű helyzetéről felvázolhassam a magam teóriáját.

V. I. Leninnek, a szovjet állam alapítójának tulajdonítják ezt a kijelentést: „Számunkra a filmművészet valamennyi művészet közül a legfontosabb.” Ebben a formában valójában a korszak fő ideológusa, Lunacsarszkij foglalta össze a szerinte legfontosabb lenini üzenetet (Gregor – Patalas, 1966: 99) de tény, Lenin tulajdonképpen az újság feladatát kiegészítő híradó- és dokumentumfilmre gondolt, mint a leghatásosabb propaganda eszközre. Egyebek között azokra a művekre is, amelyeket az előző fejezet végén említett Dziga Vertov, operatőr és filmagítátor készített.⁴⁰

Lenin halála és az amerikai segítséggel 1938-ban beindult kísérleti szovjet televíziózás között 15 év telt el. (Dizard, 1966: 25) majd még egy év kellett, ahhoz, hogy a moszkvai rendszeres műsor is elinduljon (Green, 1972: 182). Így inkább csak egy utópisztikus ötletnek engedve fogalmazom meg azt a feltételezést, hogy a hatvanas években tömegesen elterjedő televíziózás nyomán a Szovjetunióban a lenini jelszót valahogy így aktualizálták volna: „Számunkra minden művészetek közül a legfontosabb a televízió”. Lényegében ez így is történt.⁴¹

„...a szovjet média sokkal inkább a társadalmat ellenőrző eszközzé vált semmint hogy a szocialista társadalomépítésnek segítője lett volna, azt követően, hogy Lenin halála után Sztálin megszilárdította hatalmát. És eltekintve a Hruscsov vezette időszak rövid periódusától, amikor a párt a kulturális élet liberalizálásával kacérkodott a média szerepe

⁴⁰ Ha a könyv bevezetőjében a televízió híradó műfajának előzményeként Joris Yvens „A spanyol föld” című dokumentum filmjére hivatkoztam, akkor itt érdemes megemlíteni Dziga Vertov Kino Pravda sorozatának azt a darabját, amelyet 1924-ben Lenin halálakor állított össze. „Ebben a Leninről készített dokumentumfilmben a részleteket összevágták egyszerű emberek rögtönzött nyilatkozataival, visszaemlékezéseivel és ugyanakkor átfogó visszapillantást készített a Szovjetunió addigi történetéről. A film a halott Lenin előtt elvonuló egyszerű emberek gyászmenetével zárult” (Gregor – Patalas, 1966: 103). Brezsnyev temetéséig tartó hagyomány született meg, Sztálin halála még a mozik híradóiban jelentek meg, Hruscsov nem kapja meg a Vörös téren rendezett dísztemetés nyilvánosságát így a televíziós élmény, elsősorban a Brezsnyev – Andropov – Csernyenko temetési ceremónia sorozatának uniformizáltságával rögződött be elsősorban a „béketáborhoz” tartozó országok tévénézőinek emlékezetébe.

⁴¹ Különösen hatásos propaganda eszközzé akkor válhatott, amikor 1967-ben fellőtték az első szovjet távközlési műholdat, a Mólnyiját majd a forradalm 50. évfordulójának egyik kiemelkedő eseményeként fel- avatják a 24 műholdból álló Orbíta rendszert és ezzel megoldódott, hogy a kontinensnyi szövetségi államban, a 240 milliós Szovjetunióban akkor üzemben lévő 30 millió tévékészülékhez eljuthasson a központi üzenet. (Green, 1972: 182). Az első globális kereskedelmi távközlési műholdat az Early Birdöt, / Hajnali Madár /, hivatalos nevén Intelset I.-et két évvel korábban, 1965-ben lőtték fel az Egyesült Államokból. (Bliss, 1991: 442)

változatlan volt egészen 1985-ig, amikor Mihail Gorbacsov került hatalomra a szovjet párt főtitkári posztjára, mint Konsztantin Chernyenko utódja” (McNair, 1991: 57).

Öt évvel később, 1990 júliusában hagyták jóvá azt a médiatörvényt, amely az alkotóművészetek és az újságírás orgánumain keresztül garantálta a polgárok és képviselői szerveik véleménynyilvánítási szabadságát. A törvény megszületése kézzelfogható eredménye volt azoknak az erőfeszítéseknek, amelyek Gorbacsov kampányát jellemezték annak érdekében, hogy 1920 óta először az uniformizált és korlátozott állapot helyett a vélemények sokoldalúsága és a hozzájuk kapcsolódó vita uralja a nyilvánosságot, tehát a nyitottság, az átláthatóság és őszinteség, ahogy azt oroszul a „glasznoszty” kifejezés összefoglalta. Eközben ellentmondásosan alakult Gorbacsov helyzete. A kultúra és tájékoztatás területén kétségtelen sikereket ért el, de gazdasági erőfeszítései teljes kudarccal jártak. A köztársaságok többségében a növekvő nacionalizmus, amelynek mint önmagában helyes stratégiának a kulturális szabadság eszközeként kellett volna segítenie Gorbacsov általános átalakítási programját az ún. „peresztrojkat”, valójában mégis ellene fordult.

„Egy liberális demokráciában egy ilyen helyzet kikényszerítette volna a választásokat (...) különösen, azért mert ebben az időszakban az új információs technológiák olyan szakaszba jutottak a Szovjetunióban is, amely ledöntött minden időbeli és fizikai korlát, míg korábban megosztotta a közösségeket, a nemzeteket és államokat. Többé nem lehetett eltitkolni semmilyen belpolitikai eseményt a nemzetközi közvélemény elől, és külföldi válsághelyzetet a hazai nyilvánosságtól” (McNair, 1993: 57 és 63).

1991 januárjában, amikor a világ az Öböl – háború televíziós történetével volt elfoglalva, és maga Gorbacsov is ideje jelentős részét töltötte a CNN programjának figyelésével, mégis egy másik televíziós rémálom hozta megoldhatatlan helyzetbe. A Baltikumban kitört politikai válság nyomán három nappal a bagdadi amerikai bombázások megkezdése előtt szovjet ejtőernyősök

Litvánia fővárosában, Vilniusban megrohamozták a városi rádió és televízió központi épületét, valamint az adótornyot és a fegyveres beavatkozás során megöltek 13 embert. A konfliktus lényege: a moszkvaiak azzal vádolták a helyi ellenzéket, hogy Litvánia demokratikusan megválasztott elnökét és annak apparátusát parlamentáris puccsal akarták megdönteni.

„... a vilniusi véres vasárnap után, mi maradt egyáltalán a mi elnökünk kedvenc témáiból: az emberarcú szocializmusból – az új gondolkodásból valamint az otthonos Európából? Lényegében semmi!”

– kérte számon a moszkvai független sajtó is (MacNair, 1993: 62).⁴²

A támadást és az ennek nyomán keletkezett zavargást a litván rádió és televízió elhallgattatásáig, mintegy 90 percen keresztül élőben láthatták a nézők.⁴³ Borisz Jelcin, aki fél évvel korábban került a moszkvai polgármesteri székbe és lett a Politikai Bizottsági tagja azonnal élesen elhatárolta magát a válság erőszakba torkolló végkifejletétől. Ez volt az első nyílt konfrontáció közöttük azon előzményeket követően, hogy a Gorbacsov ellen lázadó Jelcin 1987-ben kénytelen volt távozni a hatalomból és csak 1989-ben kezdte meg „visszakapaszkodását”. A fent említett posztokra már Gorbacsov támogatása nélkül nem juthatott volna el, de titokban ekkor már számára az igazi tét az orosz államfői poszt megszerzése volt. Ez fél évvel később június 12-én sikerült elérnie.

Nem kétséges tehát, hogy ekkor már e két főszereplő egyéni sorsa, rivalizálásának végkimenetele és így az ország sorsa is csak a nyilvánosságban és a televízió jelenlétének köszönhetően a nézők szeme láttára és segítségével dőlhetett el. Nem volt ez választási csata, mint 1960-ban Nixon és Kennedy

⁴² Az amerikai szerző a szovjet fővárosban megjelenő angol nyelvű újságból, a Moscow Newsból idéz. (1991 01. 20. 3.)

⁴³ Ezeket a jeleneteket Magyarországon a Médiamix című sorozatműsor e témával foglalkozó adásában lehetett látni. (Ld. Filmográfia).

esetében, a recept sem ugyanaz, csak a liszt, amiből megsütötték. Ennek szükségszerűség a következő alaphelyzet vetíti előre:

„...a szovjet változásokat nem az ipari forradalom, hanem az információs forradalom indította el (...) A „glasznosztj” az információs forradalom politikai ideológiája lett a Szovjetunióban.”

- írja a magyar közélet és újságírás egyik legfelkészültebb szovjetológusa nagy ívű háromrészes esszéjének első darabjában. Majd így folytatja:

„Az elektronikus szovjet sajtó az elmúlt hat évben sokkal fontosabb szerepet játszott a szovjet társadalom átalakításában, mentalitása, lelkülete megváltoztatásában, mint bármely politikai párt vagy ideológiai csoport, politikai személyiség. A gorbacsovi „nyitás” lehetőségével élve a képi információközvetítés szinte minden fontos színterét elfoglalták a szakmailag képzett, vállalkozó kedvű fiatalok (...) A szovjet múlt, a szovjet jelen és az ellenséges külvilág hagyományos verbális képét a látható–hallható valóság tévéképei rombolták le. A kérdés azonban nem csupán az, ki foglalja el az elektronikus média színtereit, hanem az is, hogy mi tud kezdeni vele” (Szilágyi, 1991: 14).

A helyzet valójában még az ennél is bonyolultabb. Pontosabban az válik döntő kérdéssé, hogy miközben Gorbacsov és Jelcin politikailag egymás riválisai, a képernyőn versengve hol tűnnek fel a médiamezőben: a konzervatív oldalon vagy „glasznosztj” lovagjaiként? Mindketten a nyilvánosság kényszerpályára kerültek és helyzetük, viselkedésük valamint az események láncolata a végkifejletig modellszerű mintát kínál a „televízió háborúba megy” jelenség egyik legplasztikusabb változataként. Gorbacsov hatodik éve tartó nyilvános szerepléseivel, állandó televíziós jelenlétével komoly rutint és látható előnyt szerzett. Viszont ellenfelei és Jelcin támogatói mindent megtettek, hogy a litván tragédia árnyéka hosszúra nyúljon és Gorbacsov ez ügyben legalább látszólag, a konzervatív oldalhoz tartozónak tűnjön, még ha az előzmények mást

is ígértek. Gorbacsovnak cselekednie kellett, miközben ez Jelcinnek nem volt fontos. Viszont biztosnak tűnt, hogy függetlenül attól, hogy ki kezdeményez mindkettejüknek „ez a harc lesz a végső”, mármint a tartós pozíciót és befolyást illetően. Ha nem robban ki egy mások által kezdeményezett új belpolitikai krízis – egy puccs – akkor az így kialakult konfliktusa végleg és elkerülhetetlen szembe fordítja őket egymással. Meg volt az esély arra is, hogy idő előtt mindkét politikus eltűnjön a süllyesztőben. Így egyszerre két vesztes is lehetett volna. Sőt, ennek nyomán egy harmadik: a Szovjetunió. De mivel kettejükön kívüli erő lépett közbe és ez kizárólag Gorbacsov ellen irányult, végül is egy táborba kerültek és miközben a történelem egy új fejezet megkezdésére kényszerítette őket, ebben az egyikük fegyvere a teljes elszigeteltségben egy titokban rögzített házikészítésű videó felvétel lett, míg a másik a televízió által megjelenített teljes nyilvánosságban játssza el hatalommentő szerepét. És így lett az Oroszországi Föderáció elnökéből, **Borisz** Jelcinből és a Szovjetunió államfőjéből, Mihail / **Misa** / Gorbacsovból „Tévé – Borisz és Videó – Misa”.⁴⁴

6. 3.3.1. Egy házi készítésű videó történelmet csinál

1991 nyarán, miközben az ország első embere jól megérdemelt vakációját töltötte a Krímben, Moszkvában, egy elsősorban katonákból és többnyire egykori egyenruhásokból álló társaikból alakult csoport kezdeményezésére az lett az „üzenet”: hogy elég volt Mihail Gorbacsovól. Augusztus 18-án, a régi bevált recept szerint – mint

Hruscsov idejében – a főtitkár távollétében szerveztek puccsot ellene. Úgy, hogy a hatalom formálisan nyolc személy között oszlott meg. A családjával együtt a krimi Foroszban nyaraló Gorbacsovot elszigetelték a világtól, lényegében házi őrizetbe helyezték, és lemondásra szólították fel. Az

⁴⁴ A kétféle vizuális szerephelyzet legpregnansabb megjelenítése a lett rendező–operatőr, Jurij Podnieks öt évig készülő remek dokumentumfilmjében követhető nyomon. /ld.: Filmográfia /.

összeesküvők között ott található Genagyij Janejev, Gorbacsov helyettese, Vlagyimir Krjucskov a KGB elnöke vagy Dimitrij Jazov, a hadsereg főparancsnoka. Minderről augusztus 19-én hajnalban egy meghökkentő közlemény tájékoztatta a lakosságot, illetve a nagyvilágot. A nyolctagú Rendkívüli Állapot Állami Bizottsága bejelentése szerint: „a szovjet elnök egészségi állapota miatt nem képes ellátni kötelezettségeit és így az alkotmány értelmében helyettese, Janejev veszi át a hatalmat” (Az augusztusi puccsal ért véget a Szovjetunió ..., 2006).

Egyszerűen véget akartak vetni a Brezsnyev halála óta tartó „átalakítás” /peresztrojka / korszakának. Az összeesküvés végül is azon bukott meg, hogy bár

„... a Valentin Pavlov vezette minisztertanács támogatásáról, biztosította a puccsistákat, viszont az orosz parlament reakciós államcsínynek minősítette a történeteket, és általános sztrájkra hívta fel a lakosságot (...) Borisz Jelcin, az Oroszországi Föderáció elnöke gyorsan és határozottan cselekedett: kijelentette, hogy átveszi a föderáció irányítását” (Uo.).

A kibontakozó országos sztrájk nyomán a puccs összeomlott, a moszkvai utcákra kivezényelt hadsereget, a Borisz Jelcint támogató erők és az utcai megmozdulások nyomására visszavonták, a puccsistákat letartoztatták, és Mihail Gorbacsov visszatérhetett Moszkvába.

Az államcsíny kudarcának annak egyik alapvető oka az volt – vezeti le egyebek között a tévéközvetítésekből Szilágyi Ákos – hogy a puccsisták képtelenek voltak meggyőző fellépésre a nyilvánosság fórumain, elsősorban a televízióban. Egyszerűen hiteltelenek és unalmasak voltak. Nem csak azok a szánalmas képek, amelyeken egyetlen hosszú asztal mögött sorba ülve hagyományos formájú sajtóértekezlet félén magyarázkodtak. Még mindig azt hitték, hogy a hallgatóság meggyőzhető a szavak forradalmával, a felolvasott nyilatkozatok verbális kényszerpályáján. A visszarendeződésre készülődés egyik szimbolikus jeleként például felújították azt a régi hagyományt, amely szerint a

válság idején, a képernyőn a klasszikus zene és kép helyettesíti az igazi látnivalót. Ezúttal is Csajkovszkij híres balettjének, a Hattyúk tavának egyik régi felvételét vetítették.

„... az utolsó évtizedben a szovjet konzervatívok és orosz liberálisok csatája úgy fest, mint amikor lovas hadsereget vezetnek rohamra tankok és rakéták ellen (...) (Szilágyi, 1991:15)

– állapítja meg, majd később így folytatja

„ (...) A szópuccsot nem egyszerűen leverték, hanem tévé- és videó képbe fojtották. A szópuccsistáknak a kegyelemdöfést nem a letartoztatásuk adta meg, hanem Gorbacsov és Jelcin megjelenése” (Szilágyi, 1992a: 19).

A szerző pontos leírást ad arról is, hogy a gorbacsovi televíziós szerephelyzetek sokasága, hogyan formál a politikusból nemzetközi médiasztárt. Majd elszigeteltsége és kényszerű hallgatása miatt a puccs idején, hogyan válik, mégis az események valóságos központi alakjává. Bár a puccsisták szándékai szerint Gorbacsovnak a nyilvánosság előtt egyfajta bűnbakként kellene megjelennie, de így éppen a hiánya teszi őt „áldozattá”.

Ezzel szemben Jelcin, aki korábban szándékosan maradt távol a televíziótól, miután látta, hogy az akkor még inkább csak szónokló Gorbacsovvá képtelen felvenni a versenyt, egyszer csak a köztéri szereplésben találja meg az igazi közegét: ott, ahol nem csak „a válság idején utat mutató vezér” imágóját építheti fel. Jelcin öltönyben, belső zsebéből gyűrött papírt előhalászva mászik fel annak a tanknak a tetejére, hogy szónoklatát egy elnöki dekrétumban elmondja, amely átállt a lázadók oldaláról. És így védte meg Gorbacsovot ezzel is jelezve a nyilvánosság számára, hogy ha kell, akkor személyében nem is vetélytárs jelent meg, hanem alternatíva, akivel szemben nemhogy nincsenek eszközeik, de lényegében a televíziós szereplésével szembesülve kénytelenek tudomásul venni, hogy körülöttük mennyire

megváltozott a világ. Egy konzervatív, pánszláv módon begyakorolt politikai megoldás vesztit csatát természetesen előbb az utcai és kulisszák mögötti erőviszonyok alakulásának köszönhetően, majd a képernyőn megjelenő élőadás következményeként.

Jelcin szinte botcsinálta „médiaháborús” hős lett, aki igazi Sárkányölő Szent-Györgyként válik mitikus „tévé Borisz cárrá”, Moszkva város régi címerképét megújított rekvizitumként használva és kiteljesítve a „nagy augusztusi forradalom” vizuális szimbolikáját.

Gorbacsov

„... pályafutásának pedig alighanem legnagyobb média bravúrja, hogy házi fogságában napjaiban a hallható és látható világ képéből kizárva is képen tudott maradni, pontosabban talált magának olyan kamerát, amely a „száműzött király” képét a világ elé állította. (...) Arról az amatőr videó felvételtől van szó, amelyet testőre készített, és amelyet két példányban, kalandos körülmények között csempészték ki a külvilágba /az egyiket Nyugatra jutatták, a másikat Moszkvába szánták/. Később az interjút a szovjet televízió egyes programjában sugározták ” (Szilagyi, 1992a: 19 – 20).

És Gorbacsov így tért vissza „Videó Misaként ”. Ezen a videó filmen

„a politikai szimbólumok, a köztetek reprezentációs szimbolikájának hiánya a hatalom hiányával lesz azonos. Az otthoni környezet, a közvetlen gesztusok, a házi pulóver nem az elnököt hozzák „emberközbe”, hanem az „emberközelt” használják fel a politikai dráma, az államcsíny, a törvénytelen hatalomátvétel képi ellensúlyozására” (Uo).

Ahogy a MTV Médiamix „Tévé Borisz, Video Misa című műsorában (Ld: Filmográfia) sugárzott felvételek is mutatják a hazatérő Gorbacsov a repülőtéren, kiskabátban ráz kezét a fogadására megjelent delegáció tagjaival. Tekintete még megviselt, de a szája szegletében bujkáló mosoly jelzi, hogy biztos a sikerben. A puccs összeomlása után, amikor az amerikai ABC tévétársaságnak, már Jelcinnel együtt, mindketten öltönyben, újra egyenrangú

félként adnak interjút, és egyenes adásban válaszolnak az amerikai polgárok kérdéseire, visszatér az eredeti szereposztás. Gorbacsov lesz újra a „Tévé Misa” és Borisz Jelcin szemmel láthatóan kénytelen egy időre a nyilvánosság televíziós panoptikumában háttérbe húzódni.

Aztán rövidesen az is kiderül, hogy a televízió nem csak Gorbacsov és Jelcin politikai párviadalában teremtett békét, hanem a nyilvánosságban kissé háttérbe húzódó Jelcin egy újabb televíziós hadiállapot felszámolásában is kénytelen jelentős szerep vállalni majd 1993-ban a moszkvai, ostankinói televíziós központ /46 halott/ és a „Fehér Ház” elleni ostrom idején. Ekkor már kettejük személyes csatája történelmi fordulattal dőlt el. Jelcin aláírta a Kommunista Párt betiltásáról szóló határozatot és bejelentette, hogy a Szovjetunió megszűnt. Így aztán végül Gorbacsov lépett le a közélet és a világpolitika színpadáról és helyét Jelcin foglalhatta el az Orosz Köztársaság elnökeként és természetesen a televíziós nyilvánosságban is. A moszkvai televíziót a Jelcin ellenes erők ostromolták meg, most már az ő megdöntésére szervezett puccskísérlet során. És az ügy anekdotikus mellékszála ugyan de azért sokatmondó üzenet volt, hogy az egyidejű brüsszeli tanácskozáson, amelyen a nyugati világ vezetői az oroszországi politikai helyzettel kapcsolatos nézeteikről tárgyaltak, Douglas Hurd, brit külügyminiszter előbb nem volt hajlandó olyan szállodai szobába költözni, ahol nem volt fogható a CNN adása – lehetett ekkor még ilyen luxusszállodai szoba Brüsszelben? – majd végül alig tudta eldönteni, hogy a tárgyalásokon vegyen részt vagy élőben, nézze a moszkvai ostrom képeit (Teimourian, 1993: 23).

1989-ben a kelet-európai helyi forradalmak idején az élőben sugárzott televíziós műsorok után „a háborúba vonuló” televízió nézőire és szereplőire minden eddiginél realiztikusabb vizuális élmény várt. 1991-ben az Öböl-háború szuperteknikájával közvetített eseménysorát kellett átélnie. És különösen a rakéta orrában tökéletes „tényhírt” szállító optikának köszönhetően elképzelhetetlen volt, hogy a néző számára a jelenlét élményének ereje még

hatásosabb, mellbe vágóbb és elrémisztőbb lehetne. Ráadásul vizuálisan az előadás „katasztrófa” jellege miatt újabb formát ölthessen, amikor is az események minden eddiginél jobban a hétköznapi élet részeseivé válnak.

A háború többé nem csupán „a nappalikba tör be”, hanem annak lakóiból csinált résztvevőt és áldozatot, az ezt megelőző példákat lényegesen felülmúló hatással. Például a terjedelmi okokból ebben a könyvben nem tárgyalt délszláv háborúskodás televíziós híradásai az emberi szenvedés megsokszorozásával és feleslegességének bemutatásával közvetítettek minden eddiginél kegyetlenebb vizuális élményt. De arra aligha lehetett számítani, hogy maga a televíziós technika és annak beavatkozó, befolyásoló, majd önmagát helyszínül felkínáló lehetőségei az eddig elemzett esetleírásokhoz képest is még újdonsággal tudnak szolgálni. Ehhez valóban az abszurdnak kellett realitássá válnia a végítélet megidézésének televíziós változatában.

6. 4. Globális médiaháború a globális terrorizmus árnyékában

6.4.1. Az ikertornyok tragédiájától a második iraki háború zsákutcájáig

„Háborúban állunk” /„We’re at war”/- jelentette ki 2001. szeptember 11-én George W. Bush elnök. Ám amikor ezt közölte, abban a pillanatban az Egyesült Államok senkivel sem állt hadiállapotban. A félbehagyott, 1991-es Öböl-háború egykori és oly távolinak tűnő élménye egy csapásra napi gonddá, és véres válósággá változott.

„ A háború azoknak az amerikaiaknak egyre inkább távoli és steril jelenséggé vált, akiknek a televízió képernyőjén jelent meg, amikor a bagdadi rakéták fényeit láthatták felvillanni az esti híradókban. Most ugyanezek az amerikai civilek keveredtek háborúba. Nem, mint nézők, hanem mint célpontok” (Thomas – Hosenball, 2001: 38).

Ezen a napon Edward Murrow híres, 1953-as, kijelentése, amely a vágószobában hangzott el a McCharly bizottság tevékenységével kapcsolatban – „A terror itt van a szobában” – újra időszerű lett, csak hogy most ez egész pontosan így hangzott volna: „A terror itt van az egész glóbuszon ” (Vö. 45. oldal). Az Egyesült Államok új hadüzenet nélküli háborúba lépett. Történelme során másodszer – az első hasonló eset a japánok támadása volt 1941-ben Honolulu ellen – nem ő támadott, hanem őt támadták meg és a hadiállapot kihirdetésének pillanatában maga az elnök sem tudta pontosan, hogy ki az ellenség. Mi is történt valójában?

„Egy olyan nyugodt reggelen, amelyre a pilóták ezt a kifejezést szokták használni: „gyémánt tisztaságú”, az al-Kaida katonáinak hálózata eltérített négy utasszállító repülőgépet és kettőt maximális sebességgel nekivezették New Yorkban a Világkereskedelmi Központnak, a harmadikat Washingtonban a Pentagonnak. A negyedik gép el nem érve az ismeretlen célpontot – amely talán maga a Fehér Ház lett volna – egy Pennsylvania közeli mezőre zuhant. Manhattan déli csúcsa maga lett a pokol tornáca. Megközelítőleg 4000 ember halt meg egyetlen reggelen. Egy meghatározott időpontig az amerikai kormány vezetői arra kényszerültek, hogy olyan bunkerekben rejtőzzenek el, amelyeket nukleáris támadás esetére építettek vagy pedig messze Washingtontól kényszerültek várakozni” (Remnick, 2004: 6).

Egy olyan háború robbant ki ezen a napon, amelynek szörnyű kezdete a történelmi fordulópont tényén túl valójában semmiféle korábbi hasonló eseményhez nem volt hasonlítható. Alig egy hónap múlva, 2001. október 7-én Afganisztán ellen indulnak el az amerikai gépek, hogy újabb „villámháború”-val döntsék meg a taliban rendszert. Majd két évvel később, az úgynevezett „tömegpusztító” – elsősorban vegyi fegyverek – iraki telepítéséről folytatott hosszadalmas nemzetközi alkudozás után újabb ENSz felhatalmazással (Solomon–Erlich, 2003: 65) minden eddiginél szélesebb nemzetközi koalíciós hadsereg 2003. március 30-án kezdi el a második háborút Irak ellen.

Ez elvezetett a Szaddam-rendszer felszámolásához és a diktátor kivégzéséhez 2006. december 30-án. És bár Bush két hónappal később az Abraham Lincoln repülőgép-hordozó fedélzetén ezt mondta: a nagyobb hadműveletek Irakban befejeződtek, miután a szövetséges erők felülkerekedtek az ellenségen. Az amerikai elnök ugyanakkor nem jelenthette be az iraki háború befejezését. Ez esetben ugyanis a nemzetközi jog a hadifoglyok szabadon bocsátását és a bukott rezsim vezetői utáni hajsza beszüntetését írja elő” (Vö.Bush, 2007).

A terrorizmus elleni globális háborúskodás minden erőfeszítése ellenére a fenyegetettség változatlan napi gond maradt és azóta is kiszámíthatatlan helyeken és időpontokban ejtenek sebeket az al-Kaida akciócsoportjai a „globális falu kiszolgáltatott pontjain”. Irakból naponta érkeznek a szörnyű veszteséglisták. Az az óta eltelt időszak két legmegrázóbb európai „ütközetének” tömör tényei:

- 2004. március 11, Madrid: sporttáskákban elrejtett 10 pokolgép robbant négy utasokkal zsúfolt vonatszerelvényen. A halálos áldozatok száma megközelítette a 120 főt.
- 2005. július 7, London: három földalatti állomáson és a belvárosban egy emeletes autóbuszon robbantak bombák, legalább negyvenen haltak meg (Terrortámadás London középpontjában, 2005).

A „9/11” három betűjével szimbólummá vált eseménysorozat – mintegy történelmi sorsforduló személyes élménye – kiindulópontja lett a „**televízió háborúban van**” szakadatlan hírtelevíziós rítusának. Hiszen már a második gép becsapódása pillanatától a világ szinte minden tévéállomása többszázmillió háztartásba élő adásban közvetítette a „globális falu” történelmének látszólag soha be nem fejezhető, hírtelevíziós katasztrófasorozatát, amelynek epizódjai többnyire a „breaking news ” vörös betűs grafikai közepette élőben zajlanak.

De naponta „velünk élnek” az újabb és újabb részletek akkor is, ha csak az esti híradók összefoglalóiban kapnak nyilvánosságot. Új vonás ugyanakkor, hogy a befogadó néző számára is „mobillá vált” a műsor, az információ, hiszen az „otthoni ” technológia is olyan „közel ment” az eseményekhez, hogy azok permanens nyomon követése – mobil telefonok és laptopok internet kapcsolata segítségével – bármikor hozzáférhetővé teszik az adott pillanat, óra, nap képes történetét és az eseményekhez tartozó háttér információkat.

6.4.2. A „valós idő ” rítusai

E dolgozat gondolatmenetének egyik elméleti kiinduló pontja volt a második fejezetben említett restoni dilemma, amely általában az újságírás fő problémájának tekintette az „igazság képviselése iránti elkötelezettség és a haza iránti hűség” paradoxonát. Ezt követően az elemzett esettanulmányok azt is pontosan bemutatták, hogy a „háborúba kényszerült” televíziózást az adott technológiai fejlettségi szintjének megfelelően lényegében ennek a paradoxonnak a tartós jelenlétében, általában azonos szakmai mechanizmusok működtették a társadalmi konfliktusok feldolgozása során: a bemutatás, a befolyásolás, a beavatkozás és a részvétel különféle állapotában.

Az Öböl-háborútól a második iraki háborúig terjedő szűk másfél évtizedben azonban ehhez képest gyökeres változás zajlott le. A félbeszakadt 1991-es kuvaiti háborútól kezdve a látszólag helyi konfliktusok és az ezekkel összefüggésbe hozott globális terrorakciók kapcsán egységes problémának tekinthető, hogy a képernyőn látható események és a valóság milyen elvek és felelősségi rendszer szerint kerülnek elrendezésre és ennek nyomán mennyiben tükrözik a valóságot. Mindez azért is fontos, mert az elektronikus újságírást a továbbiakban nem tekinthetjük időben korlátozott és földrajzilag körülhatárolt társadalmi konfliktusok megjelenítőjének, hanem sokkal inkább úgy írható le, mint a nyilvánosság működését leginkább befolyásoló tömegkommunikációs

eszköz készenléti állapota. Egyfajta „világtévével” élünk együtt, ahogy azt az Öböl-háború megjelenítésének talán legradikálisabb kritikusa, Paul Virilio, francia filozófus és publicista írta le.

„Ami azelőtt naponta történt a sajtóban, azután óránként a rádióban, ezentúl pillanatonként történik majd, a televíziós közlemény valós idejében. Itt érhető tetten a különbség a második világháború idején propaganda célokra használt filmhíradó és a kuvaiti–iraki konfliktus idején közvetítő világtévé között. Elsősorban a tévé vált „világméretűvé” és nem – még nem – a háború (...) a filmhíradó időbelisége még az *eltolt időben* zajlott, ahogy a véleményalkotó sajtóé is, a CNN-hez hasonló hálózatok megszületésével felszabadult média időbelisége viszont a *valós időben* helyezkedik el” (Virilió, 1991: 22 – kiemelés tőlem. W. I.).

Majd később így folytatja:

„Ebben a helyzetben szigorúan meg kell vizsgálnunk a lelkiismeretünket. Az újságírók és tévénezők ne higgyenek többé a szemüknek, különben súlyosan tévedhetnek, mint tavaly Romániában. Az „elektronikus harctér” túlnőtt már az iraki sivatag határain, a közbeiktatott műholdaknak köszönhetően az egész világra kiterjedt, a harcoló felek örületének kiszolgáltatott bolygónk teljes egészére”(Uo.: 62).

Miközben Reston és Virilió egymástól időben, negyedévszázadnyi távolságban – ez utóbbit a magyar kiadás borítója úgy mutatja be, mint „aki megjósolta a WTC elleni támadást” – egyformán morális kérdésként kezeli a látottak társadalmi hatását az utóbbi, szinte összefoglalja a „háborúba kényszerült televízióval ” kapcsolatos generális kritikai álláspontot, amely az 1991 után történt események tükrében lényegében a televíziózás kiszolgáltatottságát helyezi az elemzések középpontjába. Virilió Louis Wilsonnak egy internetes fórumon publikált exkluzív interjújában a televíziót a „krízis médiumának, a balesetek múzeumának ” nevezi el és kijelenti:

„Az Öböl-háború volt az első „élő” háború és ez a háború valójában nem a valós globális térben zajlott le, hanem inkább a globális időben. És ezt a CNN-nek és a Pentagonnak köszönhetjük. Ez a háborúnak egy új formája, minden jövőbeli háborúé is, minden a jövőben zajló baleset élő háború és élő baleset lesz. ... A valóság realitása vesz el, ez tehát maga a valóságot érő baleset. Nem egy vagy kétszáz ezer embert ölnek meg, hanem a valóságot a maga teljességében” (lásd. Wilson, 1994).

Mindez azért súlyos ítélet, mert a globális terrorizmus korszakában tevékenykedő „világtelevíziós hálózat ” az elektronikus újságírás számára kialakult tevékenységi keretrendszerben „az első áldozat az igazság” metaforát kénytelenek vagyunk gyökeresen megváltoztatni, és ekképpen átalakítani: „az első áldozat a valóság”. Sajnos már az sem számít, hogy az újságírók torzítanak vagy sem, mert néha ők sem tud/hat/ják mi az igazság. Mit tehet szegény néző?– kérdezné James Reston, ha megélte volna.

Akár „az első élőben közvetített háborúként”, akár a mobil formában utolérhető eseménysorként, akár a tökéletesre fejlesztett technológia globális krónikájaként írjuk le az eseményeket, talán mégis az a leglényegesebb tanulsága a televíziózás és az utolsó másfél évtized súlyos társadalmi konfliktusainak viszonyában, hogy szinte meghatározhatatlan az átment pontos pillanata. Az ugyanis, hogy mikortól kezdve mondható ki egyértelműen, hogy a tömegművelés és különösen a televízió már nem közvetítő eszköz a média szó eredeti jelentése szerint, hanem a befolyásolásnál, a beavatkozásnál is nagyobb szerephez jut: ezekkel az eszközökkel vívják meg magát a háborút. Sőt a valóságot éppen azért nem közvetíthetik, mert a negyedik hatalom ellenőrző funkciójából kilépve a végrehajtó hatalom részévé válnak. Ennek mérlegeléséhez érdemes összefoglalni azokat a sajátos viszonyokat, amelyben további változások tapasztalhatók.

6.4.3 „Ha az első áldozat a valóság, akkor... ?”

A valóság és a televíziózás viszonyának gyökeres változását lényegében a hírtelevíziózás és az élőadás dominanciájából a globálissá vált nyilvánosság működésében bekövetkezett módosulások váltják ki.

„Az első áldozat az igazság” a nyomtatott sajtó domináns korszakában született hatalmi ellenőrzés metaforája, s ez lényegében a média története során három formában jelenhetett meg:

1. Közvetlen cenzúraként, amikor az ellenőrzés intézményesen és nyíltan történik.

2. Közvetett cenzúraként, amely nem más, mint a hatalom legkülönbözőbb befolyásolási törekvései /politikai, gazdasági illetve a társadalmi manipuláció alakváltozatai/.

3. A valóság jelenségeit közvetítő, arról tudósító újságíró vagy tömegkommunikációs eszköz öncenzúrája. Ennek igen széles a skálája, a tulajdonosi vagy szerkesztői beavatkozástól a munkatársak alkalmi önkorlátozásáig, háttérben egyfajta ösztársadalmi befolyás és konvenciórendszer hatása is keresendő (Vö. Bajomi-Lázár, 2006: 45, 57, 59).

A valóság televíziós bemutatásának torzulásai a virilíói értelemben vett világtelevíziózás körülményei között mindhárom változatban párhuzamosan befolyásolták a néző elé kerülő látványt, amelynek értelmezése, befogadása a korszerű technológia ellenére leegyszerűsítve és a hatalmi érdekek hálójába beágyazva került nyilvánosságra. Az Öböl-háborúban elsősorban biztonsági okokból a külföldi tudósítóknál már általános gyakorlat az úgynevezett „hotel-tudósítás,” amely ebben az esetben kénytelen volt az amerikai hadsereg hivatalos napi tájékoztatóira támaszkodni. Ezek viszont többségében éppen a valós események elleplezésére szolgáló, nyelvezetben és igen korlátozott információs tartalmukkal ritkán kínáltak elegendő olyan nyersanyagot az

újságíróknak, amely az olvasó számára is érdekes lehetett, a tévékameráknak pedig „beszélő egyenruhás fejeket” és különféle átláthatatlan térképeket jelentett. Fontos szerephez jutott a harctéri események közvetlen bemutatását segítő, katonai ellenőrzéssel zajló úgynevezett „pool rendszer” is. Ennek lényege, hogy 10-18 fős csoportokban látogathatták a tévéstábok a harcoló katonákat. A csoportok összetételénél bizonyos fizikai követelményeket is figyelembe vettek és az erre a célra kialakított speciális szabályrendszer garantálta a katonai ellenőrzést.⁴⁵

Az Öböl – háborúban az iraki vízumhoz jutó tudósítók csak a „dadus”-nak /minder/ csúfolt hivatalos kísérők ellenőrzése mellett dolgozhattak és az iraki hatóságok közvetlen cenzúráját csak egészen kivételes esetekben lehetett megkerülni.

A második iraki háborúban már a „beágyazott” /embedded/ televíziósok lényegében fegyvernélküli, egyenruhás tagjai lettek a katonai egységeknek. Ők is csak szintén szigorú szabályrendszer szerint végezheték tevékenységüket, amely ugyan fizikailag és technikailag a lehetséges legközelebb hozzáférést jelentette az eseményekhez, viszont a látványosságon és a minden eddiginél több elemből összeállt „virtuális valóság” megjelenítésén túl az eredményesség érdemi részével kapcsolatosan nem lehetett sok illúziót táplálni.

A szövetséges erők főparancsnoka, a legendás Norman Schwarzkopf tábornok még Szaud-Arábiában, Dahreinben a „Sivatagi Vihar” előkészületeinek részletei iránt érdeklődő egyik újságírónak 1991. augusztusában így válaszolt:

⁴⁵ A szó eredetileg „azonos érdekszövetségben dolgozó csoportot” jelent. A haditudósítói „pool rendszer” –t az 1983-as grenadai beavatkozás zűrzavaros eseményei alapján egy nyugalmazott tábornokkal, Winant Sidle-al dolgoztatták ki és 1989-ben Panama megszállásakor próbálták ki a gyakorlatban. (The Media, 1992: 35). Ekkor ez lényegében nem volt több mint egy lista azokról az újságírókról, akiket a rendkívüli esemény idején a katonákkal együtt kellett riasztani. Később ebből fejlődött ki a csoportos tudósítói rendszer mai formája, amelynek lényege, hogy a sajtó és média orgánumok munkatársai vetésforgóban vehetnek részt a különféle akciókban.

„Nem áll módomban a kért információt megadni, mert tudjuk, hogy mindent, amit a kamerák jelenlétében mondok azt Szaddam Husszein is azonnal látja a főhadiszállásán”. (Frontline..., 1996).

Lényegében ezt a tájékoztatási munkamódszert is egyfajta „vezérkari” szemlélet határozta meg, az ugyanis, hogy a minden eddiginél több látnivaló milyen összefüggésben állt az eseményeket irányító hatalom érdekeinek megfelelő látható és „láthatatlan” valósághoz és ennek mi köze volt vagy lehetett a tényleges igazsághoz.

A WTC elleni támadás időpontjára a hírverseny piaci helyzete gyökeresen megváltozott. Amikor 2001. október 7-én éjszaka megindult a légitámadás Afganisztán ellen, megisméltődött az Öböl-háborús televíziós szindróma csak hogy a CNN, a BBC és a Sky News egyaránt a katarai Al-Dzsazíra hírtelevízió műsorát vette át. Ezt az arabnyelvű, kis létszámmal dolgozó, adót a katar emír alapította 1996 novemberében. Először csak napi hatórás műsorral jelentkezett, majd az afganisztáni háború után nőtte ki magát az arab világ elsőszámú televíziós információs csatornájává. A WTC tragédia pedig szinte nélkülözhetetlen forrássá tette, mert időnként az al-Kaida és maga a vezér, Oszama bin Laden szinte „személyes üzenő füzetének használta”. A csúcsnézetséget számukra a második iraki háború eseményei hozták meg. A CNN egyszerűen kizárólagos szerződést kötött velük, hogy előnyéből valamit megőrizhessen, de ez csak 2005-ig működött igazán, mert ekkor Szaddam Husszein kitiltotta irodájukat Bagdadból, ahol csak hírszolgálatuk működhetett tovább. Ugyanakkor szinte korlátlan anyagi lehetőségeiket és elfogadottságukat jelzi, hogy 2006. novemberében angol nyelvű adást is indítottak (Zednik, 2002 és Globális médiaháború, 2006).

A 2003-as irakellenes koalíciós háború másik domináns „televíziós frontja” Rupert Murdoch News International Corporation-jének a szintén 24 órán keresztül sugárzó kábel hírcsatornája, a Fox News lett. Ennek adásai

tüntető kormányzati támogatásuk miatt híresültek el, és tevékenységükön keresztül lehet a legpontosabban megfogalmazni e rendkívüli történelmi szakasz „televíziós bánásmódjának” érdemi dilemmáját.

Robert L. Stevenson amerikai médiaszakértő így foglalta össze a második iraki háború kapcsán a jelenség tanulságait:

„...Több újságíró több helyszínről küldhetett független jelentéseket, mint korábban bármikor és (...) az internettel, az élő televíziós közvetítéssel a hibák sokkal hamarabb kiderültek, mint korábban bármikor. Ez a jó oldala a történetnek. A történet rossz oldala: iszonyatos kereskedelmi nyomás nehezedett az újságírókra. Így aztán kérdésessé vált, hogy lehet-e színvonalas újságírást művelni úgy, hogy az újságírók mögött álló szervezetek legfontosabb szempontja az: a lehető legtöbb pénzt termeljék. Szükség van valamilyen közintézményre – olyanra, mint a BBC, vagy a mi PBS-ünk –, amely független az efféle kereskedelmi nyomástól. A CNN és a Fox egyes híradásai a legrosszabb példái annak, hogy mi történik, ha a hírműsorok a verseny – a gazdasági verseny – hatására szórakoztató műsorokká válnak.(...) Lehet, hogy a Pentagon évi 400 milliárd dollárt költ, de az, hogy lóvá tudna tenni ezer, különböző országból származó újságírót, aki az események valamennyi aspektusáról beszámol, nekem irreálisnak tűnik” (Bajomi-Lázár, 2003: 11).

A világ híriparának a 2001. szeptember 11-e utáni új időszakításában a televíziózás és közönsége között egészen rendkívüli kapcsolat alakult ki. Az 1989-ben, elsősorban a Kelet-Európában lezajlott változások egyik sajátosságaként már utaltam a videoktivisták szerepére: arra, hogy a hivatalosan működő tévétársaságok mellett alkalmi, magán szerveződésű stábok saját könnyűelektronikai berendezésekkel sok helyen, ahol a központilag ellenőrzött stábok akár cenzurális, akár pedig politikai okokból nem juthattak az események közelébe úgynevezett „alternatív anyagokat” készítettek, amelyek célja elsősorban a dokumentálás vagy éppen a hivatalos ábrázolás cáfolata volt.

2001-ben a szemtanúk előbb New Yorkban a WTC támadás napján és az ezt következő időszakban is, majd 2005-ben, Londonban a terrortámadás idején még az áldozatok közül is néhányan saját berendezéseikkel

(fényképezőgépekkel és videó kamerákkal) felvételeket készítettek és ezek szinte spontánul kerültek az internetes portálokra, – elsősorban az úgynevezett „videó portálok” – ra”. De rövidesen a hírtelevíziók és hír műsorok is befogadták őket, a saját anyagaikat kiegészítő vagy éppen hiánypótló tudósításokként. Megszülettek a „népi újságírók” és „állampolgár riporterek”.

A metróalagútban menekülő utasokról egyik társuk mobiltelefonján készített felvételt. És a London emblematis tömegközlekedési eszközének tartott emeletes piros autóbusz – a szétroncsolódott „doubledecker” – képe egyaránt e megváltozott médiaközeg szimbolikus dokumentuma lett. Ez utóbbi első megjelenési helye a BBC honlapja volt és onnan csak azért került a műsorba, mert hamar felfedezték, hogy a kép a nemzetközi (internetes) sajtópiacon már elindult „világkörüli útjára” és miközben ők a megerősített információkhoz szerették volna felhasználni a hírműsorban, a felvétel önálló életet élt más programokban. (Mészáros, 2005: 2–3).

A globális tájékoztatás új fórumává vált a televíziós csatornák internetes honlapja is. „A BBC Világ Szolgálata 43 különböző nyelvű honlapját március utolsó két hetében összesen 150 millióan keresték fel, több mint kétszer annyian, mint az előző hónap azonos időszakában. Ezen belül az arabnyelvű oldal elérte a napi 15 millió látogatót, s ez 150 százalékos növekedés. A CNNarabic.com csak a március 22-23-ai hétvégén 78 millió klikkelést „gyűjtött be” (Simon Ernő, 1993: 31).

Amikor az amerikai helyi televíziók híradói valamikor az ötvenes évek végén, hatvanas évek elején országszerte a „Szemtanú Híradó” (Eyewitness News) „beszélő” címet választották senki sem gondolta, hogy ez egyben egyfajta jóslatnak is tekinthető. A globális terrorizmus eseményeit feldolgozó városi frontokon végül is a „néző” jutott el abba a pozícióba, hogy a lehető „legközelebbi” helyzetben maga és civil tudósítójává válik a „televízió háborúba megy” folyamat tömegkommunikációs történetének 21. századi szimbolikus alakjaként. Lehet, hogy a valóság és igazság harmóniája helyreállításához az

ebből fakadó tapasztalatok is hozzájárulhatnak? Egy rövid hazai kitérő után mérlegre tesszük e fejlődési irány esélyeit is.

6. 5. Epilógus: „A magyar média azt üzenté...”

E dolgozat bevezető példája a Magyar Televízió ellen 2006. december 18-án éjszaka lezajlott ostrom, amely a konkrét eseményen túl a maga nemében sajátos illusztrációja a hazai médiapiac ellentmondásos állapotának éppen tíz esztendővel azután, hogy elfogadták a médiatörvényt. Ezért is került mintegy előrevetítve a gondolatmenet élére. Meg azért, mert a disszertációban megtett mintegy hetvenesztendős út jelenségeit mindenképpen úgy akartam keretbe foglalni, hogy a kronologikusan sorra vett esettanulmányok befejezésekor lehetőség nyíljon összevetni e váratlanul támadt helyzetet az idáig vezető út jelenségeinek tanulságaival. Továbbá ez az eset rendhagyó elemeket tartalmazó tanulságos példa arra is, hogyan kerülhet napjainkban „háborús helyzetbe” egy adott televíziós intézmény, amely az alaposan félreértelmezett történelmi analógiának köszönhetően vált szimbolikus célponttá és egyben szélsőségesen kiszolgáltatottá. Eközben tekinthető egyfajta sajátos Kelet–Európa–i anomáliának, hogy bár névelegesen, az államhatalom képtelen megvédeni. Ebből a szempontból ez eset közvetve azt is érzékeltette, hogy a tulajdonosi, költségvetési, elvárásokon túl egyáltalán nem tartotta fontosnak a cserében kapott „közszolgálatot”. Önkéntelenül adódik a kérdés: vajon hasonló helyzet előfordulhatott volna a BBC-el vagy a francia állami televízióval, vagyis hogy a demokrácia ilyen látványosan üzen polgárainak, hogy nem csak a nemzeti intézményét, de még saját erőszakszervezetét is képes cserbenhagyni és mindezt éppen az ellenzék televíziójának torzító televíziós „szemén” keresztül nézheti egy egész ország?

Az ügy érdekes előzménye, hogy az MTV még 2005 végén szokatlan tartalmú óriásplakáttal indult harcba riválisaival. Feltehetőleg abban reménykedve, hogy ha már a műsorstruktúráját hozzáigazította a piacon uralkodó két földi sugárzású kereskedelmi csatornához, akkor talán egy ilyen meghökkentő szövegű kampánnyal sikerül magára vonni a közönség azon részének figyelmét, amely a kampány fókuszába helyezett meglepő kérdés háttérére kíváncsi. Az óriásplakátokról is harsogó, kihívó üzenet egyszerre sugárzott némi önteltséget és vitathatatlan iróniát.

„A magyar televízió fontosságára akarjuk felhívni a figyelmet a most kezdődő kampányunkkal - nyilatkozta Nagy Imre, az MTV kommunikációs igazgatója arról a plakátról, amelynek szövege ez volt:

"Ha forradalmár lenne, Ön melyik televíziót foglalná el?"

Alatta pedig:

„Az MTV értéket közvetít.” (Ön melyik..., 2005).

A reklámszöveg kitalálói is nyilván azokra a történelmi hagyományokra gondolhattak /1848 – nyomda, 1956 – Magyar Rádió/, amelyekre már kitértem ebben a dolgozatban a rendszerváltásról szóló hatodik fejezetében a Magyar Televízió birtoklásáért vívott „médiaháború” kapcsán.

Egy online szaklap egyenesen „önbeteljesítő jóslatnak” minősítette a plakát szövegét (Médiamix Online..., 2007) miközben természetesen az MTV vezetése a 2006-os drámai éjszaka után azonnal fontosnak tartotta közleményében cáfolni az összefüggést, amely végül is ezzel került végleg kapcsolatba a történetekkel, hiszem korábban senki sem szentelt neki igazán figyelmet. (Nem kellett volna... 2006).

A 2006-os budapesti események ugyanakkor önmagukban is sajátos szembesítésre kínálnak lehetőséget. A magyar nézők egy részében talán felidéződtek az 1989-es bukaresti tévéostrom képei, amelyeket a most

megtámadott intézmény akkor, a rendhagyó eseményeket egyfajta „tévéhídként” élő adásban közvetítette az otthonukba.

De az eset azért is példátlan a televíziózás történetében, mert miközben a megtámadott intézmény megpróbálja folyamatosan tájékoztatni a nézőit a spontánul kialakult ostrom részleteiről – igaz igen szerény eszközökkel, mert maga az ostrom egyre kevésbé teszi lehetővé az érdemi munkát– eközben az eseménysorozatot a nézők több kereskedelmi csatornában is műsor megszakítással követhették nyomon. Méghozzá úgy, hogy a médiapiac egyetlen hírtelevíziója, a HírTV jó előre értesülve a megmozdulás előzményeiről műholdas közvetítő kocsiját a Szabadság-téren még időben kizárólagos pozícióban tudta elhelyezni és felkészíteni a rendkívüli esemény közvetítésére. Amit tehát az otthoni képernyőkön látni lehetett az nem csak magáról az eseményről tudósított, hanem egyúttal felismerhetővé vált a „magyar elektronikus média üzenete ” önmagáról. Erényekről és hibákról, de legfőképpen a magyarországi elektronikus újágírás és a társadalmi konfliktusok megjelenítésének speciális változatáról (Vö.Lampé, 2006).

6.5.1. Miért támadták meg a Magyar Televíziót?

Az ok látszólag egyszerű. Egy nappal korábban, szeptember 17-én a Parlament előtti téren spontán tüntetés bontakozott ki, mert – amint arra a bevezetőben utaltam – a délután folyamán nyilvánosságra került egy hangfelvétel, amelyen a miniszterelnöknek egy négy hónappal korábbi, az általános választások megnyerése után tartott frakcióülésen elmondott „titkos” beszéde volt hallható. Két kulcsmondat elegendő illusztráció, annak érzékeltetésére, hogy tartalma szinte szükségszerűen váltott ki erőteljes társadalmi reagálást, amelynek munícióját erősítette az előadásmód túlfűtöttsége és a beszéd helyenként durván trágár szóhasználata. Gyurcsány Ferenc egyebek között ezt mondta:

„Nyilvánvalóan végighazudtuk az utolsó másfél-két évet. Teljesen világos volt, hogy amit mondunk az nem igaz (...) Majdnem beledöglöttem, hogy másfél évig úgy kellett tenni, mint hogyha kormányoztunk volna. Ehelyett hazudtunk reggel, éjjel meg este” (Erők és terek, 2006: 24 és 27).

A befejező mondat önmagában elegendőnek bizonyult, hogy igen sokan ötven évvel korábbi eseményekkel összecsengő „elszólásnak” tekintsék. Örkény István, író:

„A forradalom kitörése után fogalmazta azt a Magyar Rádió korábbi tevékenységét elítélő írását, amelynek következő mondata szállóigészerűen terjedt: „Hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal, hazudtunk minden hullámhosszon.” Ezt a publicisztikát 1956. október 31-én, tehát a forradalom kirobbanását követő nyolcadik napon az akkor Szabad Kossuth rádiónak aposztrofált adó egyik műsorában maga az író olvasta fel” (MTI, 2006).

Az események krónikájához kétségtelenül hozzátartozik, hogy a miniszterelnök aznap és a következő huszonnégy órában több tévécsatornának, rádióknak és internetes fórumoknak adott nyilatkozatot, amelyekben igyekezett érveket felvonultatnia a nem nyilvánosságnak szánt szöveg szalonképessé tétele érdekében. Még az a rendkívüli dolog is előfordult, hogy a vele készített beszélgetés a TV2 Napló című programjában és az ATV műsorában egyidőben volt látható (Gyurcsány, 2006). Alighanem ez a médiafölény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a másnapra a Parlament előtt több ezresre duzzadt tüntetők egy csoportja – nevezetesen a kifejezetten szélsőségesen jobboldalinak számító „Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom” elnevezésű szervezet, amely korábban is több kormányellenes utcai akció szervezésében és lebonyolításában vett részt – úgy döntött, hogy a kormány és vezetője távozását követelő kiáltványukat a televízióban kívánják beolvasni. Nyilvánvalóan mintának

tekintve az 1956-os hasonló rádiós szituációt.⁴⁶ Az épület főbejáratát őrző biztonsági embereken nem jutottak túl, ezért a Kossuth-téren erősítést toborozva este fél tíz után visszatértek és mivel követelésük ezúttal is kudarccal végződött a téren összegyűlt egyre gyarapodó báméskodó és támogató tömeg „kemény magja” az időközben az épület védelmére odaérkezett, de a láthatóan parancs szerint csak védekező rendőröket megfutamodásra kényszerítették. Valamivel hajnali egy óra után az ostrom sikerrel járt, behatoltak az épületbe, ahol jelentős károkat okoztak. A Magyar Nemzet online kiadásának archívumában „a nap képe” rovatban megtekinthető a másnap közölt fotó, amelyen az MTV aulájában már egyszerre látható a falra kiragasztva a pr. kampány inkriminált, „Ön melyiket foglalná el?” kérdést tartalmazó plakátja és ennek háttérben a kérdésre eképpen már választ is adott behatolók (MNO, 2006).

A fejezetcímbe feltett kérdés, hogy ugyanis „Miért támadták meg a Magyar Televíziót” a televíziós közvetítésekben is elhangzott. Elsősorban a TV2 műsorvezetője, Bárdos András fogalmazta meg többször is a Kossuth – téren és Szabadság – téren tartózkodó és élőben kapcsolt munkatársaitól érdeklődve az okok iránt, amelyekre valójában pontosan soha nem derült fény. Tény, hogy hajnali egy óra után előkerült egy kézírásos papírlap, amelynek különféle követeléseket tartalmazó szövegét egy fiatalember felolvasta. Ez a szöveg a TV2 adásában egy mobiltelefonon keresztül hallható volt. Majd átadta Kert Attilának, az MTV hírigazgatójának. Másnap ezt a szöveget az MTV műsorában felolvasták és felkerült az intézmény honlapjára is (Dokumentum..., 2006).

⁴⁶ Az eseményről szóló tudósítás a YouTube elnevezésű internetes videoportálon megtekinthető, mint a HírTV Célpont című műsorának betét részlete. Jól hallható, amint a csoport vezetője, Toroczka László rövid hiábavaló várakozás után ezt mondja :„ ... bemondom a Kossuth téren, hogy mind a tízezer ember jöjjön”. 2006.11.21. <http://www.youtube.com/watch?v=lnB793i9WS4>. utolsó letöltés: 2007. 09. 05.

5.5.2. Mit „üzen” a magyar televíziós médium 2006 őszén?

A történet összetett üzenet hordozója. Az egyik motívum az, hogy ez az este és főleg a televízió képernyőjén látható események a szélsőséges csoportoknak egyfajta mintát kínáltak, és ösztönzésül szolgáltak az utcai zavargások megismétlésére, hiszen tevékenységük így teljeskörű nyilvánosságot kapott. Ennek méretei és hatásossága hozzájárult ahhoz, hogy hasonló heveségű utcai zavargások az 1956-os forradalom félévszázados ünnepségeivel összefüggésben, elsősorban az évforduló napján, október 23-án a város különböző pontjain megismétlődjenek. Az MTV elleni ostrom televíziós közvetítése az alig több mint tíz esztendeje elfogadott „törvényes” állapot által konzervált rivalizálásnak azt a formáját is képes volt érzékeltetni, amelyben felismerhetőek a különböző tévécsatornák közötti aktuálpolitikai nézetkülönbségek és a nyilvánosság megosztására törekvő hatalmi technikák. 2003. január 2-án magánvállalkozásként indult el a HírTV, az ország első, CNN típusú televíziós társasága, amely a legnagyobb ellenzéki párt, a FIDESZ holdudvarához tartozó vállalkozói kör finanszírozásával jött létre és a Magyar Nemzet című napilappal együtt a polgári szövetség legfontosabb nyilvános orgánumává vált. Vagyis a televíziós piacon a politikai megosztottságot is leképező nyilvánosság szerkezet ezen az estén a képernyőn anakronisztikus formában, vált felismerhetővé. A törvény által szabályozottan három csatornán – MTV földi és műholdas valamint a Duna TV műholdas – állami finanszírozással kellett eleget tenni a közszolgálati műsorszolgáltatás előírásainak, a két földi sugárzású kereskedelmi adó –TV2 és RTL Klub – a médiahatósággal kötött szerződésnek volt köteles megfelelni. És ettől a rendszertől teljes mértékben függetlenül közvetíthettek a hazai és külföldi magántulajdonban lévő műholdas adások.

A 2006. szeptember 18-ai éjszaka a hazai piacon azt a legitimitási lehetőséget teremtette meg a műholdon sugárzott és szinte minden kábeltársaság

által elérhető HírTV-nek, mint amit 1991-ben a CNN-nek az Öböl-háború kitörése. A fent említett Célpont című műsor anyaga bizonyítja, hogy az MTV-hez első alkalommal vonuló és petíciót beolvasni kívánó csoportot e tévéállomás kamerája kísérte el majd az este tíz óra előtt kezdődő Szabadság téri ostromról ennek a csatornának a közvetítőkocaijához kapcsolható mobil kamera tudott csak élő képet sugározni.⁴⁷

Így azután ezek a képek kerültek be egyebek mellett a két legnézettebb földi sugárzású kereskedelmi csatorna /TV2, RTL Klub/ kissé megkésve bekapcsolódó, spontánul szervezett közvetítésébe. De az eredeti hang mellőzésével, mintegy vágóképes illusztrációként a saját műsorvezetői kommentálás, helyszíni tudósítások illetve a véletlenszerűen telefonon utolért politikusokkal készített interjúk hanganyaga alatt.

A hangátvétel mellőzésének oka, hogy a HírTV-n közvetítő riporter egyre nyilvánvalóbban elfogult volt az ostromlók mellett, meg az a megoldás, amelynek során a képek üzenetét aktuálpolitikai „tartalommal” menetközben átértékelte, úgynevezett „wisfull thinking” – vagyis „a vágyak szerinti gondolkodás” – alapján. Ezzel klasszikus példáját adta annak, hogy az „öncenzúra” nem csak azt jelentheti, hogy valaki nem beszél valamiről. Hanem azt is, hogy a valóságnak azokat az elemeit hallgatja el, amelyek nem illenek bele az előre elképzelt koncepciójába, másfelől viszont olyan kifejezéseket interpretál a nézőknek, amilyen értelmezés lényegében az adott tévétársaság, ebben az esetben a HírTV, által képviselni akart politikai orientációnak felel meg. Elég egyetlen példára utalni: a csőcselék tombolása az ő verbális megfogalmazásában azért lesz „forradalom”, mert mint hivatkozik rá ezt

⁴⁷ Magyarországon ekkor ez az egyetlen olyan közvetítő kocsis, amelyhez legfeljebb két közvetlen vezeték nélküli – 500 méteres körzetben mobil – kamera kapcsolható, amelynek képe azonnal adásba adható. Ez a közvetítő kocsis eredetileg a Kossuth-tér – i eseményeket közvetítette, majd miután a HírTV munkatársa a petíció beolvasására készülő csoport mellett állva meghallotta a készülő akciót azonnal javasolta. Szikszay Péternek, a HírTV hírigazgatójának, hogy vigyék át a közvetítőkocsit a Szabadság térre, ahová ekkor még autóval be lehetett jutni. / Szikszay Péter személyes közlése/.

korábban a Szabadság-téren rendezett tiltakozó gyűlés egyik szónoka erre a napra már „megjósolta”.

Ugyanakkor az eseményt a maga teljes összefüggés rendszereiben közvetíteni kívánó többi csatorna érthető okokból nem akarta ezt a mentális „artistamutatványt” magáévá tenni. Nem kért ebből az „élő adás kínálta” tudatmódosításból, de mivel saját képe nem volt az eseményről nem csak az élő adás vizuális lehetőségeit vette igénybe, hanem azt is, hogy az „idegen” képekhez hozzá kapcsolta a maga „üzenetét”. Ennek verbális elemei sokkal mérsékeltebb hangnemben tudósítottak, mint az eredeti forrás képeihez kapcsolódó élő szöveg. Így azt is mondhatnánk, hogy egészen rendkívüli formában így valósult meg az orwelli „új beszél” / new speak / (Vö.Orwell, 2004) kettős nyelvének elektronikus változata, egyidejűleg több különböző tévécsatorna párhuzamosan zajló programjában. És ez az oka annak, hogy a közvetítés egésze másnapról komoly szakmai vitát váltott ki. Bár ennek a vitának nem volt más témája, mint a tudósítói magatartás morális elemei, de érthető okokból fel sem merült annak a problematikája, hogy ha egészében nem azonosulok egy adott csatorna tartalmának szellemiségével, akkor hogyan lehetséges, hogy használom az általa sugárzott képeket? Nyilvánvaló, hogy erre az a magyarázat, hogy mivel élő a kép, tehát meg van a lehetőségem, hogy úgy használjam, ahogy magam jónak látom. Lampé Ágnesnek az MTV ostromáról készített írása szerint Kotroczó Róbert, az RTL Klub hírigazgatója ezt az álláspontot képviselte:

„...Az igazgató állítja, az eredmény akkor sem lett volna más, ha végig saját képeket használnak.”⁴⁸

⁴⁸ Lampé Ágnes: Hazai „breaking news”. http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_04_tel/02haza_breking_news/01html . A jogerős ítélet végül 2007. november 21-én az összeget félmillió forintra csökkentette. <http://www.emasa.hu/print.php?id=3266> utolsó letöltés: 2007. november 23.

Aztán ha valami torzul az csak utólag állapítható meg. Ez már az én megjegyzésem. De ez annak az előadásnak a közönségét, tehát megintcsak a HírTV nézőiről van szó, amelynek „megrendelésére” készül ez a változat – mivel a már korábban interiorizált ideológiai, aktuálpolitikai üzenetét akarja viszonthallani – elég kevéssé érdeklő, sőt nem is igen vesz róla tudomást. A többi csatorna pedig a „nem lehet nem kommunikálni” reflexének engedelmessé akkor is közvetíti a képeket, ha tudja, hogy ezzel valójában mégiscsak egy vitatható manipulációs kísérlet résztvevőjévé váltak a József Attila-i „igazság és valóság” konfliktusának paradigmája szerint.

A médiahatóság, az Országos Rádió és Televízió Testület egy hónappal később utólagos vizsgálatot végzett. A Kossuth Rádió, a Magyar ATV, a Duna Televízió, az Echo TV, a TV2 az RTL Klub és a HírTV programját ellenőrizte. Ez utóbbit nem jogerősen, a lehetséges legsúlyosabb, egy millió forintos bírsággal, sújtotta, s eközben megállapította, hogy más társaságnál nem találtak elmarasztalásra méltó részletet.⁴⁹

A kifogások lényege így foglalható össze:

„Több alkalommal adásba kerültek az elkapott telefonbeszélgetések információi, és a műsorszolgáltató több alkalommal azt sugallta, hogy a rendőrség fegyverrel fogja levetni a megmozdulást. A HírTV forradalmi, háborús helyzetként számolt be a történésekről, miközben teljes mértékben megfeledkezett a demonstrációk törvényes kereteiről, az események jogállamban szokásos értelmezéséről. A műsorszolgáltató nem tájékoztatott tényszerűen és tárgyilagosan akkor, amikor háborúról, forradalomról, új 56-ról beszélt” (A legsúlyosabb..., 2006).

⁴⁹ A szeptember 20-án elrendelt és 27-én nyilvánosságra hozott határozat szerint „...a Hír Televízió Zrt. műsorszolgáltatása szeptember 18-án megsértette az Rttv. &(1) bekezdésében foglalt tényszerű és tárgyilagos tájékoztatás, valamint az Rttv. 3.& (2) bekezdésében megfogalmazott, a Magyar Köztársaság alkotmányos rendjének tiszteletben tartását előíró követelményét.

Az ORTT határozatára három nap válaszadási lehetőséget kapott a HírTV s a lehetőséggel élve közleményük az elfogultság vádját elutasítva arra hivatkozott, hogy:

„Ilyen jellegű, Magyarországon zajló, az erőszakot sem nélkülöző eseményekről közvetlen, élő tudósítást korábban magyar műsorszolgáltató nem sugárzott, e körben sem televíziós műsorszolgáltató, sem gyakorló újságíró nem rendelkezett tapasztalattal... amikor tudósítónk „háborúról” vagy a tömeg „forradalmáról” beszélt, akkor nyilvánvalóan a tüntetők és a karhatalom közötti összetűzések, atrocitások, incidensek drámaiságát és erőszakosságát hangsúlyozta” (Uo.).

Tény, hogy külföldi tévéállomások is ezeket a képeket használták fel tudósításaikhoz és eltartott egy ideig, amíg azok is rájöttek, hogy a sztereotípiák nyomán elképzelt „forradalmi helyzet” valójában nem más, mint egy jobboldali politikai csoport által felhergelt, elsősorban a futballpályák randalírozását adaptáló keménymag elszabadult gátlástalanságának következménye.

A magyar média 2006-os állapotáról pedig kiderült hogy a „háborús helyzetbe ” keveredett magyar televíziózás már képes a világ bármely pontján történő események gyors és elfogadhatóan tárgyilagos feldolgozására, de a hazai rendkívüli helyzetről csak úgy tudott teljeskörűen beszámolni, hogy közvetítésében felismerhetővé tette a hazai televíziós újságírás szakmai megosztottságát, amely lényegében mégiscsak bizonyos szempontból – ha csak közvetve is – mégiscsak visszatükrözte a „hideg polgárháborús” politikai megosztottságot.

A kormány különbizottságot hozott létre az eseménysorozat okainak, tanulságainak feltárására s ennek következő megállapítása pontos leírását adja a kialakult helyzet ellentmondásainak:

„Az érvényesnek tekintett valóságértelmezések harci terepévé a média vált (...) A televíziós csatornák a régebbi és friss események képeit minden nap bőségesen adagolták, ami felnagyította a kollektív erőszak jelentőségét és hozzájárult a társadalmi látásviszonyok megzavarodásához (...) a magyar audiovizuális média felkészületlen volt az események professzionális megjelenítésére és elbeszélésére” (Vizsgálati jelentés..., 155).

A médiahatóság állásfoglalásában egyetlen tévéállomást marasztalt el, a kormány által felkért vizsgálóbizottság már az egész elektronikus újságírószakma felett tör pálcát. Egyedülálló változatban vált így „a magyar televíziós médium” üzenetté. Kétségtelenül árnyaltabb kép olvasható ki a Gönczöl – bizottság felkérésére készült és az interneten egyidejűleg közzétett médiaelemzésben, amelynek összefoglalója tulajdonképpen türelmesebb megfogalmazásban de hasonló üzenetet közvetít, mint maga a jelentés:

„Általános tanulsága azonban az általunk elemzett közvetítéseknek, hogy a magyar média ezen része többnyire felkészületlen volt az események professzionális médiareprezentációjára. Érthető módon (az események szokatlanságából és hirtelenségéből adódóan) nem álltak rendelkezésre azok a szakmai rutinok, kialakult protokollok, amelyek alkalmazásával úrrá lehetett volna lenni a kezdeti problémákon, sőt ezek sok esetben még az események „érett szakaszában” (azaz október 23-án késő esete, illetve éjszaka) sem voltak kézzelfoghatóak. (...) A tudósításokban, illetve a szerkesztési elvekben az egyik legnagyobb kihívás a folyamatosan beérkező információk továbbadása, illetve interpretálása volt. Nem volt könnyű egyensúlyt találni a nem ellenőrzött források, a kétes információk felelőtlen átvétele, illetve az esetleges „bakiktól” való félelem által életre hívott túlzott távolságtartás között.” (Ságvári – Pillok – Galács, 2007: 81).

7. ZÁRÓ GONDOLATOK

Amint azt a bevezetőben említettem ez a disszertáció elsősorban történeti megközelítésű. Az elméleti összefüggésekre csak azokon a pontokon utaltam, ahol a „televízió háborúba megy” jelenség újabb alakváltozatának a technológiai fejlődéshez hasonlóan meghatározó szerep jutott. Így kerültek szóba:

1. Az üzenet tartalmának változásai, a globalitás és az előadás hatásmechanizmusának egyre bonyolultabb érvényesülése és befolyása, Marshall McLuhan elméleti rendszerét illetve annak idevágó megállapításait tekintve kiindulópontnak.
2. A tematikus csatornák és a hírtelevíziózás amerikai megjelenése, mint az Umberto Eco által megfogalmazott, de csak Európában elterjedt „neotelevíziózás” fogalomkörének előzményei.
3. A közösségi élmények katartikus korai megjelenése, mint a Holdra szállás, az olimpiai közvetítés, a túsdrámák, vagy az 1991-es Öböl-háború élő közvetítése, a romániai események 1989-ben, vagy a moszkvai puccs fejleményei és a New York-i WTC tornyok apokaliptikus pusztulása élőben 2001-ben, és a 2004-es és 2005-es év megdöbbentő képei Madrid vagy London utcáiról. Ezek rendszerbe foglalása vezet el a médiaesemények rítus és spektátulum formában való megjelenéséhez valamint hatáselemeinek elemzéséhez. Az Öböl-háború médiareprezentációja éles elméleti kritikában részesült Paul Virilio egyidejű publicisztikus reflexióiban.

Elsősorban ezen jelenségek tapasztalatait összefoglalva a záró gondolatokat tartalmazó fejezetben a „televízió háborúba megy” jelenség történeti elemzése nyomán, néhány további elméleti jellegű megjegyzés és következtetés körvonalazására törekszem.

Mindenekelőtt továbbra is megfontolandó kérdés lehet általában a tömegmédiákkal és különös tekintettel a televízióval kapcsolatosan a

„negyedik hatalom” funkció érvényessége az előttünk álló 21. században? Ha a könnyen átlátható értelmezés érdekében leegyszerűsíttem a probléma egyik összetevőjét, akkor a legfontosabb érdemi kérdés a következő: elképzelhető-e, hogy a világ bármely média piacán egyes sajtóorgánumok, de különösen a televíziós vállalkozások olyan hatalommal rendelkezzenek, hogy az általuk megteremtett nyilvánosság hozzájáruljon például a nagyhatalmak vezetőinek sorsában beállt változásokhoz, mint azt megfigyelhettük a vietnámi háború idején Johnson, a Watergate ügy idején Nixon bukásakor? Vagy ahogy az 1991-ben a televízió segített Gorbacsovnak visszakerülni a hatalomba?

Mindez egyebek között az oknyomozó újságírás, mint elektronikus médiaműfaj érvényességének és hatásosságának problematikáját érinti. Különös tekintettel arra, hogy

„létezett-e valaha is olyan aranykor, ahol komolyan vették a közérdeket és a közélet demokratikus eszményeit, továbbá, hogy a fenti eszményeket és hatásokat nem semmisítette-e meg a hír globalizációja és nem formálták – e át a kommunikáció új formái?”

– teszi fel a kérdést az oknyomozó újságírásról szóló összefoglaló könyv egyik amerikai szerzője (Chambers, 2005: 141). Chambers mindezt Jürgen Habermas társadalmi nyilvánosság elméletének aktualizálásaként veti fel, amint a médiaesemények rítusjellegének elméleti rendszerbe foglalásakor Császi Lajosnak is a habermasi nyilvánosságelmélet a kiindulópontja és eközben ezt a megállapítást teszi:

„A nyilvánosság arra is lehetőséget biztosít, hogy ne csak a morál betartását vizsgálhassuk, hanem azokat a feltételeket is szemügyre vehessük, amelyeken a morális szabályok alapulnak, azaz a szabályok szabályainak készítésébe és alkalmazásának feltételeibe is bepillantást nyerjünk” (Császi, 2002: 25 – 26).

„A nyilvánosság és a moralitás” összefüggései a „televízió háborúba megy” jelenség egyik kulcskérdéseként is kezelhető. Erre példa Paul Virilio csak az interneten megjelent, Louise Wilsonnak adott és már idézett, interjúja, amikor az Öböl-háború televíziós közvetítéséről szóló egyik elemzésében megállapítja, hogy ez:

„olyan háború volt, amely szélsőségesen lokális a térben, de valójában globális az időben, tekintettel, hogy ez volt az első élőben sugárzott háború a CNN-nek és a Pentagonnak köszönhetően. És ez a háború új formája és a jövő minden háborúja, minden balesete élő háborúk és élő balesetek sorozata lesz” (Wilson, 1994).

Ekkor valójában felveti a televíziós újságírás és a társadalmi konfliktusok találkozásának szintén morális indíttatású kulcskérdését, amely lényegében a valóság bemutatásának és manipulálhatóságának éppen napjainkig ívelő, minden eddiginél intenzívebb végső fázisával foglalkozik. Ennek lényege: a manipulálás ”szuperfegyvereként” használható televízió a felelős azért, hogy mindez morális kérdésként kerül napirendre, mert technológiai lehetőségeinek fejlődésével olyan mértékben befolyásolhatja a valóság bemutatását, hogy annak érdemi igazságtartalma akár véglegesen is megkérdőjelezhető. Miközben ez valóban a „negyedik hatalom” lehetőségének már-már visszaéléssel felérő alkalmazása, elképzelhető, hogy a kívánt hatással ellentétes reakciót vált ki és a média már csak saját formájával lesz az üzenet közvetítője.

Ebben az esetben tehát a t ü k r ö z é s és a b e f o l y á s o l á s helyett olykor végül is csak befolyásolni, tehát manipulálja a tartalmat. Ugyanakkor létezik a nézői, befogadói magatartásnak az a közismert állapota, amikor a tények értékelését teljes egészében előítéleteihez igazítva fogadja csak be. S ezért csak azokkal a televíziós csatornákkal – a média azon közvetítői folyamatával – hajlandó azonosulni, tehát egyáltalán nézni, amelyek visszaigazolják elvárásait, politikai beállítódásait. Vagy a másik véglet esetében

a befogadó, néző a tudatosság és gyanakvás szintjén egyszerűen lemond arról, hogy a közvetítő médiumtól bármiféle objektivitást várjon el és a televízió, csak úgy működik számára, mint látványforrás és eseményközvetítő, miközben az információkért és tényekért végleg az internethez fordul.

Ezért külön elemzést érdemlő téma lehetne, hogy vajon nem vált-e máris „ötödik hatalommá” maga az internet például annak ismeretében, hogy tudjuk Tony Blair a YouTube nevű fájlcsereelő szabad videó fórumon üdvözölte először hivatalosan a frissen kinevezett új francia köztársasági elnököt, Nicholas Sarkozy-t.⁵⁰ Vagy, hogy Walter Cronkite utódja, Dan Rather, a CBS sztárműsorvezetője és a társaság másik négy alkalmazottja abba bukott bele, hogy internetes blogok szerzői hívták fel a figyelmet a „60 perc” /60 Minutes/ Bushról készített „leleplező – oknyomozó” riportjának teljes megalapozatlanságára.⁵¹

Így tehát a globális hozzáférés keretei között a konvergencia nyomán kibővült technológiai változásoknak köszönhetően az egyre jobban „tömegtelenített” formában használt médiaeszköz új változataként, a többfunkciós átesett legfejlettebb médiaeszköz, a többfunkciós platformokat kiszolgáló képernyők minden eddiginél „közelebből” közvetíthetik a valóság tényeit, eseményeit. Eközben Umberto Eco által „neotelevíziós”-nak nevezett médiarendszerekből fokozatosan tűnik el az „östelevíziózás”-nak az az eleme, amelyet a BBC első igazgatója, John Reithnek éppen a „műsorszórás” és a „közszolgálati televíziózás” definíciójának négy alapelve közül az egyik volt, a „morális elkötelezettség érzete” (Negrine, 1989: 98).

⁵⁰ De az is beszédes jel az elektronikus újságírás és a hatalom viszonyának új anomáliáiról, hogy a Freedom House nevű nemzetközi újságíró szervezet a sajtószabadság napja (2006. május 3-án) alkalmából kiadott szokásos éves jelentésében „aggodalmának ad hangot az internetes oldalakat sújtó korlátozások miatt, név szerint megemlítve Kínát, Vietnámot és Iránt. Iránban például betiltották a YouTube fájlcsereelő videó oldalt. (www.emasa.hu/cikk.php?id=2526 utolsó letöltés: 2007. 10. 23.

⁵¹ Az esetről az Élet és Irodalom számolt be (2007. 09. 21. 09) Jacob Rowbottom tanulmánya alapján. Ennek címe: Media Freedom and Political Debate in the Digital Era. The Modern Law Review (2006 /69/ 4 MLR 489-513.).

Tehát gyakran tapasztalhatjuk, hogy a televízió hagyományos értelemben többé már nem „negyedik hatalomként” működik, vagyis elveszíti „örzökutya” funkcióját és átalakul olyan metaforikus médiává, amely egyre kevésbé a társadalmi változások és erőviszonyok „üzenetének” hordozója vagy közvetítője. Az „üzenet” elsődleges hordozójává a korábbi szentháromság – tájékoztatás, szórakoztatás, művelődés/oktatás – helyett csak az időben legkésőbb kialakult „szolgáltatás” válik. Természetesen továbbra is közvetít politikai üzeneteket és ennek nyomán társadalmi konfliktusok visszatükrözője is lehet. Az eszköz használója az adott médiaeseményben elsődlegesen mégis inkább csak a spektakulum jellegét érzékeli és egyre kevésbé tudatosodik benne, hogy valójában a saját pillanatnyi vagy majdani sorsa elevenedik meg.

Talán ez lehet az egyetlen magyarázat arra, hogy néhány fontos amerikai médiaforum komoly önkritikát gyakorolt a második iraki háborúval kapcsolatos tudósításokban olykor tapasztalható egyoldalúságáért:

„... a New York Times elnézést kért azokért a háborút megelőző tudósításokért, amelyek nem létező iraki tömegpusztító fegyverekről számoltak be. Thomas Ricks, a Washington Post nemzetvédelmi témákkal foglalkozó tudósítója Irak elfoglalásáról szóló könyvében leszólta saját lapja szerkesztőségi oldalának publikációiban a háború szükségességét reklámozó harciasságot. A Washington Post leghíresebb újságírója, Bob Woodward⁵² belátta, hogy részesévé vált annak a „szellemi csoportnak”, akik egészében segítették eladni a háborút. Bill Moyers⁵³ pedig, aki a közszolgálati televízióban, a PBS-ben egy egész adást szentelt az újságírók szerepének a háború marketingjében. A CBS munkatársa Dan Rather pedig elismerte, hogy az ebben az ügyben tanúsított teljesítményére egyszerűen nincs mentsége”(Dobbins, 2007: 67).

Ugyanakkor azonban a mai befogadó azt is megtanulja, hogy ennek az „újtelevízióknak” éppen az a sajátossága, hogy egyfelől nem nézőt, hanem

⁵² A Watergate ügyet feldolgozó újságírópáros ma is a Washington Postnál dolgozó munkatársa. Vö a 3.4 fejezetet a 63. oldalon.

⁵³ Bill Moyers, az amerikai közszolgálati /PBS/ televíziós hálózat egyik legnevesebb képernyős műsorvezetője.

fogyasztót formál belőle, tehát nem a közvetített tartalom a legfontosabb, hanem a „kapcsolattartás”. Másfelől pedig a nézettség növelése céljából megnő a hibrid műfajok / edutainment – infotainment / aránya és az interaktivitás lehetősége. A néző résztvevője, sőt esetleg alakítója a bukaresti rendszerváltó eseményeknek vagy a budapesti Szabadság-téren a kiváltságos helyzetben lévő „szemtanú” médiaeszköz által forradalomnak minősített, valójában pszeudó „rendezvénynek”, amely számára fizikai értelemben ugyanolyan „háborús akció”, mint mikor a televízió igazi fegyveres összetűzést közvetít. És ezen a ponton válik újra aktuálissá Neil Postman vitriolos esszékötetének címe: „Halálra szórakoztatjuk magunkat”. Több mint két évtizeddel a megjelenése után, amikor a szórakoztató–szolgáltató „neotelevízió” már olyan mértékben elterjedt, hogy teljesen megfeledkeztünk egykori elődjének értékeiről, figyelmeztető felkiáltójelként üzen első fejezetének a címe: „A média maga a metafora”. McLuhan klasszikus szimbólumát továbbfejlesztve ezt írja:

„Az ő aforizmája hagyományos formájában módosításra szorul, mert ahhoz vezethet, hogy az ember összekeveri az üzenetet a metaforával. Az üzenet a világról szóló konkrét állásfoglalásra utal. De a médium formája, beleértve azokat a szimbólumokat, amelyek az információcserét lehetővé teszik, nem fogalmaznak meg ilyen állásfoglalásokat. Ezek sokkal inkább metaforák (...) És bármilyen kommunikációs eszközzel érzékeljük őket, ezek a média-metaforák rangsorba rendezik számunkra a világ jelenségeit, szakaszokra bontják az eseményeket, keretbe foglalják, felnagyítják, lekicsinyítik, kiszínezik, és vitába bocsátkoznak azzal, ahogy a világ önmagát megmutatja (...) Valójában a mi igazi közvetítő médiáink, a mi metaforánk és ezek a metaforák alkotják kultúránk tartalmának lényegét” (Postman, 1986: 10 és 13).

A „televízió háborúba megy” jelenség ezért válik a társadalomról szóló egyik legösszetettebb kulturális metaforává, mert az elektronikus újságírás és a társadalmi konfliktusok együttes történetén keresztül mutathatók be a társadalompolitikai, gazdasági és kulturális érdekviszonyainak legbonyolultabb

összefüggései. A forma pedig a technológiai konvergenciának köszönhetően a kommunikáció minden platformján megjelenő „üzenethordozó”, amely továbbra is olyan permanens társadalmi jelenség, amelynek köszönhetően: a televízió ezentúl szüntelenül élő adásban közvetíti a társadalmi konfliktusokat, legyenek azok békés média ütközetek vagy valóságos háborúk. Az elektronikus újságírás többé nem tényeket, eseményeket közöl, hanem pusztán önmagát adva: metaforákat. A néző pedig maga választja ki, hogy mi volt számára az „üzenet”. Ha nem tetszik, hát csinál magának, hiszen a digitális platformok közelgő korszakának köszönhetően, akár a televízióban, akár pedig ennek bármilyen internetes változatában találkozik ezzel a jelenséggel. A „tömegetlenített” médiában rövidesen minden kommunikációs aktust kedve szerint nem csak tömegkommunikációs élményként élhet át, mint egyszerű néző, hanem számtalan interaktív lehetőséget felhasználva résztvevője lehet egyes eseményeknek, vagy pedig a saját médiaeszközeivel készített és „magántulajdonba vett” információk birtokosává válik. És így kapcsolódik be a kommunikáció különféle egyéni, közösségi és tömegkommunikációs folyamataiba. Ezek közül egyidőben több elérhető „élő”, tehát egyenes adásban vagy annak bármilyen késleltetett, de korlátlanul hozzáférhető változatában. Így lett a metaforává vált média teljes műsorfolyama az önálló üzenet, és ennek sajátos változata a „televízió háborúba megy” jelenség, mint az elektronikus újságírás és a társadalmi konfliktusok örök közvetítője. Vagy ahogy Paul Virilió az 1991-ben foglalta össze az azóta is naponta visszatérő, egymásba folyó, az eseményekben szinte fönixmadárként megújuló jelenséget:

„ A képek háborúja többé már nem metafora csupán, s nincs köze a sajtó által eltolt időben közvetített képekhez (...) A második világháború idején még csak rádiózásról, a vietnami háborúban még csak televíziózásról beszélhettünk, most azonban teleakcióról vagyis távcselekvésről van szó, a háborús felek interaktivitásáról azok között, akik csinálják és akik *velük egy időben* figyelik az eseményeket”(Virilió, 2003: 50–51).

MELLÉKLET:
IRODALOMJEGYZÉK

Aczél Endre (1990) Híradópucss. Budapest: Mai Nap K.

Arlen, Michael (1969) The Living Room War. New York: Viking Press.

Arnett, Peter (1995) Life from the Battlefield. London: Corgi Books by Transworld Publishers Ltd.

Az arab CNN (2007)

http://www.mediamixonline.hu/index.php?pg=news_10_462 utolsó letöltés: 2007.08.29.

Avar János (1991) Tévé köldökzsinóron. Magyar Nemzet 01.26.06.

Az augusztusi puccsal ért véget a Szovjetunió (2006) <http://www.multkor.hu/cikk.php?article=14527> utolsó letöltés: 2007. augusztus 30.

Bagdikian, Ben (1980) Patriotic Television. The Quill. 2 sz. 19 –24.

Bajomi–Lázár Péter (2001) A magyarországi médiaháború. Budapest: Új Mandátum K.

Bajomi–Lázár Péter (2003) Robert L. Stevenson az iraki háború médiareprezentációjáról. Médiakutató. Nyár. 7 – 11.

Bajomi–Lázár Péter (2004) Az objektívitás-doktrina nyomában. In: Sajtó, szabadság. Médiapolitikai alternatívák. Budapest: Kodolányi J. Főiskola. 135 – 167.

Bajomi–Lázár Péter (2006) Média és társadalom. Antenna Könyvek. Budapest: PrintXBudavár Zrt és Médiakutató alapítvány Antenna Könyvek.

Bajomi–Lázár Péter (2007) Népszerűtlen népszerűség. Érvek a kereskedelmi média tartalomszabályozása ellen. Beszélő. 05. 29 – 43.

Báron György (2007) A végrehajtó. Élet és Irodalom 08. 03. 12 – 13.

Berstein, Carl – Woodward, Bob (1975) *All the President's Men*. New York: Simon and Schuster.

Berstein, Carl – Woodward, Bob (1976) *Final Days*. New York: Simon and Schuster.

Bertho Lavenir, Catherine (2005) *A demokrácia és a média a 20. században*. Debrecen: Csokonai K. (Ford.: Balázs Péter)

Bertho Lavenir, Catherine – Barbier, Frédéric (2000) *A média története*. Budapest: Osiris K.

Bessie, Alvah (1967) *Inquisition on Eden. One of the Hollywood Ten*. Berlin: Seven Seas Books.

Bliss, Edward (1991) *Now the News. The Story of the Broadcast Journalism*. New York: Columbia University Press.

Bush: vége a nagyobb iraki hadműveleteknek.
<http://www.magyarhirlap.hu/cikk.php?cikk=65993> utolsó letöltés: 2007.08.23.

Chambers, Deborah (2005) *A média globalizációja*. In: *Oknyomozó újságírás*. Brugh, Ugo de (szerk.) Budapest: József Attila Műhely Kiadó. 141 – 163.(Ford.: Béresi Csilla).

Ceausescu utolsó beszéde (1989) <http://www.ceausescu.org/media> utolsó letöltés: 2007.07.02.

Creel, George (1920) *How We Advertised America*. New York: Harper and Brothers

Cumings, Bruce (1992) „No More Vietnams”: the Gulf War. In: *War and Television*. London – New York: Verso 123 – 128.

Császi Lajos (2002) *A média rítusai*. Budapest: Osiris–MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.

Csillag András (2000) *Joseph Pulitzer és az amerikai sajtó*. Budapest: Osiris K.

Dokumentum (2006. 09.19.) <http://www.hirado.hu/cikk.php?id=149028> utolsó letöltés: 2007.09.05.

Darvasi László (1990) A Panoráma jelenség. Délvilág, 01.05. 4.

Dizard, Wilson P. (1966) Television a World View. Syracuse: Syracuse University Press.

Dobbins, James (2007) Who Lost Iraq ? Lessons from Debacle. Foreign Affairs. No. 10. 61 – 74.

Eco, Umberto [1983] (2002) Már nem átlátszó a képernyő. In: Az új középkor. Budapest. Európa K. 62 – 87. (Ford.: Szénási Ferenc)

1/ 1996-os törvény a rádiózásról és a televíziózásról.

http://www.ortt.hu/oldal.php?menu_id=69 utolsó letöltés: 2007. 08.13.

Erők és terek (2006) Szerk.: Varga Lajos Márton. Budapest. Népszabadság Zrt.

Farkas Zoltán (1991) Hadijelentés II. Mozgó Világ. 7. sz. 15 – 28.

Farkas Zoltán (1994) Az Antall kormány "sikerágazata": a médiapolitika. In: Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Várnai György (szerk.) Kormány a mérlegen. 1990 – 1994. Budapest: Korridor K. 320 – 345.

Fischer György – Szekfű András (1991) A televízió a barikádokon. In: Telehír. A Televízió dolgozóinak lapja. 3.sz. Melléklet az MTV elnökének megbízásából a Magyar Közvéleménykutató Intézet Kommunikációelemző Osztálya által készített vizsgálatról. I – XX.

Flint, Julie (1984) The Black Hole. Middle East Journal. 3.sz. 78.

Frontline.(1996) PBS: Oral History: Norman Schwarzkopf.

<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/schwarzkopf/1.html> utolsó letöltés: 2007.08.28.

Garrison, Jim (1992) JFK. Gyilkosok nyomában. Budapest – Los Angeles: JLX K. (Ford.: Süle Gábor és Vadász Gyula).

Gates, Garry Paul (1979) Air Time. The Inside Story of the CBS News. New York: Berkley Publishing Corporation.

Gellért Kis Gábor (2004) Pro Patria et liebe Tante. A Horn kormány médiapolitkája. In: Médiafüzetek, 1sz. (Médiapolitka) Budapest: ENAMIKE K. 65 – 72.

Gerbner, Georg (2000) A média rejtett üzenete. Budapest: Osiris K.

Goodwin, Peter (1991) Pictures From the Gulf. Broadcast Systems International. 02.13.24.

Green, Timothy (1972) The Universal Eye. London – Sydney – Toronto: The Bodley Head Ltd.

Gregor, Ulrich – Patalas, Enno (1966) A film világtörténete. Budapest: Gondolat K.(Ford.: Félix Pál és Pödör László).

Gyurcsány: Ezt nagyon elkúrtuk (2006)

<http://index.hu/politika/belfold/gyfosz060917/#more> utolsó letöltés: 2007. 09.05.

Halberstam, David (1979) The Powers That Be. New York: Alfred Knopf.
Magyarul: (1988) Mert övök a hatalom. I–II. köt. Budapest: Európa K.(Ford.: Félix Pál).

Hankiss Elemér (1993) Médiaháború. 2000. november. 9 – 16.

Ha Ön HírTV lenne melyik televíziót foglalná el?

<http://www.napi.hu/default.asp?cCenter=article.asp&place=morecompanyn&nD=310571> utolsó letöltés: 2008 09.03.

Haraszti Miklós (1999) A kiegyezés két taktikája. Út a négy igenhez. Beszélő. 10. sz. 55 – 70.

Henry, William (1992) History As It Happens. Linking Leaders as Never before, CNN Has Changed the Way the World Does its Business. Time. 01.06. 14 – 17.

Hermann István (1976) Televízió, esztétika, kultúra. Budapest: Kossuth K.

Hershmann, Robert – Griggs, L. Henry (1981) The News from the Mideast: a working approach. The Middle East Journal. autumn. 481 – 491.

Honigmann, Georg (1974) Hearst a sajtókirály. Budapest: Kossuth K.

Horvát János – Szántó András (1994) Alapvető tények. Budapest: MTA Társadalmi Kutatások Központja.

Horvát János (1994) Mediaeastern. Egy kelet – Európai médiaháború Népszabadság 06. 18. 08.

Horvát János (1997) A negyedik hatalom. Jel – Kép. 2. sz. 61–64.

Horvát János (2002) Változik az amerikai külpolitikai újságírás. Népszabadság. 10. 27. 6.

Horvát János (2006a) Maradjanak velünk. Népszabadság. 08.22.4.

Horvát János (2006b) Maradjanak velünk 2. Népszabadság. 09.07.7.

Iyengar, Shanto – Simon Adam [1994] (2007) Az öbölválságról szóló hírek és a közvélemény. In: Média, nyilvánosság, közvélemény. In: Angelus Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk) Gondolat K. Budapest: 500 – 506. (Ford.: Somogyi Ágnes).

Jakab Zoltán (1986) A BBC finanszírozását vizsgáló /Peacock / bizottság jelentése. Kézirat. Budapest: Tömegkommunikációs Intézet.

József Attila (2005) Thomas Mann üdvözlése. In: Összes versei. Budapest: Osiris K. 475.

Kahn, Gordon (1948) Hollywood in Trial. New York: Boni and Gaer.

Kamen, Jeff (1992) CNN's Break through in Bagdad. In: The Media and the Gulf War. Edited by Hedrick Smith. Washington: Seven Locks Press. 350 –357.

Kárpáti Ferenc (2000) A román forradalom és Magyarország. História. 4.sz. 26–27.

Kert Attila (2006) „Jézusom, ez borzasztó! Vigyázz magadra ”. Népszabadság. 09.30. 2 –3.

Kéri László (2000a): Hatalmi kísérletek. Budapest: Helikon K.

Kéri László: (2000b) A háromszög rejtelmek. In: MÚOSZ évkönyv 2000. Budapest: Omni Média Lap– és Könyvkiadó Kft. 21 – 38.

Kis János (1990) A rendszer ellenzékéből a kormány ellenzéke. Beszélő. 04.28. 4 –5.

Knighthly, Philip (1975) *The First Casulty*. London – Sydney – Aukland: Pan Books.

Kuperman, Robert – Trent, Darrell (1979) *Terrorism. Threat, Reality, Response* Stanford: Hoover Institution Press.

László György – Wisinger István (2006) *Visszanézve. Beszélgetések Göncz Árpáddal*. Glória K.

Lázár Guy (1989) *Sajtó és hatalom. Népszabadság*. 05.28. 10.

Leapman, Michael (1987) *The Last Days of the BEEB*. London: Coronet

A legsúlyosabb bírsággal sújtották a HírTV-t. (2006)

http://www.hvg.hu/media/20061011_hirtv.aspx. utolsó letöltés: 2007.09.05.

Loory, Stuart (1989) *News from the Global Village*. In: *Ganett Center Journal*. Fall. Vol. 3. no. 4. 165 – 174.

Magyarország útja az 1994-es választásokhoz. 12. (1994) *Médiaháború*. *Népszabadság*. 04.02. 31

Mailer, Norman (1968) *Miami and the Siege of Chicago*. London: Penguin Books.

A McCarthyizmus. Boszorkányüldözés az Egyesült Államokban.

<http://www.mult-kor.hu/rubikon> utolsó letöltés: 2006. 10. 27.

McLuhan, Marshall (1962) *The Gutenberg Galaxy*. Toronto – Buffalo – London: Toronto Press. Magyarul: *A Gutenberg galaxis* (2001) Budapest: Trezor K. (Ford.: Adamikné Jászó Anna)

McLuhan, Marshall (1967) *The Medium is the Massage*. New York: Bantam Books.

McLuhan, Marshall (1968) *War and Peace in the Global Village*. New York: Bantam Books – Random House.

McLuhan, Marshall (1964) *Understanding Media: The Extension of Man*. New York: New American Library. *The Timid Giant*. 268-294. p.

Magyarul (1976) *Televízió: a félénk óriás* In: *A televíziós jelenség*. /Szerk.: Szecskő Tamás/. Budapest: Gondolat. 73 – 102. (Ford.: Antal László).

McNair, Brian: Reform and Restructuring in the Soviet Media before and after the August 1991. Coup. In: Getting the Message. News, Truth and Power. (1993) Glasgow University Media Group. Szerkesztette: John Eldridge. London – New York: Routledge. 53 – 72.

McQuil, Denis (2003) A tömegkommunikáció elmélete. Budapest: Osiris K.

Media Monitor (1991) The Instant Replay War. Television News Coverage of the Persian Gulf War. The Quill. No. 4. 6 oldalas melléklet.

The Media and the Gulf War (1992) Szerkesztette: Hedrick Smith. Washington: Seven Loks Press.

Megszólal a „szürke eminenciás”. (1992) Beszélgetés Silvia Brucanttal. Köztársaság, 1992. 12. sz. 101. / szerző nélkül /.

Mészáros Antónia (2005) Az állampolgár – riporter. Népszabadság. 09.24. 2–3.

MNO. A nap képe.

<http://www.mno.hu/index.mno?cikk=374642&rvt=84&PHPSESSID=7296e84579dc853b8c9210ae42a48897&pass=2> utolsó letöltés: 2007.09.04.

Molnár Péter (1998) Telefonüzenet kis kockás papíron. Bevezetés a médiatörvény születésének történetébe. Beszélő. 4.sz. 16–20.

Morrow, Lance (1977) TV Goes to Diplomacy. Time. 12. 05. 11.

MTI. 56-os Ki Kicsoda? <http://1956.mti.hu/pages/wiw.aspx?jd=297> utolsó letöltés: 2007. 09. 04.

Negrine, Ralph (1989) Politics and the Mass Media in Britain. London and New York: Routledge.

Neotelevízió: Válság vagy megújulás? (2006) Császi Lajossal és Siklaki Istvánnal Jenei Ágnes beszélget. Médiakutató. Tavasz. 40 – 53.

Nem kellett volna beolvasni a petíciót az MTV szerint (2006)

<http://www.magyarhirlap.hu/cikk.php?cikk=107796> utolsó letöltés 2007.09. 03.

Newsweek (1990) Global Village. CNN Has Speed up History by Wiring the World. 06.18. 46 – 50.

Nixon, Richard (1990) In the Arena. A Memoir of Victory, Defeat and Revival. New York: Simon and Schuster.

Nixon, Richard (1962) Six Crises. New York: Doubleday.

Noam, Eli (1991) Television in Europe. New York–Oxford: Oxford University Press.

Oltványi Ottó – Oltványi Tamás (1990) A vég. Budapest: Szféra K.

Ormos Mária (2000) Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Budapest Polgart K.

Ön melyik tévét foglalná el? <http://nol.hu/cikk/388258/>
utolsó letöltés: 2007.09.03.

Orwell, George [1948] (2004) 1984. Budapest: Európa K.(Ford.: Sziógyártó László).

Orwell, George (1989) Hódolat Katalóniának. Budapest: Interart Stúdió.(Ford.: Betlen János).

Pallai Péter – Sárközi Mátyás (2005) A szabadság hullámhossza. Budapest: Helikon K.

Pedersen, Daniel (1990) And This Just in From Bootle. Murdoch's TV Goes International. Newsweek. 1990.07.18.48.

Péter László (2007) A bizonyítás elmaradt. Élet és Irodalom. 09.14. 14.

Postman, Neil (1986) Amusing Ourselves to Death. London: Penguin Books.

Pratkanis, A – Aronson, E (1992) A rábeszélőgép. Budapest: Ab Ovo K.

Rác Zsuzsa (2001) Egy fejezet a BBC történetéből. Médiakutató.
nyár. 109 – 128.

R.Hahn Veronika (2006) Hasznos lehet igazat mondani. Népszabadság. 09. 21.
10.

A rendszerváltás és az újságírók (2007) Szerkesztette: Bajomi – Lázár Péter és Monori Áron. Az interjúkat készítette Ráday Eszter. Budapest: Antenna Zrt.

Remnick, David (2004) The Press since September 11. John S. Knight Fellowship Lecture Stanford: Department of Communication. Stanford University.

Remake Bécsben és Budapesten (2007)

http://www.mediamixonline.hu/index.php?pg=news_17_960 utolsó letöltés: 2007.09.03.

Reston, James (1966) The Artillery of the Press. New York: Harper and Row.

Rippl Zoltán (2006) Rendszerváltás Magyarországon 1987 – 1990. Budapest: Napvilág K.

Sabatier, Patrick (1999) A CNN világhódító útja. In: Élet és Irodalom / Liberation 10.15. 18.

Ságvári Bencze – Pillók Péter – Galács Anna (2007) Az erőszak képei a magyar médiában. (2006. szeptember – október) Médiakutató. 3 sz. 69 – 81.

Shoenfeld, Mordechai (2004) Arafat személyesen. Budapest: Polgart Lap és Könyvkiadó Kft.

Simon Ernő (2003) Hamis szemtanúk. Figyelő. 04.10. 28 – 31.

Smith, Antony (1980) Goodbye Gutenberg. The Newspaper Revolution of the 1980s. New York – Oxford: Oxford University Press.

Smith, Perry M. (1991) How CNN Fought the War. A view from the inside. New York: A Birch Lane Press Book published by Carol Publishing Group.

Smith, Hendrick (1992) The Media and the Gulf War. The Press and Democracy in Wartime. Washington D.C.: Seven Locks Press.

Smith, Perry M. (1991) How CNN Fought the War. A View from the Inside. New York: Birch Lane Press Book published by Carol Publishing Group.

Solomon, Norman – Erlich, Reese (2004) A célpont Irak: Ami a médiatudósításokból kimaradt. Budapest: Alexandra. (Ford.: Pinkler Renata)

Sükösd Miklós (1993) Politika és média a mai Magyarországon. In: Kultúra és társadalom egy új korszakban /Szerk.: Miszlivetz Ferenc. Budapest – Szombathely: Pesti Szalon – Savaria University Press. 31–59.

Szabad Európa Rádió. Adatbázis a Széchenyi könyvtárban.
<http://www.epa.oszk.hu/> utolsó letöltés: 2006. 11. 10.

Szabó Sára (2004): Katasztrófamaraton avagy a „tények gigantikus elkendőzése.” Az ikertornyok elleni merénylet élő közvetítése. Médiakutató. 4.sz. 103 – 116.

Swanberg, W.A. (1967) Citizen Hearst. New York –London –Toronto: Bantom Books.

Sz.Z. (2000) Az elnök halála. História. 4.sz 28.

Szekfű András (2007) Kommunikáció, nyilvánosság, esélyegyenlőség Magyarországon. Budapest: Gondolat–MTA-Elte Kommunikácielméleti Kutatócsoport.

Szemtől szemben Walter Cronkite–tal. (1981) szerkesztő: Wisinger István. Riporter: Baló György. Készítette: az MTV1 Külpolitikai Szerkesztősége. A televíziós interjú kézírata.

Szilágyi Ákos (1991) Folytatásos történelem. 1. A nagy moszkvai szópuccs. Filmvilág. 1991.12.sz. 12–17.

Szilágyi Ákos (1992a) Folytatásos történelem. 2.Tévé Borisz és Videó Misa. 1992. 1. sz. 18–23.

Szilágyi Ákos (1992b) Folytatásos történelem. 3. Forradalmi végzések. 1989–1991. 4. sz. 38–44.

Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből.(1975). (Szerk.) Frank Tibor 1975. Bp.Tömegkommunikációs Kutatóközpont Szakkönyvtára

Teimourian, Hazhir: Television and the Russian Revolution (1993) The Times.11. 13. 23.

Television On the Brink. The Political and Professional Crisis of Public Broadcasting in Hungary. Report of the I/nternational/ F/edereration/ J/ournalists/ Mission of Inquiry (2001. 02. 11– 13) Budapest: Kézirat.

Televíziózás Európában: a szabályozás, a médiapolitka és a függetlenség kérdései. (2005) Budapest: Nyílt Társadalom Intézet.

„A televízió velünk van” (1990) Az azonos című dokumentum film szövege
Jel– Kép. 2sz. 75 – 88.

Terestyéni Tamás (2006) Kommunikációelmélet. Budapest: AKTI –TYPOTEX K.

Thomas, Evan – Hosenball, Mark (2001) Bush: We Are at War. Newsweek. 09. 24. 28 – 38.

Toffler, Alvin (1980) The Third Wave. New York: William Morrow and Company, Inc.

Terrortámadás London központjában (2005)
<http://origo.hu/nagyvilag20050707robbanas.html?pId=2>
utolsó letöltés: 2007.08.22.

The Unfinished War
(1991) [http:// www.cnn.com/SPECIALS/2001/gulf.war/facts/gulfwar/](http://www.cnn.com/SPECIALS/2001/gulf.war/facts/gulfwar/)
utolsó letöltés: 2007.08.26.

Varga Domokos György (2001) Az elsőből lesznek az elsők. I. II. Budapest. : LKD K.

Walsh, Edward (1983) NBC’s Mideast Conflict. (1983) Washington Journalism Review. 10. sz. 22–23.

Vásárhelyi Mária: Katasztrófamaraton (2006) 168 óra. 09. 28. 48 – 51.

Virilio, Paul (2003) Háború és televízió. Budapest: Magus Design Stúdió Kft. (Ford.: dr. Ádám Anikó).

Vizsgálati jelentés a 2006. szeptemberi – októberi fővárosi demonstrációkkal, utcai rendezvényekkel és rendfenntartó intézkedésekkel kapcsolatos eseményekről.

http://www.gonczolbizottsag.gov.hu/jelentes/gonczolbizottsag_jelentes.pdf
utolsó letöltés: 2007. 09. 20.

Washington Journalism Review (1983) Foreign Governments Are Playing Our Press. Közösen jegyzett publikáció, szerzők: Buie, James – Casey, Maura – Emms, Gregory – Mathur, Vandama. vol.5. No. 8. 21 – 24.

Waters, Harry – Coppola, Vincent – Smith, Verne – Wilson, Cynthia – Howard, Lucy (1980): Ted Turner Tackles TV News. Newsweek. 06. 16. 59 – 66.

Westin, Av (1982) Newswatch. How TV Decides the News. New York: Simon and Schuster

Whealen, Richard (1990) Robert Capa. Budapest: IPM Könyvtár

Whitmore, Hank (1990) CNN. The Inside Story. Boston – Toronto – London: Little, Brown and Company.

Wilson, Louise (1994) Cyberwar, God and Television. Interview with Paul Virilio. <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=62> utolsó letöltés: 2007.08.09.

Wise, David (1973) The Politics of Lying. New York: Random House.

Zöldi László (2000) „Nem sajtóprivatizációra kaptam megbízást, hanem pártgazdálkodásra”. Az MSZP kincstárnoka a megyei lapok eladásáról. Magyar Média 2. sz. 66–71.

Zöldi László (2007) Az Antall kormány médiapolitikája. / A médiaháború /. Budapest: Kézirat.

A DISSZERTÁCIÓ SZERZŐJÉNEK E TÉMÁBAN

KORÁBBAN PUBLIKÁLT ÍRÁSAI

1. A média azt üzenté... Marshall McLuhan halálára. (1981) Élet és Irodalom. 01. 17.15.
2. McLuhanárium. (1981) In memoriam Marshall McLuhan. Jel – Kép. 1. sz. 99–103.

3. Meddig tart egy forradalom? (1981) Élet és Irodalom. 04. 02. 05.
4. Az újságírókat lelövik, ügye? (1982) Élet és Irodalom. 04. 02. 05.
5. A szellemi atombomba (1983) Élet és Irodalom. 10. 28. 06.
6. Információs forradalom (1983) Magyarország.

I : Összedróttozott világ	9.
II : Video – ideológia	9.
III : Bámulatos burjánzás	9.
7. Az elektronikus kunyhó (1984) Élet és Irodalom 05. 25. 12.
8. Többcsatornás stratégia, avagy a „választás kínja.” (1984) Jel–Kép. 4. sz. 18–27.
9. Hány csatornás Magyarország? (1990) Magyar Hírlap. 01. 05. 05.
10. A televízió eszköz vagy tükör? (1990) Magyar Nemzet. 05. 07. 05.
11. A televízió háborúba megy. Vázlat a televízió társadalmi funkcióváltásához. (1992) Jel–Kép. 2. sz.3 – 14.
12. A televízió háborúba megy. Fejezetek az elektronikus újságírás és a társadalmi konfliktusok párhuzamos történetéből. (2002) Magyar Média. 2. sz. 36 – 55.
13. Ki az első áldozat ? (2002) 168 óra 04.11. 20 –21.o.

FILMOGRÁFIA⁵⁴

1. Apokalipszis most. (1979) – amerikai játékfilm. Rendezte: Francis Ford Coppola.
2. A birodalom vége. (1986 – 1991) – lett dokumentumfilm.
Rendező – operatőr: Jurij Podniecks

⁵⁴ Erre a listára csak azok a filmek kerültek fel, amelyeket lehetőségem volt megnézni.. A szövegben szereplő egyéb filmekre és tévéműsorokra másodlagos forrásokból idézek. Ezt vagy lábjegyzetben jelzem vagy közvetlen utalással a bibliográfiára hivatkozom, ekkor azért így mert a filmek szövege írásban is megjelent.

3. Aranypolgár. (1941) – amerikai játékfilm. Rendezte: Orson Welles.
4. Ceausescu kivégzése. Televíziós riportfilm. Szerkesztő – riporter: Azurák Csaba. Napló. TV2. 2006. 07. 20.
5. Charlie kompániája. (1981) Amerikai televíziós dokumentum riportműsor.(Készítette: alkotói kollektíva a CBS Reports című sorozat számára).
6. Haditudósítók. (1987) – angol televíziós dokumentumfilm. Rendezte: Allen Jewharst.
7. Háborús videó újság Irakból.(1991) – amerikai televíziós dokumentumfilm. Készítette: a harcokban résztvevő katonák alkotói kollektívája az NBC tévétársaság megbízásából.
8. Az elnök emberei. (1978) – amerikai játékfilm. Rendezte: Allen J. Pakula
9. JFK. (1991) – amerikai játékfilm. Rendezte: Oliver Stone.
10. Jó éjt és jó szerencsét (2005) – amerikai játékfilm. Rendezte: George Clooney.
11. Forradalmak élő adásban. (2004) – német dokumentumfilm.
Írta és rendezte: Thomas Stahler és Isabel Blöhl.
12. Médiamix. Magyar televíziós dokumentum tévésorozat.
szerkesztő – riporter: Kopper Judit,
rendező – operatőr: Sólyom András
 - A blokádnak hangjai (1990)
Riportfilm a taxisblokádról
 - Litvánia. 1991. 01. 13. (1992)
Riportfilm a litván televízió elleni ostromról.
Szakértő – riporter: Szilágyi Ákos
 - „Tévé–Borisz, Video – Misa ” (1991)
Beszélgetés a szovjet rendszerváltás televíziós feldolgozásáról. Szakértő: György Péter és Szilágyi Ákos

- „A televízió velünk van” (1990)
Riportfilm az 1989-es romániai forradalom
televíziós ábrázolásáról rendezett budapesti konferenciáról.
13. A spanyol föld (1936) – amerikai dokumentumfilm.
Író – narrátor: Ernest Hemingway. Rendezte: Joris Yvens
 14. A számolatlan ellenség. (1982) – amerikai televíziós dokumentumfilm.
Riporter – rendező: Mike Wallace, producer: George Crile. CBS
Tévétársaság.
 15. Vietnam: Egy televíziós történelmi antológiái. (1983) – amerikai – angol
– francia televíziós dokumentumfilm sorozat 1– 13. Rendezte: alkotói
Kollektíva a PBS amerikai közszolgálati televízió megbízásából.
 16. A Zapruder amatőr filmtöredék John Kennedy meggyilkolásáról. (1963)
Narrátor: Eric Sorensen.

SZAKMAI ÖNÉLETRAJZ ÉS ÚJSÁGÍRÓI ÉLETÚT

Születési dátum: 1943. II. 28.

Jelenlegi munkahely: Kodolányi János Főiskola. Médiatudományi és
Kommunikáció Tanszék,
főiskolai docens

/ 8000. Székesfehérvár, Fürdő- útca 1. /

Iskolai végzettség:

1967: ELTE Bölcsész Kar – középiskolai magyar irodalom és nyelv tanár–
felsőfokú könyvtáros,

1969: MÚOSZ Oktatási
Központ: – újságíró,

1977: ELTE Bölcsész kar – szociológus,

1980: Stanford University – postgraduális képzés gyakorló újságíróknak:
közzolgálati televíziózás / Fulbright ösztöndíj /
Stanford, Kalifornia / USA /.

Munkahelyek:

2001 június 1: **Kodolányi János Főiskola**, Kommunikáció Tanszék, főiskolai docens, korábban 1999 -től, címzetes docensként meghívott előadóként.

1970 május –

2001 június : **Magyar Televízió**

- Ifjúsági Osztály – a Hét – Külpolitikai Főszerkesztőség, szerkesztő-riporter,
- Programigazgatóság, programfőszerkesztő,
- MTV1, műsorigazgató,
- Sajtó és Pr. Főosztály, főszerkesztő ,
- Filmfőszerkesztőség, főszerkesztő,
- Központi Szerkesztőség, televíziós főmunkatárs.

1965 –1970 : **Magyar Rádió** : előbb külsős egyetemista hírszerkesztő, majd 967 nyarától a Hírszerkesztőség külpolitikai szerkesztője.

Közéleti tevékenység és szakmai szervezeti tagság:

1967 – 1989 : Magyar Televíziósok Szakszervezete,

1977 – től : Magyar Film és Tévéművészek Szövetsége

1994 – 1995 : az Európai Újságírók Szervezete Magyar Tagozatának alelnöke

1968 – től : Magyar Újságírók Országos Szövetsége, 1997 szeptember és 2004 február között – két cikluson keresztül – a Szövetség választott elnöke.

Díjak, szakmai elismerések :

- 1971 : Miskolci TV-fesztivál – riport kategória első díj: Horváth Endréne szabálysértési ügye című riportfilm szerkesztéséért,
- 1984 : Miskolci TV- fesztivál – Hírháttér, szerkesztő-műsorvezető,
- 1988 és 1999 : SZOT-díj – Ablak, műsorvezetés illetve televíziós szerkesztői és riporter tevékenység,
- 1995 : Pulitzer- emlékdíj – 100 ÉVES A MOZI című filmtörténeti televíziós sorozatért megosztva, Szabó István, filmrendezővel,
- 2002 : – a Magyar Köztársaság Tiszti keresztje, polgári tagozat, három évtizedes szakmai tevékenységért.

Oktatói tevékenység:

- ELTE, Esztétikai Tanszék Tömegkommunikációs szakképzés / 1992 – 1994 /
- ELTE, Marylandi Egyetem budapesti kihelyezett fakultása / 1995 – 1996 /
- ELTE, Szociológiai Tanszék / 1985 – 1986 /
- MÚOSZ, Bálint György Újságíró Akadémia / 1980 – 2003 /
- Kodolányi János Főiskola / 1999 –
- Nemzetközi Üzleti Főiskola / IBS / / 2004 –

9. KONZULENSI VÉLEMÉNY

Színház és Filmművészeti Egyetem

Film és Videóművészei Doktori Iskola (DLA)

Vizsgabizottsága

Témavezetői vélemény

Wisinger István:

„ A Televízió háborúba megy ”

Fejezetek a televíziós újságírás és a társadalmi konfliktusok.”-
című doktori disszertációjáról.

A mű azokra a cikkekre, tanulmányokra, valamint személyes tapasztalatokra épül, melyeket a szerző a korábbiakban írt, illetve melyeket televíziós pályafutása során megélt. Tudományos dolgozat és élménybeszámoló; ezeknek a műfajoknak a vegyítéséből nem mindig sikerül jó végeredményt kihozni. Most sikerült, mert egy átfogó, hiánypótló írás született, mely olvasmányos, de nem veszít tudományos értékéből, élvezhető, és olvasható, ugyanakkor referenciaként, illetve bizonyos fejezeteiben tankönyvként is használható.

Hiánypótló ez az írásmű annyiban, hogy nem csak itthon, de külföldön sem született igazán olyan tanulmány, amely az elmúlt több mint fél évszázad televíziós történelmét, ebből az aspektusból dolgozta volna fel. A „harcis” televíziós kezdetekről sok azonos stílusú, s egymásra épülő könyv született, és ahogy haladtunk előre az időben úgy bővült a tartalom, úgy vált egyre szerteágzóbbá, és egyre nehezebben követhetővé az eredeti gondolat, vagyis az, hogy a televízió kezdeti tükröző szerepe miként változott át részvétellé, majd beavatkozássá a harci eseményekbe. Az írásnak éppen az a nagy előnye, hogy a látszólag egész eltérő témaköröket- például a new-yorki ikertornyok ostroma, vagy a hazai médiaháború története - azonos koordináták mentén dolgoz fel, hiszen a hangsúly nem a televízió és háborúk, hanem a televízió és a társadalmi konfliktusok kapcsolatán van. És ez az a szellemes megközelítés, ami igazán érdekessé, újszerűvé teszi a könyvet.

Tény az is, hogy a tanulmányt olvasván, van némi hiányérzete a bennfentes konzulensnek. Hiányolom például a szomáliai partraszállás és televíziós közvetítések vagy a panamai elnök, Noriega elleni amerikai hajtóvadászat történetét. De tény, hogy minden egy könyvbe nem fér bele, és az is tény, hogy az elmúlt 20 esztendő szinte valamennyi társadalmi konfliktusa a tévé képernyőjén is megjelent valamilyen formában. A szerző szelekciós elvei végül is megállják a helyüket, terjedelmi és fontossági szempontból is megfelelő eseményeket választott ki.

Elsőre, - átlapozva a tartalomjegyzéket - a hazai médiaháború kissé idegenül hat ebben a társaságban, de mire elérkezünk ehhez a fejezethez, kiderül az olvasó számára, hogy megannyi hasonló, rokon jelenség zajlott le korábban a BBC és a hatalom, vagy a nagy amerikai tévétársaságok és a politikai elit harcában.

A leírtakat nagy kutatási háttér, és hozzá szervesen illeszkedő saját tapasztalat legitimálja. (Ne feledjük el, hogy a könyv írója együtt nőtt fel a televíziózással, jelen volt a hőskorban és alakítója volt a Magyar Televízióknak is. E televíziós nemzedék a világ minden országában azonos fejlettségi szinten állott a kezdetekben, párhuzamosan fejlődtek, és csak a 80-as évekre, a nagy technikai különbségek kialakulásának hatására maradt le a fejlődésben Európa, és elsősorban Kelet Európa. De pl. W.I. is járt tanulmányutakon fejlett televíziójú országokban, és nyomon követhette a rohamos fejlődést. Ráadásul az is kiderül a bibliográfiából, és a csatolt korábbi művekből, hogy e téma immár évtizedek óta kutatási területe.)

Összességében tehát javaslom a disszertáció benyújtását és elfogadását, valamint a doktori cím megadását.

Külön felhívom a figyelmet a tartalmas, és terjedelmes bibliográfiára, mely tanítási célú felhasználáskor, és kutatók számára egyaránt hasznos lehet.

Budapest,

2007-11-10

Horvát János,
témavezető

10. OPPONENSI VÉLEMÉNYEK ÉS VÁLASZOK

BÁRDOS ANDRÁS

DLA disszertáció bírálata

A DLA disszertáció szerzője: Wisinger István

Címe: A televízió háborúba megy

Belső bíráló: Bárdos András

A bírálat készítésének időpontja: 2008. február 4.

A bírálat:

Wisinger István dolgozata gondolatilag három részre osztható, így talán érdemes az értékelést is megosztani.

1. A bevezető.

Magyarországot meglepte az MTV ostroma, meglepte a "háború" látványa Budapesten és meglepte a háború közvetítése is. Ahogyan a médiát is meglepte. A Pápa halálától 2006 októberéig tartó időszak a nagy felismerés ideje volt a magyar elektronikus média számára, szembesült saját felkészületlenségével, határozatlanságával, végső soron alkalmatlanságával. Mindenki más következtetést vont le ezekből a hónapokból, de a sok általános volt. Rávilágított az egyidejű elektronikus sajtó szerepére, legyen az televízió, rádió vagy internetes újság. Mindez különös aktualitást ad Wisinger dolgozatának. Hiszen a média újra és újra háborúba megy. Mindaddig, amíg van média. És van háború. Ám, mintha a dolgozat nem venne tudomást arról, hogy az elektronikus sajtó nem azonos a televízióval. ("...televíziós /elektronikus/ újságírás..." - fogalmaz) Olyan sebességgel változik a média, hogy az ilyen típusú tanulmányok legfőbb problémája ez: mire megjelenik, elavul. Persze vannak általános szabályok, mint ahogy vannak megmásíthatatlan tények is, szerencsére a dolgozatban ezekből is van sok.

A társadalmi kommunikáció legfejlettebb formája a tömegkommunikáció. Ezen a mondaton két-három évvel ezelőttig senki sem akadt volna fenn, hiszen igazsága

megkérdőjelezhetetlen volt. Volt. Mert már nem igaz. Ha eltekintünk a "legfejlettebb" szó zavaró, értékítéletet hordozó hangulatától és elfogadjuk, mint tudományos dolgozatban használható kifejezést, igazságtartalma akkor is megkérdőjelezhető.

Az internetes társadalom ugyanis létrehozta a közvetítő nélküli, blogkommunikációt, mely a médiumot (mit is jelent itt ez a szó?) maga használja, közvetlen kommunikációra. És ennek a fajta kommunikációnak egyre nagyobb a szerepe, már nagyobb forgalmat bonyolít le, mint a neki helyet adó sajtótermék, sok esetben. Ha van tehát "legfejlettebb", akkor ez az. Ma. Így nehéz értelmezni a mondatot: "...az emberi kommunikáció legkorszerűbb, legfejlettebb és legkifinomultabb megjelenési formája a televíziózás...".

Magam végig közvetítettem az elmúlt húsz év történéseit, különböző médiumokban, talán nem tartozom a leggyengébben informált emberek közé, mégsem tudom megmondani, miért volt a taxissztrájk. Miért volt az MTV-ostrom. A történések ideje még nem jött el, a források jelentős része még nem kutatható, a sajtó nem végezte el a feladatát, a tanúk némák. Így a bevezető bizonyos mondatai nehezen bizonyíthatóak és nehezen is lennének cáfolhatók. Pl: "...a nemzetközi írott és elektronikus sajtó helyszíni beszámolóí nyomán gyökeresen megváltozott a Magyarországról alkotott általános viselkedés". Inkább csak sejthető, hogy nem változott, gyökeresen semmiképp. Stb...

2. Az amerikai televízió és a háború kölcsönös egymásra hatása

Ez a dolgozat valódi témája, valóban kidolgozott része. Érdekes és pontos összefoglalása az egyre jobban egymásra utalt két világnak, a háborúzó politikának és a háborúból élő médiának. Nagy értéke az összeszedettséggel párosuló lényeglátás, magyarul: a dolgozat úgy pontos, hogy közben nem vész el a részletekben. Célja, hogy bizonyítsa: a média fegyver, mely hozzáértő kezekben fontosabb olykor, mint a vadász repülőgép, és ezt a célját a dolgozat el is éri. Ahogyan sikerül azt is bizonyítani, hogy a média maga is változik, maga is deformálódik ebben az együttélésben.

Nem témája a dolgozatnak, de helyet kaphatna benne a tény: az amerikai televíziózásról alkotott kép nem sokban különbözik a magyar televíziózásról alkotott képtől az érintett értelmiségen belül, holott a két televíziózás ég és föld...

Kurt Vonnegut ugyanazt gondolja az amerikai tévékről, mint György Péter a magyarokról. Nem vállalkozik arra Wisinger, hogy ezt megmagyarázza, feltehetően arra gondol, hogy szétfeszítené a kereteket. Ha egyáltalán elfogadja az alaptételt... A vietnami koporsók sokkolták az amerikaiakat. Az iraki koporsókat azonban nem látni... Az amerikai televíziósok is leszámolnak a negyedik hatalmi ág gondolatával, ahogyan mi is leszámolunk lassan...

3. A dolgozat vállalkozik a rendszerváltás utáni magyar televíziózás vázlatos leírására és elemzi az MTV-ostromot is, vázlatosan. Nekem, mint az események részesének talán túlságosan is vázlatosan. A publicisztikai megközelítés ideje lejárt, a magyar sajtó kudarcot vallott, nem került közel az események megértéséhez, saját rögeszméit ismételte, A tudományos megközelítés ideje pedig még nem érkezett el. Ez a dolgozat feltehetően nem lesz alpmű az MTV-ostrom ügyében, de lehet az, általában, alapvető szándékában. Annak leírásában, hogyan megy háborúba a televízió...

Wisinger István DLA disszertációját a fentiek alapján védelemre

Javaslom

Nem javaslom

Pozitív vélemény esetén:

a jelölthöz intézendő kérdések:

1. Tartja-e azt az álláspontját, hogy a televízió a legkorszerűbb?
2. Lát-e olyan részt a dolgozatban, amely már valóban nem állja meg a helyét, pusztán az idő múlása miatt?
3. Hogyan látja a televízió jövőjét az internetes, digitális világban?
4. A technikai fejlődés mennyiben változtatja meg a "háborús" tudósításokat és mennyiben szünteti meg a cenzúrát?

5. Hogyan látja a magyar elektronikus újságok felfogását a "háborús" eseményekkel kapcsolatban, a következő kérdésekben: erőszak, kiegyensúlyozottság, demagógia, pontosság?

6. Nem gondolt-e arra, hogy a dolgozat kompaktabb lenne minden fajta magyar utalás, elemzés, egyáltalán: vonatkozás nélkül?

Budapest, 2008. február .

Bárdos András

VÁLASZ

BÁRDOS ANDRÁS BÍRÁLATÁRA ÉS KÉRDÉSEIRE

Nem kétséges, hogy Bárdos András bírálata és kérdéseinek célirányossága a disszertáció két generális problémáját érinti s ez számomra nem csak azért fontos, mert lehetőségem nyílik ennek nyomán bizonyos részletek magyarázatára, – s ahol azt fontosnak tartom, – nézeteink, értelmezésbeli különbségeinek megvitatására, hanem azért is, mert a disszertációt rövidesen könyv formájában is szeretném megjelentetni. Így bírálatának érdemi megállapításai lehetőséget kínálnak a szöveg finomítására, aktualizálására.

E két utóbbi szó jelzi, hogy milyen lényeges pontokra gondolok. Ezek:

- Az elemzés aktualitása és naprakész érvényessége. Vagyis: az a problémakör, amit annakidején a tekintélyes fizikus, Marx György képviselt az 1972-ben a szállóigévé vált „Gyorsuló idő” címen publikált remek esszéjében. Nálunk talán ő fogalmazta meg elsőként a hazai szakirodalomban, hogy – az „információs társadalomban”, (ekkor még nem használták gyakran ezt a kifejezést) – a ránk zúduló információáradat mennyisége miatt a tények, információk felismerése, befogadása és közlése közötti „felgyorsult” szociális mezőben mindannyian ki vagyunk téve annak, hogy szövegeink aktualitása csorbulhat a tartalom mennyisége és a közlő eszköz (medium) lassúsága miatt. S hol voltak akkor még a személyi számítógépek? Az „internet” szó még talán meg sem született !
- A második bírálati alappozíció ezzel a kérdéssel foglalható össze: a társadalmi kommunikáció legújabb, internetes formája alapján szükség van-e kommunikáció elméleti fogalmainak alapvető finomítására, a régi fogalmak újragondolására? Aktualizálható ez a kérdés így is: a közismert kommunikációs modellekben történt-e változás vagy csak a technológiai változott, és eközben a televíziózás valóban a nyilvánosság „manipulatív fegyverévé” vált –e „amikor kénytelen háborúba menni”? Vagy egyszerűen a médium hagyományos befolyásolási törekvéseiről lehet csak szó, amelynek kivételes esete a televíziós újságírás „médiaháborús” állapota, amikor az eszköz önmagában a pusztá jelenlétével vagy az „élő” adás egyidejűségének köszönhetően a nézőt permanens „szemtanúvá ” teszi és az interaktivitás

megnövekedett lehetőségeinek felfokozott erejével, növeli annak a nézőkre gyakorolt hatását? E problémakörrel foglalkozik Györffy Miklós bírálata is, ezért tehát a neki adott válaszban is kitérek rá. E kettős dimenzió érzékeltetésének keretei között kívánok rátérni a feltett kérdések konkrét megválaszolására.

Ami az *első kérdést* illeti, készségesen módosítom az idézett – és bírálat tárgyává tett mondatot – úgy, hogy a felsőfokú jelzők elé az „**egyik**” szót illeszttem és egy másik szót, az „**emberit**” pedig kicserélem a „**társadalmi**” szóra. Így tehát a disszertáció bevezetőjében leírt első tézisem pontosabb megfogalmazása így hangzik: „...**a társadalmi kommunikáció egyik legkorszerűbb, legfejlettebb és legkifinomultabb megjelenési formája a televíziózás, mint tömegkommunikációs eszköz...**”

Egyébként éppen Bárdos András elnökletével fogadta el 2006. március 21-én a szigorlati bizottság a disszertáció első két fejezetének korábban benyújtott változatát. A dolgozat alcímében akkor az „**elektronikus újságírás**” kifejezés szerepelt, amelyet magam is fontosnak tartottam a „**televíziós újságírás**”-ra változtatni”. Ezzel is jelezve, hogy nem tartom magam illetékesnek az internetes „elektronikus újságírás” jelenségének elemzésére. Mert úgy gondolom, hogy ennek következményeit felismerve két lehetőség kínálkozott:

- vagy megváltoztatom a címet „A média háborúba megy”-re,
- vagy megváltoztatom az alcímet és ezzel a disszertáció témakörét leszűkítem „csak a televíziózásra”, mert ez utóbbi hatásmechanizmusának leírásában mondanivalóm nem veszít időszerűségéből. Ez utóbbi történt, és szerencsésnek mondhatom magamat abban, hogy a dolgozat leadása óta a valóság nem lepett meg minket semmi újdonsággal.

Ami a 2006-os események nemzetközi megítélését illeti, lehet, hogy a lábjegyzetben idézett londoni lap, az Independent véleménye önmagában nem elég meggyőző, de megemlíthető még a New–York Times, a CNN vagy egyéb külföldi orgánumok, források hasonló tartalmú megállapításai. Viszont a bírálat lényegét elfogadva a „**gyökeresen**” szó használatától szívesen eltekintek, és a „**megváltoztatta**” igét készségesen lecserélem a „**módosította**” szóval.

Ami pedig a „blogkommunikációt” illeti, ez a jelenség szerintem annak a folyamatnak a legfrissebb szakasza, amelynek kezdeteit „A „rádió aranykora”– című fejezetben már a disszertáció 35. oldalán megemlítettem, majd később visszatérek rá a „globális kommunikáció” változásai kapcsán a 115. oldalon. Mindkét helyen Alvin Toffler, amerikai médiaszakértőt idézem, aki először említi a nemzetközi szakirodalomban ezt a jelenséget, 1980-ban írott, a Harmadik hullám című művében. Ez pedig a tömegmédiium „tömegtelenítése”, vagyis hogy az elektronikus tömegkommunikációs eszköz megpróbál közvetlenül a befogadó milliós tömeg kisebb csoportjaira fókuszálva, akár az egyéni fogyasztóhoz is szólni. Nála ez a fogalom a televíziózást illetően a kábeltelvíziók terjedésének lehetőségeként jelenik meg, összefüggésben a tematikus csatornákkal, illetve az interaktivitás első próbálkozásával. Például megemlít egy osakai tévécsatornát, ahol a vele készített interjúba otthonról a készülékére szerelt mikrofon és kamera segítségével több néző személyesen is kérdéseket tehetett fel neki. Igaz, ez a lehetőség csak 160 háztartás előfizetőinek adatott meg 1980-ban. Ez a mintegy félszáz személy az akkori tömegmédiában, nézőként még kiváltságos egyéni szerephez juthatott.

Azt tehát továbbra is fenntartom, hogy a televíziós kamera jelenléte hatásában és befolyásában „kifinomultabb”, mint a „blogkommunikáció”. Ez utóbbi szerintem ugyanúgy a tömegkommunikáció része, mint a korábbi médiumok. Sőt megkockázatom azt a feltételezést, hogy ez az a pont, ahol a kommunikációelmélet korábbi modelljei közül valószínűleg egyik vagy másik esetében kiegészítésére vagy módosítására nyílik lehetőség. Hiszen itt lényegében egy átmeneti állapot alakul ki az interperszonális és a tömegkommunikáció között, amikor is az új technológia lehetővé teszi, hogy a személyes kommunikáció a tömeges interakciók segítségével újfajta interaktív tömegkommunikációs formává alakuljon át. Az új elem az interaktivitás intenzitása és korlátlan volta. Mindezt tekintsék bártortalanul megfogalmazott hipotézisnek, amelyet empirikus vizsgálatnak kellene igazolni vagy elvetnie, de ebben magamat nem tekintem semmiképpen illetékesnek, különösen ebben a disszertációban

S bár a blogok többségéhez kétségtelenül társítható hangos mozgókép, amely hatásában akár azonos is lehet a televízió hatásával, de én úgy gondolom, hogy ennek befolyása a társadalmi konfliktusokra – márpedig én ezt a speciális területet elemzem – sokkal inkább a „véleményújságírás” demokratizált változatának tekinthető, semmint egy új kommunikációs formának. Hiszen maga a bíráló is elbizonytalanodik a „médiium” kifejezés értelmezhetőségét illetően, mivel ebben az esetben itt a közvetítő eszköz lényegében az internet segítségével összekapcsolt klaviatúra és a képernyő. Szerintem ez közvetlen formában semmiféle

módosulást nem hozhat, ahhoz képest, amit a kamera pusztja jelenléte szélsőséges esetekben önmagában okozhat.

A disszertációban részletesen ugyan nem tértem ki az Internet okozta változásokra, de jelentőségét azért érzékeltetem a „Záró gondolatok” című fejezetben éppen a YouTube portál szerepének megkerülhetetlen említésével. Abban viszont teljes mértékben egyetértek bírálómmal, hogy – az általa felsorolt eseményekre vonatkozóan, pl. taxisblokádnak stb., – sokszor bizony nem találunk egzakt választ a „miért történt” kérdésre. Magam is a jelenségek és összefüggések leírására, feltárására vállalkoztam, vagyis a disszertáció terrénuma a „mi és hogyan” történt. Az események „miért”-jére a választ nem a televíziózás hatásmechanizmusának elemzése kapcsán lehet és kell megfogalmazni, hanem általában a társadalomtudomány, speciálisan a történettudomány, a szociológia és a szociálpszichológia kutatási feladatának tartom. Úgy gondolom, hogy ez válasz a második kérdésre is, hogy „az idő múlása” kikövetelheti-e a fogalmi rendszer bizonyos értelemben vett aktualizálását? Elfogadom ezt egyes megfogalmazásokra vonatkozóan, illetve nézetkülönbségeink nyomán elvégezhető korrekciókkal összefüggésben. De meggyőződésem, hogy a disszertáció érdemi mondanivalója arról a televízió történeti szakasról, amelyet tárgyául választott – éppen a megközelítési mód egyedisége miatt, – ki fogja állni az idő próbáját. Ez pedig lényegében az 1936 és 2005 közötti időszak, tehát szűk negyven esztendő.

Összevonom a választ a harmadik és negyedik kérdésre is. Marshall McLuhan, disszertációm egyik elméleti „főszereplője” még „félénk óriásnak” nevezte a televíziózást, mint társadalmi jelenséget. Úgy gondolom, hogy az azóta eltelt több mint négy évtizedben, az analóg korszakban a televíziózás „félénkségét” veszítette el csupán és valóban „médiáóriás” lett belőle. A digitális korszakban pedig éppen az „óriás” jellegét veszíti el és platform független terjesztési formákban besorol a fontos, de nem kiváltságos kommunikációs eszközök közé. Szerintem a digitális korszak nagy fordulatát sokkal inkább a mobil televíziózás hozhatja meg. A folyamat lényegét és hatását egyébként ismerjük, hiszen a táskás és zsebrádió „forradalmánál” több nem történik majd, legfeljebb egy darabig drágább lesz. A digitális platform függetlensége csak annyiban hoz változást, hogy amit eddig televíziós készüléken néztünk, az most korlátlan kínálatában válik hozzáférhetővé, és jelentős mértékben átvándorol a számítógépes képernyőkre.

Ez a technológiai változás kétségtelenül megnehezíti a hatalmi pozícióban lévők közvetlen befolyását és itt térek ki a cenzúrával és a háborúk televíziós ábrázolásával kapcsolatos kérdésre. József Attila kifejezését használva biztosnak látszik, hogy „finomul a kín”. Nem hiszem, hogy a politika és a gazdaság ikerhatalma bármikor is lemondana arról, hogy

megpróbálja befolyásolni a televízióban róla tükröződő kép hatását és annak erejét. De kétségtelen, hogy a nézőből tartalomfogyasztóvá átalakult befogadónak a véleményformálási önállósága a „digitális világban ” jelentős változásokon megy át. Ugyanakkor a televíziós élmény „tömegtelenítése” nem hiszem, hogy gyökeres változásokat jelentene a társadalmi szabályozás érdemi érvényesülését illetően. Ráadásul az internet is csak demokratikus berendezkedésű országokban jelenti a véleményszabadság új formáját. Elek János, a MÚOSZ régi Műfajismeretek tankönyvének legfrissebb kiadásában az internetről szóló fejezetében ezt írja:

„Az internetes szabadság persze nem korlátlan. Bár nehezebb „kordában tartani”, ellenőrizni, tiltani, cenzúrázni, de lehetséges. A világon van egy sor ország – Kubától Kínáig és Szaud-Arábiától Iránig-, ahol a hatóságok, azaz a hatalom igényt tart arra, hogy ellenőrizze és megsűrje, hogy állampolgárai mit is olvashatnak a neten.” (Általános médiaismeret (2007) Bernáth László (Szerk.) Dialóg-Campus – MÚOSZ K. 230-231. o.)

Viszont nagyon remélem, hogy a digitális korban esély van arra, hogy a demokratikus berendezkedésű társadalmakban véget vessenek a „médiaháborúskodásnak”, mert az interneten elérhető sokféle írásos és képi vélemény jelentősen csökkenti majd a médiainstémények társadalmi fontosságát. De az igazi háborúk mindig is vezető témái lesznek a televíziós műsoroknak, bármilyen technológia közvetíti majd ezeket a konfliktusokat. Bár az is tény, hogy az eseményekhez egyre nehezebb lesz „még közelebb menni” és a „jelenlét ára” illetve gyakorisága „az állampolgár újságírás” terjedésével csökken.

Az ötödik kérdés ad lehetőséget a leginkább arra, hogy megállapítsam: a magyar média a 2006-os őszi eseményeknek a disszertációban is tárgyalt anomáliáit leszámítva a fő vonulatban elmondhatja magáról, érdemben erénye, hogy az erőszakot bemutató tudatos szenzációhajhászás pedig nem volt jellemző rá.

A kiegyensúlyozottságra és pontosságra törekvés csak deklaráltan követelmény, de ott, ahol a műsorok készítői igényelték, hogy tevékenységük eleget tegyen a professzionalizmus követelményeinek, ez többnyire meg is valósult. Még akkor is, ha felismerhető, hogy vannak olyan csatornák, amelyek önleplezően elfogultak, s ez mind a két politikai oldalra érvényes, legfeljebb nem egyforma mértékben. Ez sokkal inkább verbalitás formájában jelenik meg, mint képi manipulációban, bár ez is előfordul. A demagógia csak perifériális jelenség és hatása csak azok körében lehet jelentős, akik nem azért nézik a televíziót, hogy tájékozottak legyenek és önálló véleményük alakuljon ki, hanem azt várják, hogy elfogultságukat visszaigazolják. Készítőik pedig nem is újságírók, hanem egy adott politikai irányzat propagandistái.

Végül a magyar összefüggések bemutatását megkerülhetetlennek tartottam, bár elismerem, hogy a disszertációban elemzett jelenségek leírásakor létezhet egy olyan megközelítés, amely e nélkül is megállja a helyét. Mégis az 1989-es romániai eseményekről és ezzel összefüggésben az MTV szerepéről úgy érzem, sikerült eddig nem publikált részleteket bemutatnom úgy, hogy érzékeltessem az ezt követő magyarországi „médiaháborúban” ezen napok tapasztalatai jelentős szerepet játszottak és mint társadalmi jelenség összefüggésben voltak meghatározó történelmi előzményekkel (1948 és 1956). Másfelől a 2006-os események, olyan keretet kínáltak, amely egyfajta leszámolást is jelenthet a televíziózás által megvalósítható „békés átmenet” hazai illúziójával.

A magyarországi analógiák elhagyása már csak azért sem volt lehetséges, mert, ahogy a bíráló is kritikája megfogalmazásakor személyes élményeire és tapasztalataira hivatkozott, úgy én sem tudtam megfeledkezni arról, hogy a 2000 előtti években három és fél évtizeden keresztül magam is kettős szerepben voltam résztvevője az eseményeknek. Az MTV Külpolitikai Szerkesztőségének munkatársaként a nyolcvanas években készítettem televíziós riportokat és tudósításokat háborús helyzetekben (Nicaragua, Ciprus, Törökország) és epizodistája voltam a rendszerváltás hazai „békés” médiaháború előjátékában. Egyébként még az is valószínűnek tűnik, hogy a rendszerváltást kísérő és az azt követő évek televíziós tényeiről és eseményeiről ez a disszertáció lesz az utolsó publikáció, amely éppen ezért erre az időszakra vonatkozóan bizonyos részleteiben akár forrás értékűnek is tekinthető. Bár abban egyetértek Bárdos András megállapításával, hogy ez semmiképpen sem vonatkozik a 2006-os eseményekre, amelyek ezúttal inkább a történelmi keret aktualizálásának lehetőségét teremtik meg és semmiképpen sem kívánnak érdemben bármiféle értékítéletet közvetíteni. Ezért is kapta ezen eseménysor az „Epilógus” alcímet.

2008.02.07.

Wisinger István

DLA disszertáció bíráló

A szerző: Wisinger István

Cím: A televízió háborúba megy

Belső bíráló: Győrffy Miklós

főiskolai tanár

tanszékvezető

A lényeggel kezdem: **a DLA disszertációt védésre alkalmasnak tartom.** Sőt, nagyon alapos, gondos és pontos munkának, különösen azért, mert szinte érintetlen területen, eredeti szempontok alapján vizsgált egy nagyon fontos jelenségsort. A televíziós újságírás és a társadalmi konfliktusok párhuzamos történetének Wisinger által tárgyalt fejezetei figyelemre méltó összefüggésekre és ellentmondásokra irányítják a kutatók, a szakemberek figyelmét.

Indító téziseit, hogy „a televízió képes háborúba menni”, hogy „befolyásának növekedése közben... közvélemény-formáló fegyverré képes alakulni”, hogy „ez a folyamat... formálja magát a tömegkommunikációs eszközt is”, jól fejezi ki, a hipotézist igazoltnak tekinthetjük.

A disszertáció legnagyobb értéke a tárgyhöz választott esettanulmányok következetes és módszeres elemzése, maguknak az eseteknek a jó kiválasztása és a történelmi környezetbe ágyazása.

A tárgyalt fél tucat eset térben és időben is meglehetősen széttagolt történet, ámde mindegyik a szerző hipotézisének alátámasztására szolgál és ezen túl a televíziós újságírás új aspektusait világítja meg.

Az esettanulmányok médiatörténeti kontextusba helyezése, a politikatörténeti (történeti) tényekkel párhuzamos leírása és értelmezése, valamint mindezeknek a médiatechnológia-történeti fogalmakkal való összevetése eredeti végkövetkeztetésekre teremt lehetőséget.

A szerző nagy leleménye, hogy mindezeket az eseteket egyetlen, egyáltalán nem a kommunikációhoz, a médiához tartozó fogalom, a „háború” szempontjából tárgyalja. Eredeti gondolat, amely lehetővé teszi tárgyának új szempontok szerinti megközelítését.

Ez azonban a későbbiekben néhány probléma forrásává is válik. Mivel a televízió (a média) a különféle (nemzetközi, politikai, kulturális) konfliktusok közvetítése, ábrázolása során maga is a „harc” terepévé, eszközévé, résztvevőjévé, esetenként generálójává válik. Sőt, ahogy a jólismert és Wisinger által is részletesen tárgyalt példák mutatják, a média olykor saját „frontokat” is nyit, „harcol” a politikával (és a konkurenciával), ez a következő elméleti problémát veti fel.

Ismert és sokszor megtárgyalt, vitatott és vitatható problémáról van szó. Önálló „hatalmi ág”-nak tekinthető-e a média (a negyediknek, az ötödiknek?) és tud-e saját érdeke szerint, saját jogon olyan hatást kifejteni a társadalomra (a világra), amelyből következően ténylegesen „félelmetes fegyver”-ként képes az önálló érdekérvényesítésre. Valóban képes-e a tévé közvetítő, befolyásoló eszközből eseményformáló „fegyverré” válni? Vagy ez csak a látszat, és a valódi erők, a politikai hatalmi központok „használják” (kényszerítik, manipulálják) a saját érdekeik szerint. Az eszközként felhasznált televíziót (médiát) problematikus önálló hatalmi ággként figyelembe venni.

Helytálló a szerző kérdése a Watergate-botrány kapcsán, hogy tényleg „a sajtó buktatta meg Nixont, vagy csupán garantálta a folyamatos nyilvánosságot”, amelynek során kiderülhetett az „igazság”. „befolyásáról”, mert a kettő nem ugyanaz. A befolyásolás hatásmechanizmusa más, mint a hatalom érvényesülése (érvényesítése), az előbbinél ugyanis nincsenek kényszerítő eszközök. A befolyásolás eszközzrendszere kifinomultabb, és nem is mindig tekinthető pusztán Ilyenformán legalábbis megfontolandó, hogy ne a televízió „hatalmáról” beszéljünk, hanem a kifinomult manipulációnak.

A szerző jól látja az általánosan elvárt „objektivitás doktrína” és az egyre kifinomultabb manipuláció között feszülő ellentmondást, ennek teoretikus feloldása lehetetlen anélkül, hogy a tárgyalt eseteket a médiatörténeti, politikatörténeti aspektusok mellett ne vizsgálánánk meg a tömegkommunikáció-elméleti modellek metszetében is.

Ez a megjegyzés nem tekintendő a disszertáció kritikájának, hiszen nem tartozott a szerző vállalásai közé. Ezzel együtt, ha a *transzmissziós modellben* a kommunikátorok válogatói szerepére helyeződik a hangsúly, és a válogatás aszerint történik, hogy mit talál a közönség érdekesnek, a *propaganda-modellben* a közönség figyelmének a ténye többet számít, mint a figyelem minősége, a *rituális-modellben* a külsőségek sokkal fontosabbak, mint a hasznosság, a *befogadási modellben*. A nézők ugyan „preferált olvasatot” kapnak, de nem kötelesek az üzenetet a küldött állapotban elfogadni, hanem ellentétes olvasatok alkalmazásával ellenállhatnak a befolyásnak.

Elképzelhető, hogy a tömegkommunikáció-elmélet kínálta, más vizsgálati szempontok árnyalhatnák a végkövetkeztetést.

Ezt azonban nem kérem számon Wisinger István disszertációján, amelyet nagyon jónak és **védésre alkalmasnak** találtam.

Kérdések:

Miből ered és hová vezetett az a Zárógondolatok-ban idézett tétel, mely szerint a média „első áldozata a valóság”?

Lát-e és milyen különbséget lát a médiahatalom és a médiabefolyás között?

Nem kellene-e újragondolni a „médiahatalom” és a médiáért (televízióért) folytatott „háború” fogalmát és értelmét az „újtelevízió”, az infotainment és az edutainment megjelenésével?

Budapest, 2008. február 8.

Győrffy Miklós

főiskolai tanár

tanszékvezető

külső bíráló

VÁLASZ**GYÖRFFY MIKLÓS BÍRÁLATÁRA ÉS KÉRDÉSEIRE**

Győrffy Miklós pozitív véleménye – amelyért köszönettel tartozom, – úgy gondolom elsősorban végkonklúziója miatt fontos, hogy ugyanis kijelöli a disszertáció azon pontját, amely lehetőséget kínál a továbbgondolkodásra. Ráadásul a feltett három kérdés szerintem lényegében olyan szoros kapcsolatban van egymással, hogy egyetlen gondolatsorban megválaszolható és erre – remélhetően sikeresen – kísérletet is teszek.

Amikor Edmund Burke a 18. század második felében, a parlament karzatán ülő riportereket mintegy „kinevezte” a „negyedik rendnek” – és így született meg a „negyedik hatalom” fogalma is – nos akkor mindezt természetesen még csak a nyomtatott sajtóra érthette és nem kétséges, hogy lényegében a nyilvánosságban főszerephez jutó újságokról, és azok készítőinek összességéről, az újságíró társadalom befolyásáról volt szó.

Ha dolgozatom a nyomtatott sajtó befolyásának elemzésére is vállalkozik, akkor az egyik esettanulmány bizonyára Emil Zola és „Vádolok” című röpiratának szerepéről, hatásáról szólt volna. 1898-ban a tekintélyes és népszerű francia író egy napilap hasábjain nyílt levélben fordult az államelnökhöz és ennek köszönhetően a korábban Dreyfus ellenes francia sajtó is mellé állt, így végül kiszabadult az életfogytiglanra ítélt katonatiszt és később teljes rehabilitációt kapott. Börtönből kihozni egy ártatlanul elítélt embert. Mi ez, ha nem a sajtó hatalmának és az újságíró lehetőségeinek bizonyítéka, pontosabban a nyilvánosságé. Hiszen Zola vádirata volt az egyetlen lehetőség, hogy a kétkedés fórumot kaphasson. Az akkori hatalom bukásával kiderült a teljes igazság, annak ellenére, hogy a valóság még egy darabig eltakarta. Hiszen előbb még Zolát is elítélték rágalmazásért, és a börtön elől Londonba emigrál? Dreyfus 33 évvel élte túl – szabadon – Zolát.

Később a negatív és pozitív példát egyszerre szolgáltatta az elektronikus újságírás történetének első globális eszköze a rádió, amely a „hangos sajtó” befolyásának, manipulálhatóságának példáját és az ezzel szembe fordulásra képes eszköz lehetőségeit egyszerre mutatta meg. Előbb a goebbelsi propaganda gépezet sikereiben, amelyet a BBC következetes tárgyilagossága végül hatástalanított, ott ahol egyáltalán hallható volt és merték is hallgatni. Mindezt örökli a televíziózás, amelynek áttételes hatalmát a disszertációban helyszűke miatt nem tárgyalt délszláv háború egyik példája bizonyította a legjobban. Egyes források (londoni Observer) szerint 1999-ben a NATO gépei szándékosan bombázták a

belgrádi kínai nagykövetséget,⁵⁵ amely állítólag otthont adott Milosevic propagandáját sugárzó és csapatainak kódolt utasításokat adó rádióállomásnak, azt követően, hogy a légi erők korábban a teljes átjátszó hálózatot megsemmisítette. Tehát azért támadták meg ezt az épületet, hogy így fosszák meg „hatalmától”, vagyis a nyilvánosságban való fizikai megjelenés lehetőségétől. A maga csupasz valóságában kiderült, hogy az eszközzé vált „intézmény” hatalmát akarták felszámolni, bár az amerikaiak bocsánatot kértek és elavult térképekre fogták a „tévedést”. Az igazi kérdés tehát inkább az – és ehhez is friss empirikus vizsgálatok kellenének, – hogy a befolyás mikor válik propagandává és mikor manipulációvá, és hogy ez valóban érdemi „hatalmat” jelent-e? És itt kapcsolható igazán össze a válasz Györffy Miklós első két kérdésére, amelyeknek alapgondolatjával érintőlegesen a „Záró gondolatok” című fejezetben, a 227. oldalon foglalkozom. Hogy ugyanis, a neotelevíziózásnak köszönhetően szinte elenyészett az elektronikus újságírás „örzökutya” funkciója. A szórakoztatás és a szolgáltatás legyőzte a tényfeltárást, és ebben az értelemben válik a valóság is „az első áldozattá”. Egykor a televíziózás egyik reprezentatív műfaja volt a dokumentumfilm, amely az emberi arc hitelességét párosította a dokumentumok és a valóság tényeinek szembesítésével vagy illusztrálásával, megerősítésével az igazság feltárását segítve. Ma ezek a munkák lényegében világszerte háttérbe szorultak, a magyar médiapiacra késő éjszaka láthatóak, és a közvéleményre gyakorolt hatásuk, befolyásuk elenyésző vagy teljesen megszűnt. A visszataszító, vagy felháborító jelenségek „főidős” nyilvánosságot csak az „infotainment” centrikus magazinokban kaphatnak helyet, sőt, ezek előzetes felkonferálása olykor teljesen érdemtelenül a híradók műsoridejét is igénybe veszik. Az „áldozattá vált valóság” metaforájának szülőatyja a francia filozófus, Paul Viriló, aki az 1991-es Öböl-háborús közvetítések kapcsán írta le ezt a metaforát, amelynek lényegét egyébként Bárdos András igen pregnánsan fogalmazta meg bírálatában, amikor összevetette a vietnámi áldozatokról még látható koporsók hazaérkezését és ezek hiányát az iraki háborúk televíziós tudósításaiból. Ezzel persze szembesíthető, hogy 2001-ben már maga New York városa és lakossága vált áldozattá, és televízió a valóság azon horrorisztikus folyamatát is közvetítette, ahogy a két épület szemünk láttára vált koporsóvá. Viszont, miközben a valóság ezen szeletjének szemtanúi lehettünk, tudjuk-e az igazságot arról, hogy az amerikai erők főparancsnokának Norman Schwarzkopf tábornoknak a szándékai ellenére miért maradt félbe az Öböl-háború? Miért kellett az ifjabb Bushnak apja által indított invázió miatt visszatérni ugyanarra a csataterre, mint azóta kiderült egy hamis mítoszra, a nem létező vegyi

⁵⁵ Vö. <http://ww.origo.hu/nagyvilag/19991017athe.html> utolsó letöltés: 2008. 02. 09.

fegyverekre hivatkozva? Ki áll valójában az al-Kaida mögött és miért nem lehet befejezni az afganisztáni vagy az ötödik éve zajló második iraki háborút? És ezeket a kérdéseket, mondjuk a Watergate ügghöz hasonló szívósággal miért nem próbálják megválaszolni? Mint ahogy a 2006-os események kapcsán senki sem vállalkozott annak tisztázására, hogy az MTV menedzsmentje egy másfajta taktikát alkalmazva – a rendszerváltás idején hasonló fenyegetéseket sikerült leszerelni tárgyalásos formában ugyanennél az intézménynél – egyáltalán megakadályozhatta volna az épület elleni támadást? Nem felelőst keresek, csak csendben megkérdezem, megtett-e mindent a hazai sajtó, az elektronikus média, hogy a valóság látványa mellett az igazság részletei is kiderüljenek? A brit Guardian munkatársának új könyve a „Lapos Föld”, amelyben „arra keresi a választ, miért fordul elő lépten-nyomon, hogy a globális média ellenőrizetlen, be nem bizonyított sztorikat közöl?” A Népszabadság londoni tudósítójának adott nyilatkozatában⁵⁶ részletesen leírja, hogy milyen okok vezettek az utóbbi időben a brit sajtó színvonalának lezúllásához. A Cardiffi Egyetem empirikus vizsgálatából kiderült, hogy négy vezető angol lap kétezer anyagából

„12 százalék készült... a riporterek saját információiból... 80 százalék részben vagy egészben másodlagos vagy indirekt forrásokra épült, míg 8 százalék eredetét nem lehetett megállapítani [...] Ez a munkamódszer megfosztja az olvasót, a közvéleményt az igazságtól.”

– szögezi le az angol újságíró.

Én meg ehhez azt teszem hozzá – és ez a teljes globális médiára vonatkozik, – hogy ha az igazság már nem érdekes, akkor ennek egyenes következménye, hogy a valóság média tükre könnyen torzulhat, sőt áldozatul is eshet a politikusok manipulációinak, a tulajdonosok kapzsiságának és a nagyközönség által megkövetelt bulvár elvárásoknak. A brit újságíró példái is azt bizonyítják, hogy a szenzáció, a bevétel és a szórakoztatás a követelmény és csak ezután jöhet a valóságot közvetítő igazság.

Összefoglalva tehát az a véleményem, hogy a televíziózásnak és rajta keresztül az újságíróknak nincs közvetlen hatalma, amikor „háborúba megy”. Inkább a hatalom érvényesítésének leghatásosabb eszközrendszeréről van szó. A disszertáció többször is idézi Paul Viriliót, aki elméletét az irodalomjegyzékben is szereplő 1994-es interjújában fogalmazta meg, és válaszomat két olyan idézettel fejezem be – szintén tőle, – amelyeket a disszertáció nem tartalmaz.

⁵⁶ R. Hahn Veronika (2008) Újságíró újságírónak farkasa. Népszabadság. 02.09. 11o.

Virilió szerint:

„a videó katonai találmány volt, azért hozták létre a második világháború után, hogy felhasználják a repülőanyagajokról őrzőre küldött és rádióirányítással működő gépek ellenőrzésére. Vagyis a videó a háborús helyzettel együtt született. Húsz esztendő kellett ahhoz, hogy művészi kifejezőeszközként is használják. Ugyanez történt a televízióval is, amelynek alapötlete nem a műsorszórással volt összefüggésben, hanem a teleszkóppal, a távolbalátással. Eredetileg Sworkin, a televízió feltalálója olyan eszközt akart csinálni, amely rakétákba helyezhető, hogy alaposan szemügyre vehessék közről az égboltot.”

Vagyis amikor az Öböl-háború rakétái megvalósítják Sworkin ötletét, akkor lényegében nem magát a háborút mutatják nézőinek, hanem az erősebb így bizonyítja be, hogy legyőzte a gyengébbet. Tehát a valóság, ha nem is válik száz százalékban áldozattá, torzul és a nézők inkább hisznek neki, mint nem. Ez a válaszom Györffy Miklós harmadik kérdésére is, amelyre lényegében maga is választ ad, amikor felhívja a figyelmet, hogy a kommunikációs modellek közül a "transzmissziós" koncepció figyelem megragadó szerepének felerősödése jelöli ki a közvetítő eszköz hatásosságának erejét és egyben korlátait is. Bár általában médiatörténetileg a néző véleményének befolyásolásáért, esetleg megváltoztatásáért, tehát a meggyőzésért folyt a harc, a globális televíziózás platform függetlenné bővült nyilvánosságában természetesen a legfontosabb céllá a figyelem pusztá megragadása vált. Virilió szerint ennek egyenes következménye, hogy a globálisan és permanensen „élő”-ben tudósító televíziózásnak köszönhetően:

„...a balesetek hatalmas méretű múzeumában élünk. Ez a világ egy végtelen méretű baleset, és a televíziózásnak köszönhető, hogy a valóság robbanászerűen darabjaira szakadt. Egyetértek Einsteinnel, aki többször is felemlítette, hogy lényegében három igazi, végzetes bomba létezik. Az első az atombomba, amely a valóságot elpusztította, a második a digitális vagy komputerver bomba, amely azt az alapelvet veti szét, amelyre a valóság ábrázolásának szabályrendszere épül és végül a harmadik bomba a demográfiai.”⁵⁷

Gondolatmenetemet tehát csak azzal tudom zárni, hogy megerősítem Györffy Miklós végkövetkeztetését: újra kell gondolni az egyre jobban kiterjedő és az interneten új dimenziókat meghódító televíziózásnak nem csak a hatalmi funkcióját, hanem a szerepét a társadalmi konfliktusok feldolgozásában, hanem a korábbi kommunikációs modellek esetleges módosulásait. Vagyis: fel kell tárni, hogy „ebben a szép új világban” mi is igazán a televíziózás megváltozott helye és szerepe és főleg azt, hogy mi az, ami tényleg megváltozott és mi az, amit a technológiai változás miatt tartalminak vélünk, de ez valójában nem következett be. Ha disszertációm – amelynek első gondolatcsirái 27 évvel ezelőtt jelentek

⁵⁷Vö. <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=62> utolsó letöltés : 2007. 08. 09.

meg az Élet és Irodalomban, majd 17 éve fogalmazódtak meg először egységes fogalomrendszerben a Magyar Nemzetben – ennek az újragondolkozásnak egyik ösztönzője lehet, akkor érdemes volt ilyen sokáig dolgozni rajta, hiszen mindig az akadályozta meg a befejezést, hogy a friss társadalmi konfliktusok a televíziózás kifejező, befolyásolási eszközeinek új elemeit hívták elő. Úgy gondolom, hogy a New York-i terrortámadással a valóság variációs változatai kiteljesednek és ez teszi lehetővé, hogy még jobban az igazság tartalmi, elméleti és módszertani feltárásával foglalkozhassunk.

2008. 02. 10.

Wisinger István